VEN. HILDEBERTI

EPISTOLÆ.

LIBER PRIMUS

1-2 EPISTOLA PRIMA (1).

AD MAGISTRUM WILLELMUM DE CAMPELLIS (2) (a).

Gratulatur illi conversionem a sæculari ad Christianam philosophiam, cujus illi pollicetur perfectionem, si modo nihil metuat, nihil speret; interim, ne magisterii vel concionatoris munus obire desinat, hortatur.

De (3) conversatione et conversione tua lætatur et exsultat anima mea, illum prosequens actione gratiarum, cujus muneris est, quod nunc tandem philosophari decreveris. Nondum enim redolebas philosophum, cum ex acquisita philosophorum scientia, morum tibi minime depromeres venustatem. Nunc autem sicute favo (4) mellis dulcedinem, sic ex ea bene agendi formulam expressisti. Hinc est quod, ecclesiasticis dignitatibus omissis, elegisti (5) *abjectus esse in domo Dei tui, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum* (*Psal.* LXXXIII, 11). Hinc est quod ambitiosam suppellectilem inexorabili odio persequeris; quod (6) institoriam abdicas lectionem, quod *magnum quæstum judicas pietatem cum sufficientia* (*I Tim.* VI, 6). Hinc denique est quod intra fines virtutis totum te colligis, quod de vita tua cum natura non (7) deliberas, minus attendens quid caro possit, quam quid spiritus velit. Hoc vere philosophari est; sic vivere, magnum jam cum superis est inire consortium. Nulla hinc ad superos via compendiosior. Eo facile pervenies, si tamen exoneratus incesseris. Porro animus ipse sibi sarcina est, donec et sperare desinat et timere. Nondum enim beate vivit, quam vel voti torquet dilatio, vel a voto decidendi, metus excruciat. Diogenes quia nullius speravit favorem, nullius formidavit potentiam. Ille in dolio suo, tam spe vacuus, quam timoris expers, locupletem transegit paupertatem. Porro quæ sic infidelis Cynicus abhorruit, tanto amplius necesse est ut abhorreat doctor Christianus, quanto fructuosior est professio, quæ per fidem operatur. Morum hæc offendicula sunt, et ad virtutem gradientes remorantur. Eruditus sermo, et cultus abjectior, et severius retractata veræ religionis instituta, religiosum exhibent Christianum. Nunc autem exhibebis, et perfectum exprimes philosophum, si nec speres aliquid, nec extimescas. Hoc et verum animi robur, et integrum mundi contemptum denuntiat. Fert autem fama, id a quibusdam tibi persuasum, ut ab omni lectione penitus abstineas. Super hoc attende quid sentiam. Citra profectum proficit quisquis alteri, cum potest, non prodest. Virtus est, etiam male usuro, virtutis ministrare materiam. Præterea sub evangelico te cohibuisti consilio, quo juvenis a Christo audivit: *Vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et veni sequere me* (*Marc.* X, 21). Holocaustum igitur habes offerre, non sacrificium; de eorum quippe differentia apud Gregorium sic legisti (7*): « In sacrificio quidem pars pecudis, in holocausto autem totum offerri consuevit. » Et post pauca: « Cum quis aliquid suum vovet, sacrificium est; cum vero omne quod habet, omne quod vivit, omne quod sapit, omnipotenti Deo voverit, holocaustum est. » Offer ergo te totum Domino Deo, quoniam Domino Deo totum te devovisti; alioquin

(1) Al. etiam prima. Scripta an. 1100.

(2) Is ipse est qui ex archidiacono et doctore Paris. factus Catalaunensis episcopus, S. Bernardum abbatem ordinavit; cujus etiam in gravi infirmitate curam gessit. Ejus honorifice meminit S. Bern. epist. 3, ad quam vide notas R. P. Mabillonii.

(3) Nulli mss. præter Victor. n. 292 habent particulam *De*, quam edit. non censuere superfluam.

(4) Edit. Col. et Par. habent *lance*; mss. omnes, et melius, *favo*.

(5) Quippe qui abdicato magistri munere, secesserat in capellam Sancti Victoris Paris., ibique monasterium inchoaverat, quod postea Ludov. Crassus magnifice perfecit.

(6) Alludit ad magisterium Willelmi, qui Parisiis philosophiam publice legerat, unde lucrum aliquod, institorum more, forsitan fecerat, et ubi inter cæteros Petrum Abælardum auditorem habuerat.

(7) Nulli mss. habent particulam *non*, quam tamen ad faciliorem intelligentiam conducere censuerunt editores Paris. et Colonienses.

(7*) *In Ezechielem*, lib. II, hom. 9.

(a)† Willelmus degebat extra civitatem Parisiensem, in suburbio juxta capellam S. Victoris dicatam ann. 1108.

eum promisso defraudas holocausto. Denique *sapientia abscondita, et thesaurus absconditus, quæ utilitas in utrisque?* (*Eccli.* xx, 32.) Aurum melius rutilat 4 dispersum, quam signatum. Nihil a vilibus tophis gemmæ differunt, nisi in medium deducantur. Scientia quoque distributa suscipit incrementum, et avarum dedignata possessorem, nisi publicetur, elabitur. Noli ergo claudere rivos doctrinæ tuæ, sed juxta Salomonem : *Deriventur fontes tui foras, et aquas tuas in plateis divide* (*Prov.* v, 16).

EPISTOLA II (8).

A. ARCHIEPISCOPO (9).

Amico mittit flabellum, cujus illi sensum mysticum ingeniose et pie insinuat.

Flabellum (10) tibi misi, congruum scilicet propulsandis muscis instrumentum. Est etiam quod in munusculo nostro interpretari te oporteat. Attende ergo quibus muscis immolantes Domino sacerdotes gravius infestentur. Mille sunt occursantium phantasmata cogitationum, mille diaboli suggestiones, mille mortalium tentationes animorum ; quæ dum se sacrificantium mentibus inopino (11) ingerunt illapsu, dum eas ad alia atque aliena (12) cogitanda distrahunt, dum hæreticam moliuntur inducere pravitatem, quid aliud faciunt quam, velut quædam muscæ, sacrificantes altaris ministros infestant et impediunt ? Talium portenta muscarum patriarcha noster Abraham propulsanda præsignavit, cum a sacrificiis aves abegerit incursantes. Scriptum est enim ; *Descenderunt volucres super cadavera, et abigebat eas Abraham* (*Gen.* xv, 11). Dum igitur destinato tibi flabello descendentes super sacrificia musoas abegeris, a sacrificantis mente supervenientium incursus tentationum, catholicæ fidei ventilabro exturbari oportebit. Ita fiet ut quod susceptum est ad usum, tibi mysticum præbeat intellectum. Et quoniam præfatæ volucres super sacrificia tantum descendisse leguntur, non etiam ipsum interrupisse officium, sacerdotes Christi tentationes, quas perferunt, ita docentur abigere, ut a sacramentis altaris, talis eos lapsus non cogat abstinere. Hic enim defectus infirmitas est quæ virtutem perficiat, non quæ virtutis opera in irritum deducat.

EPISTOLA III (13).

A. (14) COMIT'SSÆ.

Comitissam (Adelam) ob insignem in regendis sibi ab absente marito commissis populis prudentiam, laudat, eique specialiter in eos clementiam commendat.

Absentia mariti (*a*) laboriosior tibi cura consulatus incubuit. Eam tamen et femina sic administras, et una, ut nec viro, nec precariis consiliis necesse sit adjuvari. Apud te est quidquid ad regni gubernacula postulatur. Sane tantus bonorum conventus [*f.* concentus] in femina, gratiæ est, non naturæ. Gratia Dei prædicandos tibi titulos cumulavit, quibus et sexui esses ad gloriam, et potestatem temperares. Defers enim feminæ, dum colis in pulchritudine castitatem; comitissam reprimis, dum servas in potestate clementiam. Illa tibi virum conciliat, hæc populum. Inde nomen acquiris, hinc favorem. Utrumque bonum per se quidem satis insigne est atque conspicuum, nec linguæ supplicat alienæ. Cæterum clementiæ plurimum laudis accedit, quia pluribus prodest. Quippe formosa pudica sibi providet ; mitis autem principatus regnum servat incolume. Hujus profecto virtutis locus est apud potentes, qui jure parentum, vel vi, vel electionis beneficio, cæteris principantur. Apud populum vero non ita, cui nulla est potestas puniendi. Ipse autem ex alio crudelitatem detestatur, adorat (15) clementiam, quorum alterum feris, alterum hominibus natura docuit assignandum. Ea sanxit oportere homines mansuescere clementia, timeri feras crudelitate. Igitur crudelem esse, cum feris est habere commercium et hominem diffiteri. Præterea suum est hominis ratio, qua cætera supergreditur animantia, Deo cedit (16); atqui rationi nullum est penitus cum crudelitate consortium. Illa cum Deo et cum sapientibus ❻ divinam pepigit mansionem ; hæc ad infima et sanguine gaudentia demigravit. Quæ igitur societas homini ad crudelitatem, cujus lares ratio tam superne despicit, tam longe relinquit, tam constanter abjurat, tam penitus ignorat. Aliud habet illa contubernium, atque aliis cohabitatoribus constipatur, inter quos clementia non ultimum possidet locum, qua sicut humanitati nihil est affinius, ita

(8) Alias 8. Scripta circa an. 1100.

(9) Ita mss. reg. 4103, Victorinus 272, Rothom, S. Audoeni. archiepiscopo, sc. S. Anselmo Cantuariensi, inter cujus epistolas hæc ipsi inscripta reperitur quinquagesima libri tertii.

(10) De usu flabelli in sacrificio missæ ad abigendas muscas, qui tam in orientali quam in occidentali Ecclesia, quin in ipsa Romana, teste Jacobo Gaetano, *Ordinarii*, cap. 53, usque ad sæculum XIV perseveravit. Vide D. E. Martene, lib. I *De rit ecclesiasticis*, cap. 4, art. 8.

(11) Editt., *inopinato*. Mss. Rothom. et Ebr. *inopino*.

(12) Editt., *alia atque alia*. Rothom. et Ebr., *alia atque aliena*.

(13) Al. 25. Scripta circa an. 1101.

(14) Ista probabiliter esse videtur Adela, Stephani Blesensis comitis palatini uxor, cujus meminit Ordericus Vitalis *ecclesiast. Historiæ* lib. x, pag. 789, quæ, ut ait ipse, mulier erat sagax et animosa, quæ virum ignavum et timidum ad bellum sacrum anno sal. 1101 cum aliis principibus viris progredi suasit, et interim in ejus absentia Blesensem comitatum regendum in se strenue suscepit et sapienter administravit.

(15) Ita Victor. 272 ; Colb. vero 2662 et Ebr., *adornat*.

(16) Ebr., *credit*. Colb. 2662, Vict. 272 et Rothom., *cedit*.

(*a*) † Stephanus comes Blesensis, in Palæstinam anno 1097 primum transgressus est, iterumque anno 1101. Anno autem 1102, dum pugnaret adversus Saracenos, interemptus est. Epocha qua exarata fuit epistola 3 inde facile concluditur.

nihil gloriosius in principe. Ea rationem,quasi pedisequa matremfamilias,comitetur oportet, cujus arbitrio severas potestates emolliat,mitiores animos advocet,reis parcat.Omnibus enim virtutibus ratio præsidet, omnibus fines ordinat, omnibus suorum tempora denuntiat officiorum.De clementia quoque compendiosa principibus capitula Senecæ vigilavit (17), in quibus ideo brevitatem dilexit non obscuram, ut magnis occupatos legere non tæderet. Ea igitur pro te,et ad te susceptа suscipe,atque recordare quæ dudum didicisti ex te, et pro te. Pauca ea sunt : « Clementiæ est aliquid ultrici detrahere sententiæ. Quisquis nihil reatus impunitum relinquit, delinquit. Culpa est totum persequi culpam. Immisericordem profitetur, cui quidquid licet, libet. » Item: « Gloriosa virtus est in principe, citra punire quam liceat.Virtus est ad vindictam necessitate trahi, non voluntate venire.Magnum quid est et divinum sapit, offensus clemens. » Item : « Bonus princeps neminem sine pœna punit,neminem sine dolore proscribit. Bonus princeps ita crimen insequitur, ut quem punit, hominem reminiscatur. » Item : « Bonus princeps sibi dominatur, populo servit,nullius sanguinem contemnit;inimici, sed ejus qui amicus fieri potest ; nocentis, sed hominis.Cujuscunque sit,quia non potuit dare crimen, putat auferre. Ideo quoties funditur,confunditur. » Sufficiunt hæc animo docili et amanti disciplinam. Ex quibus diligentiores facile percipient quantum vel crudelitas obsit, vel prosit clementia potestati. Vale.

7 EPISTOLA IV (18).

CUIDAM COMITISSÆ.

Hæc Epistola directa videtur Adelæ comitissæ, uxori Stephani (19) *comitis Blesensis, quæ post obitum sponsi sui se voto monastico Dei sacravit. Huic Hildebertus applaudens,egregia adversus imminentes undique tentationes monita suggerit, et ut perseverantiæ gratiam in agone suscepto consequi mereatur, humilitatem illi præcipue commendat,ut quæcæterarum sit consummatio*,inquit,*clausulaque virtutum* (*a*).

Quoties quæ circa te aguntur (20) audio, lætatur et exsultat spiritus meus ; audio enim te deduci in semitam mandatorum Dei, et ad terram viventium inoffenso currere vestigio.Audio etiam de locuplete pauperem spiritu,de splendidissima et constipata cuneis obsequentium comitissa, humilem monacham,atque ad instar abjectioris ancillulæ, cæteris filiabus Christi,quæ tecum Domino serviunt,et providere quod necessarium est,et officiosissime famulari.Sane hæc mutatio,mutatio dexteræ Excelsi. In ea necesse est ut illud sapientis attendas : « Fili, accedens ad servitutem Dei,præpara animam tuam ad tentationem» (*Eccli* II.1). Ad quam profecto servitutem te accessisse non dubito,cum ad Christi servitium per prudentiam accessisti. Prudentia siquidem fuit.quod(21)elegisti « abjecta esse in domo Dei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum (*Ps.* LXXXIII, 11). Falleris autem, si inter emersuras tentationes, tutam putas electionem tuam, et eam sine gravi certamine consummandam (22). In ea siquidem spiritum tuum adversa pulsabunt,prospera concutient, elatio fatigabit. Adversus hujusmodi necesse est ita dimices ut hostes mulierem aggressi, virum inveniant. Quod aliter minime fieri putes posse,nisi bonum,cui te per prudentiam obligasti, per fortitudinem in molestiis obtineas,in secundis per temperantiam, in recte gestis per humilitatem, (23) Israel adversitatibus in deserto frangitur ; ardore sitis et defectu mensæ circa Moysen murmurat;divinis miserationibus Ægyptiæcam præfert servitutem. Quia igitur in eis fortitudo periit, a serpentibus ipsi periisse leguntur. Idem quoque populus in terra Madian manducare sedit et bibere; deinc ut ludat surgit, distentus crapula et ebrietate, fornicatur (*Exod.* XXXII). Unde factum est ut viginti tria millia eorum in una die caderent, gladiis in ultionem intemperantiæ devorati. Vides ergo O filia Christi Jesu,quanta sollicitudine custodienda sit, et in molestiis fortitudo,et temperantia in secundis. Siquidem utroque mundi contemptus eget, quorum si desit alterum, quidquid per prudentiam eligitur,inanescit. Falleris autem si talia hæc adepta,tutum jam putas propositum tuum;si navigans in hoc magno mari et spatioso, portum te credis attigisse. Restat enim humilitas, quam ut repositum accipias bravium, reliquis necesse est adjungi. Humilitate cursus ille consummatur, quo de ærumnis ad veram transitur sufficientiam, de luteis domibus ad cœlestes ascenditur mansiones,de incolatu ad patriam remeatur.Si nescis quis iste cursus sit, Augustinum lege, his ad Macedonium scribentem verbis (23*) : « Virtus in hac vita nihil aliud est

(17) Ita Ebr., Colb. 2662. Rothom. Sed Victor. 272 habet *Capitula Senecæ evulgavit*, ut sit sensus : Sententias Senecæ breves providit. Quod et ipse Hildebertus scripsisse videtur,lib. *De utili et honesto*, ubi præcipue Senecæ sententias ex lib.*De clementia* refert.

(18) Al 71. Scripta circa an. 1101.

(19) Eodem an. 1101 Stephanus Hierosolymam secundo reversus,in obsidione Ramæ, ab Arapasto Babyloniorum satrapa captus et occisus est, teste Orderico Vit. lib. x *ecclesiast. Historiæ*.

(20) Ita mss. Ebr., Rothom., Victorin. Solus Colbert. 1168, *sunt*.

(21) Ita Colb. duo. Reg. 4013, *quam*.

(22) Ita Colb. 1168. Reg. vero 4003 et Colb. 4017, *consumendam*.

(23) Hic desinit epistola hæc in ms. Roth. et Ebroic.,sed in sex Colbertinis, et duobus Victorinis continuatur ut hic habetur et in omnibus editis.

(23*) Epist. 1055 tom. II, nova edit. p. 540. d

(*a*) † Adela, Blesensis comitissa vitam amplexa est regularem in monasterio Marciniacensi, diœceseis Augustodunensis (GUILL.GEMM.*Hist.Norman.*lib.VIII cap. 39) ; quo autem anno incertum. Ad annum 1101 refert epist.Hildeberti D.Beaugendre,sed mendose,siquidem Blesensis comitissa, mortuo Stephano, comitatum regendum suscepit nomine filii sui ad ætatem virilem nondum provecti.

quam diligere quod diligendum est ; nullis inde averti molestiis, fortitudo est ; nullis illecebris, temperantia est;nulla superbia, justitia est. » Humilitas hoc in loco, nomine intelligitur justitiæ, tanquam cæterarum consummatio et clausula virtutum.Unde et discipulis suis Dominus ait : *Discite a me quia mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris* (*Matth.* xi, 29). Jam Petrus et Andreas naviculam et retia dimiserant.Jam Joannes virginitatis obtulerat holocaustum.Jam telonearium Matthæus deposuerat. Jam cæteri dixerant apostoli:*Domine, ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te : quid ergo erit nobis ?* (*Matth.* xix,27.)Attende cur ad humilitatem invitantur carnis hostes et mundi. Attende quo egebant ad perfectionis plenitudinem, jam secuti Christum, relictis omnibus præter Christum. Magnus thesaurus, magna eget custodia ; fur enim sollicitus est ut effodiat, ut furetur, ut traducat. Erat apostolis pretiosus et inæstimabilis thesaurus,ipsa redemptionis gratia et divinum ejus colloquium.Erat eis thesaurus nihil abeo adoceri,nisi odisse vitium et amplecti virtutem.Erat eis thesaurus,in amorem cœlestium quotidie miraculis ejus proficere et exemplis.Hujus thesauri custodem oportuit esse humilitatem,et ejus excubiis ● accessum superbiæ amoveri,quæ ubi ipsa subsistere (24) non potuit, ægre sustinet aliquem pervenire.Ea siquidem orta signaculo similitudinis Dei, in inferiores partes terræ de cœlesti sublimitate corruit. Patri ejus quædam erat prærogativa beatitudinis, expressive esse similem Creatori. Verum quanto fuit conditione sublimior, tanto factus est potentia inferior et gloria. Gloriam vero quam ex gratia habuit, et quam (25) omnibus invidet, amisit superbia ; inferos autem nulli quos meritis est adeptus. Ad inferos enim qui eum sponte sequuntur, multi sunt, eo quod plures multimodis tentationibus ipse trahit. In illos autem, quorum facies est spectantis ad civitatem de qua ipse non rediturus exivit, tanta uritur invidia, ut ei parum sit illis inflixisse mortem, qua corpus, non anima, moritur,nisi infligat et illam qua corpus et anima(26) moriuntur. Hinc est quod eis nunquam cesset adversari, totus in hoc, ut cum uxore Lot ad sulphur et ignem Sodomæ respiciant,tunicam Joseph non attendant,et hostiæ caudam (27) immolare desistant. Porro super omnia elatione pugnat, qua sola sicut se novit superatum,sic universos eadem sola credit posse superari. Tu igitur humilitatem amplecti memineris,sciens nihil esse quo gloriosius de Satana triumphetur. Illius jaculis scutum (28) humilitatis oppone, quod si ipse invenerit impenetrabile, confundetur, et te persequi desistet. Unde et Beda super Lucam ait : *Consummata* (29) *omni tentatione Christi, diabolus recessit ab illo usque ad tempus.* (30) Vides ipsum diabolum in studio pertinacem, ut (31) veræ virtuti Ecclesiæ sobolem invidere non desinat, tamen justa formidat, quia frequentius resurgit (32) triumphari (33).

10 EPISTOLA V (34).

Illustri viduæ (35) *gratulatur, quod, omisso peregrinationis ad sepulcrum Domini consilio, maluerit, omnibus abdicatis, in monasterio Christi crucem tollere,quam ejus sepulcrum invisere* (*a*).

Hildebertus Cenomanorum episcopus A. ancillæ et filiæ Christi,suæ quondam dilectæ, nunc autem dilectissimæ, bonum exitum de bono promereri principio.

Egredienti tibi de medio nationis pravæ atque perversæ congratulatur et applaudit spiritus meus, laudans Deum et glorificans, quod Ægyptiacam adversans servitutem, ad terram promissionis iter assumpsisti. Confido autem in Domino meo Jesu Christo, quod ipse prosperum faciet desiderium tuum, quod *perficiet gressus tuos in semitis suis, ut non moveantur vestigia tua* (*Ps.* xvi, 5). Et quidem eo credidi alia via filiam Abrahæ de Ægypto egressuram ; sed filia Abrahæ compendiosiorem viam elegit. Credidi enim te desiderio desiderare sepulcrum Salvatoris invisere, et nostræ Redemptionis officinas obsequio venerari Christiano. Sciebam quod offerres recte, sed ne recte etiam divideres dubitabam. Tu autem et recte obtulisti, et recte divisisti. Recte obtulisti, quia pro Christo omnia habere clariorem ; sic enim habet : « Vides ipsum diabolum non esse in studio pertinacem, veræ virtuti solere credere ; et si invidere non desinat, tamen instare formidat, quia frequentius refugit triumphari. » Judicium sit penes lectorem.

(24) Ita Colb. 1168. Colb. vero 4017, *sustinere.*

(25) Locus obscurus, quem sic clarius exprimi posse crederemus : Gloriam vero quam ex gratia *habuit* (sic Colb., editi vero *hauserat,*)amisit superbia, qua omnibus invidet;inferorum autem, id est damnatorum nulli, quos meritis est adeptus,id est, quos meritorum malorum seu peccatorum titulo sibi comparavit.

(26) Colb. 4017, *corpus pariter et anima.*

(27) Colb. 1163, *hostiam caudæ.* Colb. 4017, melius, *hostiæ caudam.*

(28) Colb. 1168, *scutum.* Colb. 4017, *saccum.*

(29) Colb. 1168. *consumpta.* Colb, 4017, et melius ad textum, *consummata.*

(30) Variant hic codices mss. qui sensum non ita clarum exprimunt.Codex Victorin. 272, videtur

(31) Ita Colb. 2662.

(32) *Refugit.* Colb. 1168.

(33) Colb. 4017, *resurgat.*

(34) Al. 63. Scripta circa an. 1012.

(35) F. Agnesi, filiæ Petri Pictavorum ducis, relictæ primum Ildephonsi senioris Galliciæ regis, ac deinde viduæ Heliæ comitis Cenomanensis, qui obiit an. 1101, quo defuncto, ipsa Deo se sacravit in monasterio. Ita Ordericus Vitalis lib. x *Hist. ecclesiastica*, pag. 785. Scripta ergo videtur circa an. 1102.

(*a*) † Anno 1101 seu 1102 non scripta videtur illa epistola. D. Beaugendre Heliam comitem Cenomanensem anno 1101 obiisse tradit,sed minus recte,cum anno tantum 1110 diem clausit supremum. Alfordius qui hanc Hildeberti epistolam transcripsit in Annal. Eccles. Anglicanæ, ann. 1125, n° 23, et Dupinius, sec. xii, p. 495, illam volunt transmissam ad Adelam, Blesensem comitissam; quæ quidem opinio a doctis *Histor. litter.* auctoribus rejicitur.

reliquisti. Recte etiam divisisti, quia Christum sepulcrum, quam Christi sepulcrum sequi maluisti. Porro salutaris hæc et plena consilii divisio. Ut enim efficiamur discipuli Christi, bajulare monemur ipsius crucem, non quærere sepulturam. Quam scilicet crucem, ut tu et portare et sequi Christum possis, patientiam amplectere, amplectere et humilitatem, quæ inter cæteras virtutes inveniuntur humanæ redemptionis obtinuisse principatum. Si diligenter attendis, tota Christi vita nihil aliud in terris quam exemplum et doctrina **11** earum fuit. In eis igitur dum per serpentes deserti hujus, et innumeros hostes ad promissam tendis Jerusalem, mentis oculos habe, ut illud Salomonis in te compleatur : *Oculi Sapientis in capite ejus. Stultus autem in tenebris ambulat* (*Eccl.* II, 14). Vale.

EPISTOLA VI (36).

ADELÆ COMITISSÆ (37).

Huic viduæ olim in aulæ deliciis enutritæ ; cum Christo nuptias (haud dubium quin monastica professione) gratulatur. Eam perhumaniter hortatur Hildebertus ne, ob ante actam in sæculo vitam, aliquatenus forte solutiorem, animo desponderat ; nam et pœnitentes ut justos, et viduas ut virgines Deo placere posse asserit : variaque illi contra tentationes imminentes, e Scripturis monita suggerit.

Humilis Cenomanorum episcopus H. A. suæ dominæ, atque dilectæ, bonos eventus ex bono promereri principio.

Quod te dominam appello, noveris esse meriti tui ; quod dilectam, debiti mei. Sponsa domini mei domina mea est. Hinc est quod te puro et simplici [*alias* et sanctitatis] amore complector, quod æmulorte Dei æmulatione. Vapularem sub judice Christo, nisi sponsam Christi zelarem et in Christo et pro Christo. Iterum enim dico : Sponsa Domini Jesu Christi es. Ad Regis amplexus de cubiculo militis traducta es. Uxor hominis, uxor Dei facta es. Nolo tamen repudium timeas, quia cum virgo esses, hominem Deo, Regi militem prætulisti. Osee noster meretricem ducit uxorem (*Ose.* IX) ; Moyses Æthiopissæ conjugio delectatur (*Num.* XII). Unde Christus sitim extinguit Samaritana poculum administrat (*Joan.* IV). In plateis et vicis pauperes et debiles, A **12** cæcos et claudos Evangelium quærit (*Luc.* XIV, 21), unde domus patrisfamilias impleatur. De reptilibus et immundis in Actibus apostolorum dictum legisti : *Macta et manduca* (*Act.* X, 13). Denique peccatrix fuerat, de qua Joannes in Evangelio ait : *Diligebat Jesus Mariam et sororem ejus Martham et Lazarum* (*Joan.* XI, 5).

Innumera sunt exempla, quibus etiam peccatrices suo Christus conjugio dignari figuratur. Non enim de justis, sed de talibus quoque dictum est : *Convertimini ad me, et ego convertar ad vos* (*Zach.* I, 3). Evangelista : *Quidam*, inquit, *ex eis de longe venerunt* (*Marc.* VIII, 3). De longe scortator ille filius veniebat, quem pater in symphonia et choro suscipiens, saginatum pro eo vitulum interfecit (*Luc.* XV). B De longe venientes zelatur Sponsus tuus, et eis se maritum offerens, quæ numerum perdidere maritorum. Christo itaque multa uxor est. Ejus uxor Agnes, et Anna, et Susanna. Agnes nullius nisi ejus ; Anna post alterum, tamen ejus ; Susanna simul et alterius et ejus. Quæ plus eum diligit, parit uberius. Quæ plus parit, dotatur ab eo sublimius. Nulla tamen indotata, quia nulla infecunda. Apud sponsas hominum (si verus est physicus), in quinquagesimo anno fecunditas omnium conquiescit. Quibusdam nulla omnino filiorum benedictio est. Apud Christi conjuges, non sic. Nullam natura, nullam tempus facit infecundam. Omnis ætas ab eo concipit, ei parit. In ortu quippe sumunt Christi nuptiæ principium. Virgines nascuntur omC nes, cui sorti debetur in cœlesti thalamo principatus. Femina feminam generans, ante Dei socrus est quam hominis. Festivum, tam festivum conjugium ! Felix, vix nata et jam nupta ! Vere felix, quæ regi et legi nascitur angelorum ! *Angeli* enim *neque nubent, neque nubentur* (*Marc.* XII, 25) ; quorum conditio sexum ignorat. Nam de cæteris conjugibus Christi quid loquar, quibus exuberat **13** in senectute fecunditas ? Anna fecundior octogenaria, quam juvencula fuit (*I Reg.* II). Unum Sara genuit Abrahæ filium (*Gen.* XXIV), Domino plures. *Omnes*, sicut Salomon ait, *gemellis fetibus, et sterilis non est in eis* (*Cant.* IV, 2). Hæ sunt quæ unico post desponsationem anno, e vivis sublato, totam se bonis operibus devoverat, licet D alias de ejus monachatu non constet. Nec utrique huic opinioni videtur officere, quod Hildebertus hanc A. comitissam quasi peccatricem compellat, cum in comparatione perfectioris status monastici, ante acta inter aulæ tumultus et illecebras voluptatum vita, huic *peccatricis* ideæ potuerit suspicionem præbere. Porro apud eumdem Guill. Gem. lib. VIII, cap. 34, memoratur una ex filiabus Heliæ com. Cenom., quæ, ut ait, nupsit Willelmo filio Henrici regis Anglorum, quo mortuo, sumpsit religionis habitum apud Fontem-Ebraldi; cujus sanctimoniales Hildebertum in patronum sibi et quasi directorem, a summo pontifice expetierant et impetraverant ; quo munere ipsum zelantissime perfunctum fuisse inter alia probat epistola ad Honorium papam pro confirmatione cujusdam eleemosynæ dicto monasterio ab Henrico I Anglorum rege concessæ.

(36) Al. 41. Scripta videtur circa an 1104.

(37) Ita habent editiones, ita et mss. plures ; sed Roz. 410 et Victorin. 272 hunc titulum præferunt : *Quidam feminæ, quæ cum esset uxor militis, fieri voluit uxor Dei.* Hæc autem Adela comitissa, ipsa est forsitan comitissa Blesensis, de qua sic loquitur Guill. Gemmet. *Hist. Norman.* lib. VIII, cap. 39. « Mortuo Stephano comite Blesensi, marito Adelæ, filiæ Willelmi regis Anglorum, ipsa aliquandiu rexit comitatum, quia filii sui adhuc minus habiles erant ad procurandum regimen. Quibus adultis, ipsa sanctimonialis habitum et conversationem tempore domni Petri Cluniacensis abbatis, Marciniaci assumens, laudabiliter ibidem usque ad finem in Dei servitio perseveravit. » Cum tamen hanc A. comitissam tam expresse Hildebertus vocet dominam suam, quia erat sponsa domini sui, posset etiam intelligi A. comitissa Agnes, uxor Heliæ comitis Cenomanensis cujus ditioni Hildebertus ut Cenomanensis episcopus subjacebat ; quippe quæ sponso,

cum propheta dicunt : *A timore tuo defecimus, et doluimus, et peperimus : Spiritum salvationis fecimus super terram* (*Isa.* XVI, 18). Ab hoc et tu, soror mea, domina mea, ab hoc et tu, ni fallor, concepisti. Si autem concepisti, necesse est ante partum doleas ; cum dolueris, enitendum tibi est ut parias. Cum pepereris, tunc veraciter tandem dictura es : *Spiritum salvationis tuæ fecimus super terram.*

Scio, charissima mea, quia Salomonem legisti dicentem : *Qui timet Dominum, faciet bona* (*Eccli.* XV, 1). Et in Psalmo : *Initium sapientiæ, timor Domini* (*Psal.* CX, 8). Cæterum non illius sapientiæ, quæ apud Deum stulta est, qua sapientes sunt homines, ut faciant mala ; sed quam loquitur inter perfectos Apostolus ; qua prudentes virgines oleum in vasis accipiunt, et cum sponso ad nuptias admittuntur (*Luc.* XXV). Hanc a timore sapientiam a conscientia [*al* a constantia] timorem concepisti. Rapinis gavisa es ? legeras : *Neque fures, neque rapaces regnum Dei possidebunt* (*I Cor.* VI, 10). Mentita es ? legeras : *Os quod mentitur, occidit animam* (*Sap.* I, 11). In damnum pudicitiæ, juvenibus placere studuisti ? legeras : *Qui hominibus placent, confusi sunt, quia Deus sprevit eos* (*Psal.* LII, 6). Audisti et exaudisti ventrem ? legeras : *Esca ventri, et venter escis : Deus autem et hunc et has destruet* (*I Cor.* VI, 13). Ætas melior fluxerat, et nihil adhuc feceras boni ! legeras : *Ecce anni tres sunt, ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, et non inveni : succide ergo illam* (*Luc.* XIII, 7). Hæc mala, vel nulla bona feceras. Judicium timuisti ; merito autem timuisti, quia judicem dicturum didicisti : *Ligatis manibus et pedibus, mittite eum in tenebras exteriores ; ibi erit fletus et stridor dentium* (*Matth.* VIII, 12). Timenda sane atque tremenda sententia. Timor illius, timor servi, sed utilis. De servo quippe facit et filium. Quod si filium et hæredem, hæredem quidem Dei, cohæredem autem Christi. Hoc timore timere cœpisti et concepisti. Ubi, vel quid cœpisti ? In agro mentis, spiritum pœnitentiæ. Delicatus profecto conceptus, et excuti facilis ante partum. Mille sunt veneficia dæmonum, quibus injectis, vel rude semen penitus deficere et enecari jam confirmatum consuevit. Unde Ambrosius : « Facilius, inquit, inveni qui innocentiam servaverint, quam qui veram egerint pœnitentiam. » Hanc professis, periculosa est præteritarum recordatio voluptatum. Eas enim tenerrime caro suspirat ; et immemor uxoris Lot, egressum de Sodomis spiritum frequentius respicere subhortatur. Multa est in hoc, et 14 semper sollicita, non tam impetrare, quam extorquere consensum. Nec ei laboriosum est in tali triumphare negotio, cum omnes facile trahamur illecebris, et efficacior sit conatus ad crimen, quam spiritus ad virtutem. Unde necesse est interiorem dolere hominem, quoniam non jam hoc vult, quod facit ; sed quod non vult, illud agit. Nolo expavescas, nolo desperes, si dum incipis fugere te, velut post tergum muscitet prurigo voluptatum ; si juxta quod Augustinus de se meminit (38), succutiat carneam vestem tuam et dicat : Quo fugis ? Quid tibi et vitæ, cui impar est muliebris infirmitas ? Quid tibi et oneri sub quo defectum sexus muliebris pollicetur ? Quid somnias teneros artus, et exquisitis educatos deliciis, longum posse ferre martyrium ? Incipe, sed quod te non pœniteat incœpisse. Quantæ tibi vires, tantus sit et conatus, ne non possis quod conaris. Caro et mulier, duplex infirmitas, et consortium vix discens dediscere voluptatem. Apud neutrum tuta est religio, donec maturior ætas utriusque restinguat incendium. Eo tempore consultius incipies, quod modo periculose profiteris. Neminem sero pœnitet, quem mors invenit pœnitentem. In extremo vitæ latro, dum paradisum meruit, exemplum reliquit. Operarios qui circa undecimam horam venerant, pares illis in præmio legisti, qui portaverant pondus diei et æstus.

Hæc et his similia sacris obsistunt initiis ; hæc sementem virtutis exstinguunt, et suffocant ante partum. Talia sirenes amarissime dulces, talia cœli volucres, animæ cantitant inchoanti. Si sirenes audis, a portu recedes, in voraginem longius abstracta voluptatum. Si volucres te demulcent, frustra seminas, quia quod seminas a volucribus comedetur. Adversus tam pestilentes cantus si sapis, obsurdesces ; et ne eos exaudias, aspidis exemplo, mentis aures obturabis. Est tibi scutum fidei, in quo possis omnia tela nequissimi et excipere missa, et ignea exstinguere. Sunt etiam parata tibi jacula, quibus infestantes confodias et expugnes inimicos. Si circa te fabulatorii spiritus, et incantatores carnis motus obstrepuerint, esto constans, et dic : *Declinate a me, maligni, et scrutabor mandata Dei mei* (*Psal.* CXVIII, 115). Si recalere mulierem senseris, et ad suas revolare velle ineptias, esto constans, et dic : *Domine, confige timore tuo carnes meas ; a judiciis enim tuis timui* (*ibid.* 120). Si paupertatem odisse cœperis, et perceperis divitiarum suscitari desiderium, redi ad te, et dic : *Væ vobis, divites, qui habetis hic consolationem vestram* (*Luc.* VI, 24). Si te demulceat adulator, et ad plebeculæ laudem hilarescas, redi ad te, et dic : *Oleum peccatoris non impinguet* 15 *caput meum* (*Psal.* CXL, 115). Si tibi suggeratur in frigidiores annos bonum differre propositum, responde, et dic : *Dies mei sicut fur, ita in nocte venient.* Si gula desæviens lautiores tibi commendaverit apparatus, responde et dic : *Non est regnum Dei esca et potus* (*Rom.* XIV, 17). His velut quibusdam increpationibus diffugiunt inimici, dilabitur memoria voluptatum, carnis garrulitas conticescit, sanctæ conversationis initia convalescunt. His formabitur, et in bonum proficiet quidquid bona terra cordis tui concepit a timore Domini Dei tui, cultoris sui ; fructum autem hunc intellige fructum spiritus, fructum de quo Apostolus ait : *Fructus spiritus,*

(38) *Confess.* lib. III, *cap.* 11 *num.* 2.

gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas, adversus quæ non est lex (*Gal.* v, 22, 23). In hujusmodi filiis hæreditas acquiritur sempiterna. Felix, si laudat et exsultat apud te tam beata progenies; felicior autem si de ea tuus non poterit triumphare inimicus. Fortassis ignoras; sed in masculos hujusmodi superstes adhuc Pharao debacchatur, invidiam, quæ cœpit ante partum, constanter exercens et post partum. Quos enim conceptos doluit, editos mergit in flumine, nesciens cum jam natis in gratiam reverti, quos oderat nascituros. Persequitur ergo illos usque in hodiernum diem, nec pudet congredi superatum, dummodo speret aliquando superare. Sive ergo parturias adhuc, sive jam educes quos peperisti, illum time Pharaonem, quo sicut nihil perversius est, ita nihil astutius (*Exod.* I). Ejus astutia factum, est, ut de prima muliere modico triumpharet apparatu. Uno enim pomo superavit, quo dum lacessit personam, vulneravit et naturam. Inde nimirum corrupta est tota progenies, et prostratos invenit hæredes, parentum triumphator. Esto igitur non immemor cum quo hoste bellum inieris, pro quo congressa sis patrimonio, ut non minus inimici pertinacia, quam præmii magnitudine, saluti tuæ invigiles; in eo et per **16** eum vincere quærens, qui propter te mortuus vicit, sepultus triumphavit, Jesus Christus Dominus noster.

EPISTOLA VII (39).

M. (40) ANGLORUM REGINÆ.

Mathildi principissæ gratulatur de suis cum Anglorum rege nuptiis (haud dubium quin Henrico I) Hortatur ut Deo bonorum omnium largitori sinceram habeat gratiam, bonisque temporalibus eo moderatius utatur, quo districtiorem de illis judex justus repeliturus est rationem.

Gratulor honori tuo, atque bonæ opinioni tuæ, quæ mihi melior in dies innotescit. Gratulor, inquam, et Domino Deo gratias ago de bono tuo, quoniam bonum tuum nihil aliud est quam donum suum. *Quid enim habes, quod non accepisti?* (*I Cor.* IV, 13) Et *nos omnes*, ait evangelista *de plenitudine ejus accepimus* (*Joan.* I, 16). De ejus scilicet plenitudine, de qua tu habes ut sis, habes ut bona sis, habes etiam ut melior esse possis. Attende ergo quid habeas ex tam bono factore tuo, et intende quid debeas ei ex tam magno beneficio suo. Attende, inquam, qualem te laboravit artifex tuus, et labora ne degeneret labor suus. De temporalibus loquor et caducis; sed temporalia etiam et caduca dona sunt Domini Dei tui. Non meruisti nobilis nasci, et regius sanguis nata es; non laborasti, et dives facta es. De potentia nihil movebaris, et ecce super capita filiorum hominum posita es. Nulli pro gloria formæ supplicasti, et usque ad regis delicias formosa facta es. Hæc operas operatus est Dominus Deus; Deus bonus, opera bona, quoniam ipse summe bonus fecit omnia valde bona. His autem bonis, non sunt homines boni, sed eis bene **17** utendo faciunt, ut ei ipsi fiant boni. Ut igitur et tu sis bona coram Domino Deo tuo, utere bene bono munere suo. Si bene uteris, et ejus munus est, et tuum bonum; si vero male, ejus quidem munus est et bonum, sed bono munere Dei male utendo, facis tuum malum: nihil est enim (41) homini bonum, nisi se bono. Bonis autem et *diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum* (*Rom.* VIII, 18). Porro munera Dei damno sunt possessoribus otiosis, quibus nolle negotiari ad lucrum, probe negotiatur ad supplicium. Intellige quæ dico; dedit enim tibi Dominus intellectum. Magnus fenerator est hic Deus noster. Coram eo (42) loquor. Importune usuras exigit iste creditor (43) noster. Creditor noster est et durus; creditor est ille quidam homo, qui peregre profectus est. Ipse plenilunio (44) revertetur; cum redierit, duplum requiret a te. Cum susceperit, centuplo (45) munerabit te. O beatum commercium, in quo nec usuras exigens criminis arguitur, nec solvens in aliquo gravatur! O felicem negotiationem, in qua creditor est opportune importunus, et debitori, plus quam debeat, debetur. Proinde timendum est ut ad judicium sine venia venias, si, quod absit, negotiandi negligentiam somniasoblivione fore impunitam. Intellige quæ dico;

(39) Al. 15. Scripta circa an. 1110.

(40) Non videtur hæc littera M. in plerisque mss., sc. Ebroicensi n. 19, regio 4103. Colbertino 2131 et aliis, titulo Anglorum reginæ præfixa, aliam designare reginam quam Mathildem seu Mathildam, Malcolmi Scotorum regis filiam, sororem vero S. Margaritæ, et trium sibi succedentium fratrum in regno Scotiæ, Edgari sc., Alexandri et David. Hæc nupsit Henrico I Angliæ regi post Guill. Rufum. Hanc autem consecravit et coronavit S. Anselmus Cant. archiep. Ita apud Ingulphum rerum Anglicarum scriptorem, in Chronico de Muitros pag. 162. De hujus porro reginæ virtutibus ac pietate, præcipue autem de ejus ardenti in pauperes, sed heroica in leprosos charitate, mira refert Ethelredus ab. Rievall., in *Genealogia regum Angliæ* sub finem, seu pag. 368, eamque hoc titulo vocat excellentissimam atque Christianissimam. Similia item de eadem narrat Henricus Knygthon, canonicus Lycestriensis, lib. II *De eventibus Angliæ*, ubi asserit illam a primis pueritiæ annis inter moniales Wintonenses educatam, peplum sacrum gestasse, ut nuptias a patre non semel oblatas, vitare posset; quas tamen cum Henrico I Anglorum rege non licuit recusare, sed quibus D. Anselmus non prius consensit, quam ei a testibus legitimis probatum fuisset eam *sine professione*, et non nisi procorum recusandorum prætextu, velum assumpsisse. Obiit autem hæc pia regina, juxta Ingulphum, an. 1119, plena utique operibus bonis, quibus ut insisteret, salutaria et apostolica libertate referta Hildeberti nostri monita non immerito credideris effecisse.

(41) Vox *enim* deest in Ebr., adest in Colb. 2662, Victor. 272 et Rothom.

(42) Ita Colb., Victor., Rothom.; Ebr. vero, *coram Deo*.

(43) *Creditor*. Sic habent Victor. et Rothom. Colb. et Victor *conditor*.

(44) Colb. 2662, *iste in plenilunio*. Victor, *iste plenilunio*. Rothom. et Ebr., *ipse plenilunio*.

(45) Ebr., *centuplum*. Colb. 2662, Vict. 272, Rothom. habent *centuplo*.

magnæ memoriæ est iste creditor noster ; pœniliter A oblita est tui, si eum putas oblitum debiti sui. Nihil obliviscitur tempore, nihil occupatione. Æque recolit et quod hodie præstat et quod præstitit heri, quoniam hodie suum est et heri. Abeunt dies et dies, anni et anni, sed mille dies et mille anni ante oculos suos *tanquam dies hesterna quæ præteriit* (*Psal* LXXXIX). Nunquid ergo non numerabit quantum tibi præstiterit, qui solus *dinumerat arenam maris, et pluviæ guttas, et dies sæculi* ? (*Eccli.* I, 2.) Nunquid non dividet usque in minutias talenta tua (46), qui divisit aquas ab aquis in sapientia sua? Fortassis autem trahes in jus creditorem tuum, dum repetet a te commendatum 18 suum ? Intellige quæ dico ; bonus causidicus est, qui tecum rationem positurus est. Coram angelis referet, veritati defe- B ret, terribilia proferet, horribilia inferet. Sed dicis mihi : Idem offensus clementem se (47) promittit, punire prætermittit, pœnitentem admittit, minas remittit, debita dimittit, ampliora committit. Ita est, inquam. Confiteor. *Misericordia Domini plena est terra* (*Psal.* CXVIII, 54). Cæterum plures eam sibi infructuose aucupantur, qui licet abjurato bene agendi studio, Deum tamen, quem merentur judicem, sperant misericordem, quasi eum invenire propitium merces sit iniquitatis, quod credimus esse religionis. Verum non est ita. Neque enim misericordiam Dei lucrantur mali, quam sibi, non nisi timide, pollicentur etiam boni. In eam sperare saluberrimum est consilium, sed de ea totum pendere, periculosum est refugium. Oportet enim ut judicem mitigent aliqua bona, si volumus misericorditer C judicari multa mala. Proxima est veniæ causa, non tota rea. Virtus quæ cum dilecto ad judicem venit, intervenit. Hi vero judicem sentiunt expertem misericordiæ, qui se justitiæ .Quis igitur agat pro te, si ille, quod absit ! perorabit adversus te et aversus a te ? *Grave est incidere in manus Dei viventis* (*Hebr.* X, 31). Vale, atque deliciis pro regina utere, non pro te.

---

(46) Solus Vict habet *sua*. Col. 2662, Vict. 273, Roth. habent *tua*.

(47) Deest in Rothom. particula *se*.

(48) Al. 47. Scripta circa an. 1110.

(49) Licet in omnibus quos viderimus ms. hæc epistola sit sine titulo, illam tamen ab Hildeberto directam suspicaremur Guillelmo de Campellis, ante initio conversionis ejus, et secessus in sacellum Sancti Victoris, quod deinde in celebre monasterium evasit, ut eum in eodem sancto proposito firmaret, quod in ipso laudaverat epistola prima hujus libri. Conjecturæ nostræ locum præbet sensuum et verborum utriusque similitudo. In illa enim prima Willelmum extollit, quod institoriam abdicaverat lectionem, illi præferens pietatem cum sufficientia ut quæstum magnum ; in hac applaudit illi, quod aurum et argentum Deo libaverit, illud religiose pro Deo recusando. Illi in priori suadet temporalium abdicationem, quibus exoneratus animus facilius ad Deum

EPISTOLA (48) VIII (49).

Agit cum amico, ut videtur, in aliqua ecclesiastica dignitate recens constituto, de pravitate et periculis avaritiæ, illique eleganter applaudit, quod oblatum aurum et argentum, et alia munera pro Deo generose recusando, pergratum illi sacrificium obtulerit.

Sanctæ conversationis vestræ præcedentibus primordiis gratulamur, eorum 19 auctorem deprecantes, ut mereamini talarem inducere tunicam, et hostiæ caudam immolare (*Levit.* III, 9) Quod ita futurum, Christo Jesu cooperante, confidimus, bonam spem nobiscum reportantes, quia eo duce pervenietis ad bravium, qui movit ad cursum. Quo in proposito, quanta vobis occurrent remoramina, jam, nisi fallimus, experientia didicistis. Ad virtu- B tem namque gradientes, quo offendant ubique inveniunt. Eam profiteri pronum quidem est ; perseverare difficile. Inde fit ut, cum prope sit quo curritur, plures tamen brevissima deficiant in via. In Ægypto enim sumus omnes in qua masculorum vitam superstes adhuc Pharao persequitur (*Exod.* I). Tot in deserto, vel gladiis, vel serpentum morsibus ceciderunt, ut duo tantum terram intrarent repromissam. Denique : *Multi vocati, pauci vero electi* (*Matth.* XXII, 14). Quid autem sit quo præcipue retardentur contendentes in hoc agone sacerdotes, et si vestram non lateat prudentiam, nos tamen illud vobis scribere decrevimus, exhortandi potius gratia quam docendi. Equus, cum bene currat, plurimum tamen clamoribus exhortatoriis adjuvatur. Ocius juvenci (50) moventur notis vocibus excitati. Sic et virtus C stimulos quærit, exhortatione suscipit incrementum. Ad verum itaque desudanti bonum nihil æque noxium est quam inter divitias minime sibi constare, nec animi retinere libertatem. Animus desursum veniens, sursum nititur, difficile quo aspirat perventurus, nisi exoneratus (51) incesserit. Ille simul atque ad inferiora declinat bona, degenerat et incipit ex proprio defectu servire, cujus est ex natura dominari Grave nimis hanc excutere servitutem, quæ voluntate potius quam necessitate sustinetur. Imperiosus enim Dominus est amor habendi, facilius animos expugnans quam corpora, Siculorum immanitas (52) tyrannorum. Nemo est cui tam diu, tam feratur ; in hac sequenti, eisdem prope verbis suadet cupiditatum fugam, ut animus desursum veniens, D illis exoneratus, sursum liberius revertatur. Inde, si conjectura favet, hanc epistolam scriptam censeremus circa an. 1110

(50) Ebr. habet *inventis*, sed rectius Colb. 2662 et Victorin. 272, et editi *juvenci moventur*.

(51) Idem in epistola prima lib. I, ad Willelmum Campellis.

(52) Colbertinus 2662, *singulorum immanitas* ; Ebr. et Victorinus, et editi, *Siculorum immanitas*. Omnes autem *immanitas* in nominativo, quod suspensum habet sensum, nec cum præcedentibus cohærentem ; melius forte, *Siculorum immanitate* (in ablativo) tyrannorum scil. utriusque Dionysii, qui adulationis cupidus, animos etiam subditorum supplicüs conabatur sibi subjicere, et secum idem sentire cogebat. Reg. 4080 et 4103, Cob. 1168 et 417 habent, *Siculorum immanitas tyrannorum*.

devote servialur. Quocunque jubet, suum ducit servum. Non eripitur sibi fuga, non alicujus violentia potestatis. Vix enim de cupiditate triumphat, de quo semel cupiditas triumphavit. Cupiditas leges obliterat, jus omne persequitur, divinas abradit sanctiones. Cupiditas in regionem dissimilitudinis hominem abducit, oblitum quam cum Deo et ex Deo habet dignitatem. Denique, sicut ait Apostolus, *radix omnium* **20** *malorum est cupiditas* (*I Tim.* VI, 10). Radix hujusmodi, radix lethalis et ramos proferens toxicatos. Ex ea namque, Osee propheta testante, *maledictum et mendacium, et homicidium, et furtum inundaverunt, et sanguis sanguinem tetigit* (*Ose.* IV, 2). Sub umbra ramorum istorum animal homo quiescit, eo cupiditate docilis declinare. Is ad viam difficile revertitur, torpens et quasi frigore gelatus Aquilonis. Nimirum, propter hoc frigus, piger arare non potest, et *peccator cum veneril in profundum iniquitatis contemnit* (*Prov.* XVIII, 3). Pharao, cum esset ferventi plagæ proximus, hoc frigore tamen induruit (*Exod.* XIII), quia sibi labores manuum Israel indebite usurpavit. Dici non potest quantas animas hoc frigus astrinxerit, quorum prope consummatum abrupit cursum, quam gravem retentis indixerit servitutem. Animi quippe libertatem plures inter tormenta servaverunt ; inter opes, autem, pauci. Miserabilius cupiditas de Saule ipso, quam Saul de Amalech triumphavit. Mercede captus Balaam, plenum maledictionis animum gessit, cum verbis ejus ad benedicendum Dominus uteretur. Ante hostes cedit Israel, donec, sublatis de anathemate spoliis, lapidibus Acham puniretur. Et ut rosam de spinis colligamus, Athalanta, secundum poetam, bene currebat, quæ dum declinaret ad aurum, Ypsameni [*seu* Hippomeni] victa succubuit.

Legimus plures etiam perfectos hac infestos amurca, et conversam esse in divinationem multorum prophetiam prophetarum De his enim, sicut Michæas ait, *sacerdotes Jerusalem in munere docebant, et prophetæ ejus in pecunia divinabant, et super Dominum requiescebant dicentes : Nunquid non est Dominus nobiscum ? Non venient super nos mala* (*Mich.* III. 11). Quem locum beatus exponens Hieronymus : « Sacerdotes, » inquit, « in mercede docebant, nescientes aliud esse prophetiam, aliud divinationem. Videbantur quidem sibi esse prophetæ ; sed quia pecuniam accipiebant, prophetia eorum facta est divinatio(53). » Quæ dum minus attendunt, qui sub pretio redigunt impretiabilem Spiritus gratiam, similes fiunt lignis silvarum quæ, in libro Judicum, olivam et ficum et vitem imperare sibi postulant, nec impetrant. Postulant deinde rhamnum, et eis rhamnus acquiescit. Nostis equidem per sicca et infructuosa silvarum ligna, Ecclesiæ figurari pseudoministros, fecundante gratia carentes, nec fructum **21** facientes, quæ Dei sunt male quærentes, nec impetrantes. De hujusmodi sic apostolus Judas ait : *Hi sunt arbores autumnales, eradicatæ, infructuosæ, bis mortuæ* (*Jud.*, 12). Nostis etiam quia unctio illa nomine figuratur olivæ, qua diffunditur charitas Dei in cordibus nostris, qua Filium Dei Deus *unxit præ consortibus suis* (*Psal* XLIV, 8), qua interius delibuti sunt discipuli Christi, sed juxta mensuram donationis Christi. De hac unctione Deus per prophetam Joel : *Effundam*, inquit, *de Spiritu meo super omnem carnem et prophetabunt filii vestri et filiæ vestræ* (*Joel.* II, 28). Porro per ficum vetus lex indicatur, quæ plantata in vinea Domini (54), vinea de Ægypto translata, ficus malas protulit (*Jer.* XXIV, 3), protulit et bonas ; malas quidem, malas valde ; bonas autem, bonas valde. *Littera enim legis occidit, spiritus autem vivificat* (*II Cor.* III, 6). Hanc ficum in Evangelio innuit, cum dicit : *Quidam pater familias plantavit vineam, et in vinea plantavit ficum* (*Luc.* XIII, 6). Nam per vitem, quis rectius quam Christus exprimitur, qui de se ipso discipulis loquens, ait : *Ego sum vitis, vos palmites* (*Joan.* XV, 1). Vitis hujus vinum, Evangelii mustum est, mustum lætificans cor hominis, et utres eorum recusans animorum, quos fæcibus vetustatis obsoletos inveneril. Hujusmodi mustum evangelista his indicat verbis : *Nemo mittit vinum novum in utres veteres, alioquin rumpuntur utres, et vinum effunditur et utres pereunt* (*Matth.* IX, 17). Rhamnus autem, scilicet spinosum genus rubi et asperum, convenienter ostendit hominem peccati, filium perditionis, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur. Hujus spinas et aculeos Psalmista innuit, cum dicit : *Cujus maledictione os plenum est, et amaritudine et dolo, sub lingua ejus labor et dolor* (*Psal.* X, 7, *sec. Hebr*). Et post pauca : *Insidiatur quasi leo in spelunca sua* (*ibid.*, 9). Cum itaque ligna silvarum prædictas arbores imperare sibi postulant, non impetrant, quia cum præfatæ perversitatis homines quæ Dei sunt male quærunt, non accipiunt. Scriptum quippe est : *Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiet Dominus* (*Psal.* LXV, 18). Postulant isti operatricem Spiritus gratiam ; sed Simoni Petrus ait : *Non est tibi pars neque sors in sermone isto* (*Act.* VIII, 21). Postulant mystico legis intellectu, quasi quibusdam dulcissimis fructibus pasci ; sed juxta Isaiam : *Excæcat Dominus cor populi hujus et aures ejus aggravat, et oculos ejus claudit, ne forte intelligant et audiant, et videant, et convertantur, et sanentur* (*Isa.* VI, 10). Postulant hærere Christo, quasi palmites viti, et evangelica **22** imbui doctrina ; sed eis nihil esse cum Christo sic Apostolus ostendit : *Quæ conventio Christi ad Belial ?* (*II Cor.* VI, 15.) Et Salomon : *In malevolam animam*, inquit, *non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis* (*Sap.* I, 4). Quia igitur hujusmodi nec spiritu Dei reguntur, nec legalibus aut evangelicis

(53) « Prophetæ Jerusalem in pecunia divinabant, nescientes aliud esse prophetiam, aliud divinationem, Videbantur quidem, » etc. Ita D. Hieron. in cap. III Michææ, novæ edit, pag. 1520.

(54) Colb. et Victorin., *Vinea Domini Sabaoth.*

subjiciuntur documentis, rhaer num regem sibi postulant, quoniam Antichristum rectorem sibi constituunt, in eis jam ministerium iniquitatis operantem.

Quanta igitur pestis sit cupiditas, quæ virtutis abjuratio, quam præceps ad infernum descensus, nec etiam tardiores credimus ignorare. Turpe nimis christum Dei hoc iniquinari atramento, quo prophetis in divinationem degenerat, exinanescit spiritus interioris unctio (55), mysticus legis observatur intellectus, auferlur evangelicæ sapor doctrinæ, et qui se jactitant regnum Dei, regnum fiunt Antichristi. Turpe, inquam, nimis, animum Deo similem huic idolo substerni, curvare genua ante Baal, bis hominem amittere (56) maleficiis, quibus etiam sapientum oculi fascinantur, ut non videant cœlum, neque recordentur judiciorum justorum. Scimus autem, et Domino Deo gratias agimus, vos omnimodis ante præfatam fugere tempestatem, nec dissimulanter indignari christum Dei vel aurum odorare munerum, vel favorem quærere personarum. Sancta hæc et Deo placens indignatio, quam et lingua loquitur et actio attestatur. Audivimus tamen non defuisse, qui vos urgerent ad speciosas et spectantes ad mortem vias; qui dicerent rem vestram sumptuosis non sufficere expensis; habendum præ manibus quod de manu pauper accipiat; his qui altari deserviunt, licere de altari vivere; Saulem [*al.* Saulum, *sed mendose*] desiderium animi sui vaticinio quæsiturum, aliquid argenti ad prophetam tulisse Samuelem. Verba hæc sibili sunt antiqui serpentis, cui parum est *absorbere fluvium*, nisi et hoc attentet *ut influat Jordanis in os ejus* (*Job* XL, 18). Hæc dicentes ignorant *melius esse modicum justo super divitias peccatorum multas* (*Ps.* XXXVI, 16). Et quidem Saul asinas quæsiturus, quartam partem sicli ad Samuelem gerit; et uxor Jeroboam cum passis uvis et panibus ab Ahiam virum Dei ingreditur (*III Reg.* XIV, 6). Hi profecto, sicut scribit Hieronymus (*ubi supra*), quia didicerant in mercede vaticinari nonnullos, in mercede vaticinari credebam et istos. Cæterum neuter eorum legitur delata suscepisse munera, cum potius Samuel satis hospitaliter Saulem pavisse, Ahias vero præfatam mulierem **23** verbis durioribus increpasse memoretur. Faciamus autem eos accepisse, secundum eumdem Hieronymum; stipes potius dicendæ sunt templi quam præmia prophetæ. Vos igitur agite quod agitis, incedite sicut cœpistis. Vos ad vocem incantantium, et venefici incantantis ad mortem, mentis aures obturate, scientes quoniam aurum et argentum libatis Deo, quod pro Deo recusatis. Aquam etenim periculo militum de Bethleemitica sumptam cisterna, quia eam David, cum sitiret, propter Dominum fudit (*II Reg.* XIII), gratum Deo sacrificium fecit. Qua de aqua, Recaredo Wisigothorum regi (57), qui oblatum sibi aurum pro Deo recusaverat, sic beatus Gregorius ait: « David regis factum mihi ad memoriam venit, cui cum concupita aqua de cisterna Bethleemitica, quæ inter hostiles cuneos habebatur, ab obsequentibus militibus fuisset allata (58), protinus dixit: *Absit a me ut sanguinem hominum istorum bibam*. Quam quia fudit et bibere noluit, scriptum est *Libavit eam Domino*. Si igitur ab armato rege in sacrificium Dei versa est aqua contempta, pensemus quale sacrificium omnipotenti Deo rex obtulit, qui pro illius amore, non aquam, sed aurum accipere contempsit. « Hæc sanctitati vestræ scripsimus, ægroto similes bene habentibus antidotum procuranti. Etenim sanis quoque languentium manus aliquando profuerunt, novimusque poetam.

Fungi vice cotis, acutum
Reddere quæ ferrum valet, exsors ipsa secandi,
(HORAT.)

Sane dum vobis hæc exaravimus, exoravimus scrutantem renes et corda, ne pateretur hoc defectu vestrum pulsari spiritum quo præsumeretis ea potius arrogantiæ quam charitati deputare. Ignorat imperfectum hoc anima mea, cum depressam, se gravissimis excessibus non audeat diffiteri. Quidquid actum (59) est, charitas, docuit, cujus est gaudere cum gaudentibus, et cum infirmantibus infirmari. Vicem mihi rependitis, si diligitis me et oratis pro me.

24 EPISTOLA IX (60).

M. (61) REGINÆ ANGLORUM.

Mathildis Anglorum regina (eadem prorsus de qua in epistola præcedenti) duo candelabra aurea affabre facta Hildeberto dono miserat. Ejus laudat munificentiam, et ei gratias agens ingeniose innuit et quanti sit meriti divinis pro sua quisque conditione cooperari mysteriis, et quid ipse spiritualis emolumenti ex ejus tam pretioso munere percipiat.

Humilis Cenomanorum sacerdos H. M. (62) venerabili Anglorum reginæ gloria et honore dignissimæ, salutem et orationum instantiam.

Difficile est discrete semper ac provide beneficia collocari. Nesciunt hanc excelsæ potestates providentiam, quas pulchrum est benefacere vel indignis. Talem ego apud te munificentiam expertus, benedictionem tuam gratiarum prosequor actione, stupe-

(55) Ebr., *spiritus interioris unctio*, quod in idem recidit ac *spiritus interioris unctio*.

(56) Ita mss. Reg. 4080 et 4013, et Colb. 1168 et 4017: *non admittere*, ut Vict. 272.

(57) Variant hic multum mss. codices. Ebroic. sic habet: *Qua ex aqua Recharedo Guisigothorum regi*, etc. Victorinus cod. 272, *Unde Recaredo Wisigothorum regi*, etc. Colb. 2662, *Qua ex aqua Recharedo*, etc. Editiones Paris. et Colon., *Qua de aqua Bertnaredo Guisigothorum regi*, etc. Cum autem hic sancti Gregorii locus desumptus sit ex epist. 122 Registri, lib. IX, indict. II, ubi D. Greg. Recaredum ipsum alloquitur, partim mss. Ebroic. Victorino et Colbertino, partim editionibus Coloniensi et Parisiensi adhærentes, sic restituendum censuimus hunc locum: *Qua de aqua Recaredo Wisigothorum regi, qui oblatum sibi aurum pro Deo recusaverat*. Sic beatus Gregorius ait: *Qua in re mihi David regis factum in memoriam venit, cui cum.... contempsit.*

(58) Colb. 2662. *illata*, cæteri *allata*.

(59) Colb. 2662, *auctum*.

(60) Al. 18. Scripta circa an. 1111.

(61) Ita ms. Ebr.

(62) Hildebertus Mathildi.

factus pariter,et gloria muneris,et affectu tribuentis. Munus enim tuum plurimum commendationis ex se ipso promeretur, utpote ambitiosum materia, præclarum cælatura.Ejus tamen pretium mittentis majestate cumulatur,minusque est quod ara ei contulit aut natura, quam quod habet ex regina. Quod si nec pondere, nec ingenio placeret artificis,non aliter tamen illud ampiecterer,quam vel thura superi, vel pinguium libamina victimarum. Illi siquidem non hostiam, sed affectum considerant, eorumque gratiam devotio, non impensa promeretur. Purus et integer animus eos quocunque vult inclinat, nec minus quadrante quam talento, cœlestem mitigat indignationem. Sic et apud me tuum donum tuus animus commendat, sic magnificat, sic illustrat. Ipsum bene quidem rutilat auro suo, sed melius B animo tuo, animo cui beneficium placuit,cui innata est, non suggesta, voluntas largiendi ; animo, inquam, tuo, qui ex animo voluit,qui cito præstitit,a quo 23 improvidus accepi,non importunus extorsi.

Porro ex hoc etiam manifestum est quam devota Dominicis interes sacramentis, quibus quia non potes ministrare femina,provides instrumenta.Imitaris,quantum licet,sanctas mulieres illas quæ prius ad crucem cum lacrymis dehinc ad monumentum cum aromatibus accesserunt. Illæ nimirum pio succensæ desiderio,quibus potuere studiis et crucifixo compassæ sunt et obsecutæ tumulato. Tu quoque præsens es cum Christus immolatur, cum traditur sepulturæ, neutrumque sine tuo celebratur obsequio, cum ibi luminaria præparas, luminis ubi adesse auctorem et corde credimus et ore confitemur. Nec refert utrum dissimile sit obsequium, quod simili frequentatur affectu.

Sunt autem duo, quæ, nisi fallor, episcopo suggerere decrevisti ; tui scilicet memoria, debitique recordatio pastoralis.Unde velut quoddam commonitorium candelabra mihi missa intelligo, quibus coram positis,et doctrinæ lumen gerere, et pro te reminiscerer supplicare. Eorum præsentia succutit et excitat spiritum meum, secretis exigens hortatibus ut dum utor beneficio, proficiam exemplo. Occulte quidem, sed acute satis, jubeor attendere cujus sim bajulus luminis,quibus divina dicant eloquia: *Vos estis lux mundi.* Et illud: *Non accendunt* (63) *lucernam, nec ponunt eam sub modio, sed super candelabrum ut luceat omnibus qui in domo sunt* D (*Matth.* x, 14, 15). Amplector tuam, filia Christi, exhortationem, quæ si tuæ defuit intentioni, si dedisti simpliciter, sic tamen muneris accipio famulatum, ne contemnam documentum. Licet undecunque proficere ac doceri : omnia fere mysticos offerunt intellectus,et facile est ex qualibet re morum figurare venustatem. Nihil ita creatum est pro se, nihil ita simplex,cui non sit aliquid unde doceamur vel cavere noxia, vel salutaria providere. De tua vero memoria quidloquar? quæ meum pectus altius irrupit, latius occupavit, stabilis possidet, viventi convivet. Convivet ea mihi, convivet, inquam, ea, de frequentissima futura frequentior, quoties ad altare Domini peccator astabo, sed sacerdos. Ibi pro te, regina venerabilis,ibi pro tui,et candelabra 26 agent obsequia, et pontifex monimento. Vale.

EPISTOLA X (64).

AD A. (65) VIDUAM.

Illustri cuidam viduæ contemptum sæculi gratulatur ; varia illi cum ad tentationum victoriam, tum ad spiritualem profectum media suggerit, et spe præmiorum æternorum animum ejus ad perseverantiam erigit.

Confidimus in Domino Jesu quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi. Unde etenim deliciarum contemptus in femina ? Unde luxus oblivio ? nisi ex illo qui dixit : *Sine me nihil potestis facere* (*Joan.* xv, 5).Nunquid non ipse eduxit te *de lacu miseriæ, et de luto fœcis,qui eduxit vinctos de lacu in quo non est aqua* (*Psal.* xxxix, 3). Aut mutatio ista,*nonne mutatio dexteræ Excelsi* (*Zach.*ix, 11) ? Filia sæculi, facta es filia Dei, nec cesserunt C ad interitum, quæ concessa sunt ad usum. Porro viro, qualem tu ipsa depingeres, lege nupsisti ; suscepta ex eo proles futuræ virtutis auspiciis, universas matrimonii mitigavit angustias.Accesseruut ad hæc solemnes cultus, et blanda servorum obsequia; quibus, vel tu gloriam comparares (66), vel domestica res ordine tractaretur. Plebis etiam studium sic in te declinavit, ut ea inter successus numeraret, quidquid in tuum transiret obsequium. Præterea nihil eorum tibi defuit,quæcunque jucundiora poterat excogitare fortuna benignior Illi profecto laquei sunt mortis ; hæc animæ retia Christianæ. Virtutum muros arietes hujusmodi concutiunt, arcem dejiciunt rationis. Inde prædonibus infelices exponuntur animulæ, suæque libertatis expertes, in Ægyptum perennis exsultant servitutis.His usus

(63) Rothom. solus habet *abscondunt*, sed mendose.

(64) Al. 31. Scripta circa an. 1112.

(65) Non incongrue forsan hanc viduam, (quam mss. omnes conaliter indigitant quam per litteram A.) *Agnetem* suspiceris, filiam sc.Guillelmi Pictavorum ducis relictam vero Hildephonsi senioris Galliciæ regis, quam Helias comes Cenomanensis, defuncta prima sua conjuge Mathilda, Gervasii Bocharti filia, anno 1100, matrimonio sibi copulaverat. Verum anno sequenti, cum dictus comes Helias obiisset,ab Hildeberto nostro in basilica Sancti Petri de Cultura reverenter sepultus est, et epitaphio metrico cohonestatus. Ita Ordericus Vitalis, *Eccl. Histor.* lib. x, pag.769 et 785. De ingressu tamen Agnetis hujus in monasterium non habetur alia conjectura, quam ex hac Hildeberti ad ipsam, ut putatur, epistola (*a*).

(66) Ebr., *compares.* Colb. 2662, *mutuavisti.* Rothom. et Vict. 272, *comparares.*

(*a*) † Illustris vidua, quæ per litteram A. tantummodo nominatur, non est *Agnes*, quam Helias, comes Cenomanensis sibi matrimonio copulaverat, ut ait D. Beaugendre. Helias enim ex Agnete uxore non suscepit liberos; vidua autem A. ex sponso genuerat filios, ut patet ex his verbis *suscepta ab eo proles* Vidua illa non alia videtur ac Adela, Blesensis comitissa, de qua jam supra.

Pharao ministris, masculos nostros quotidie interficit, quotidie luto damnat et paleis. Sub ejus jugo diu gemuit anima tua, sed in manu forti et brachio excelso libera facta est, et dirupta sunt omnia vincula sua. Egressa es in libertatem gloriæ filiorum Dei, cui hostiam laudis et spiritum sacrificas contribulatum, cum Psalmista dicens: *Dirupisti*, 27 *Domine, vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis* (*Psal.* CXV, 17). Sane prudens et dispositissima electio, qua transitoriis æterna, vitiis virtutes, exsilio patriam prætulisti. De qua electione quid Augustinus ad Macedonium (Epist. 155) dicat, audiamus. « Virtus, inquit, nihil aliud est quam diligere quod diligendum est. Id eligere prudentia est. Nullis inde averti molestiis, fortitudo est. Nullis illecebris, temperantia est. Nulla superbia, justitia est. » Porro paucis tibi ostensa est vitæ perfectio Christianæ. Hæc ea est quadriga, qua non habentes hic manentem civitatem futuram inquirunt. Beatus quidem currus, quo Thesbites Elias erectus in cœlum (*IV Reg.* II), mortem distulit, non evasit; hic autem multo beatior quem qui ascenderit, mortem non gustabit in æternum. Ad illum quoque igneum nisi prius hunc ascenderet propheta, non veniret. Hujus tam salutaris vehiculi prima tibi præparata est rota, quæ sanctarum testimonio Scripturarum, prudentia nuncupatur. Prudentia fuit, qua diligenda a non diligendis, qua a noxiis utilia separasti. Prudentia, inquam, fuit, qua *elegisti*, juxta Psalmistam, *abjecta esse in domo Dei tui magis quam habitare in tabernaculis peccatorum* (*Ps.* LXXXIII, 11).

Scimus autem plerosque virtutem professos adversitatum incursu defecisse. Sitiebat in deserto Israel at sitis molestias impatienter sustinebat; unde et adversus Moysen murmurasse legitur (*Exod.* XVII), et male locutus de Deo dixisse: *Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto* (*Psal.* LXXVII, 19). Idem quoque inter hostium incursus, inter injurias itineris, ollas carnium desiderat, ad pepones revertitur. Ægyptiacam adoptat servitutem. Sic plerosque frangit adversitas, et sicut scriptum invenies, nisi ad nutum cuncta suppetant, minimis quibusque prosternuntur. Quos dum paupertas urit, dum contemptus excruciat, dum splendidos ac sublimes aspiciunt, quos aut electione fecerunt hæredes, aut lege, ad fastiditas revolant divitias, ademptam (67) sibi gloriam conqueruntur, suis invident et quod magnum susceptæ religionis est dispendium, dum modica suspirant quæ relinquunt, quanta pro relictis exspectent, non attendunt. Tales profecto bona quæ diligenda sunt inutiliter eligunt, dum prædictis exterriti procellis, ad non diligenda, mente reducuntur. Adhibenda est igitur prudentiæ fortitudo, ut ad tenendum quod prudenter eligimus, insurgentibus molestiis fortissime reluctemur. Hac virtute Paulus stimulo carnis et angelo Satanæ resistebat (II *Cor.* XI, 23). Hac in carceribus, hac in omnibus 28 angustiis, quas ad Corinthios enumerat, armabatur, cum dicebat: *Quando infirmor tunc fortior sum et potens* (II *Cor.* XII 10). Eadem quoque David in adversis innocentiam servavit (*I Reg.* XXVI); eadem persequenti se Sauli pepercit (*II Reg.* XIX); eadem audita morte filii sui consolatus est et panem comedit. Ad quem tu quoque confugias oportet, si acuatur adversum te detrahentium stimulus linguarum, si contemplationis livor infestet, si spontaneæ paupertatis incommoda commoveant, si statum mentis contumeliæ perturbent. Adversis enim usque ad victoriam difficile resistitur, nisi prudentiæ fortitudo copuletur. Quibus invicem conjunctis temperantia necessario supponitur, virtutem servatura in prosperis, ex fortitudine servatam in adversis. Virtuti nihil æque noxium est quam voluptatis admistio in concessis. Negligenter cavetur hostis, cujus ingressus pacificus exspectatur. Sic plerumque bonum corruit propositum, cum mens minus illecebras adversatur, cum prosperitate resolvitur, cum impensam sibi reverentiam diligit, cum insolitis (68) insolescit. Hoc luxu et lapsu recessit a Deo, dilectus Dei, dilectus de quo dicitur: *Incrassatus est dilectus, et recalcitravit*; *incrassatus, impinguatus, dilatatus dereliquit Deum factorem suum, et recessit a Deo salutari suo* (*Deut.* XXXII, 15). De eodem quoque sic dixisse invenies: *Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere* (*Exod.* XXXII, 6). Hanc sane virtutis eversionem Salvator noster ad exemplum declinavit, cum turbis eum regem statuere volentibus, oblatæ sibi dignitatis fastigia recusavit (*Joan.* VI). Ne qua igitur oblectamenta fructum tibi religionis extorqueant temperantiæ fines excedere formidabis. Temperantia plerumque infra licitum quiescit, ultra nunquam progreditur. Ea si desit, cæteræ virtutes vel decidunt a summo, vel ad summum non ascendunt. Impetus enim est non ratio quidquid sine temperantia profitemur. Temperantia metitur vires, et a medio non recedit. Unde et nunc remissa intendit, nunc ardua moderatur. Sic ipsa virtutes perennat, et ad præmium usque perducit. Profecto fabrica hæc in præfato curru tertium sibi locum defendit, præparata adversus luxum, et latrociniis occursura voluptatum. Hac itaque paulatim tibi succidenda est deliciarum consuetudo, rejicienda obsequiorum sedulitas, festivi cultus, et odores peregrini penitus dediscendi, qui dum vel apud alios tibi, vel aliis apud te male placerent, integritatem vulneraverunt animorum. Usus 29 ægre dediscitur; ab eo autem præcipue difficillimum est evelli, qui multo nos tempore tenuit, multa placuit voluptate. Ex quo, nisi fallor, bellum te gravius exspectat, et hostis, quod absit! ad victoriam paratior. Hostem, si nescis, appello frequentatas a cunis deliciae, gratiam mariti, charitatem sobolis, obsequiorum diligentiam, cæteraque

(67) Vict. 272, *adeptam*. Colb. 2662, Ebr. et Rothom., *ademptam*.

(68) Ita mss. Ebroic. et Rothom., non *insolutis*, ut editi.

omnia, quæ tibi lenocinio sexus, aut licentia potestatis, aut fastu generis, vel cognationis accesserunt. Forsitan hæc relicta suspirabis, tanto tenerius eorum recolens, quanto ea vel tempore tibi coæva sunt, vel experientia gratiora. Unde et temperantiam vix consuesces, ad quam, vel pro consuetudine difficultas est descendere, vel pro conditione dedignatio. Cæterum tempore dediscuntur universa. Nihil humano pectori sic inhæret, ut tempore non evanescat. Tempore mater mœroris obliviscitur, quæ in morte unici filii sui solatia non admisit. Tempore vulnus in cicatricem cohæret, et quartanis plerumque profuerunt tempora, quibus non profuit medicina. Tu quoque teipsam tempore desuesces, et resides concupiscentiæ, quæ simul expugnari non possunt, sigillatim melius eludentur. Adversus hujusmodi latrunculos, manumque sicariam sic vigilare necesse est filiam Christi, ut non dormiat aut dormitet; sic negligere, cum discesserint, ut reditum formidet; sic pugnare cum redierint, ut de victoria non desperet. Fidelis enim Deus est, *qui non patietur te tentari super id quod possis, sed faciet cum tentatione etiam proventum ut possis ipsa sustinere* (I Cor. x, 11). A primo heri usque hodie *respexit Dominus in orationem humilium, et non sprevit precem eorum* (*Psal.* ci, 18). Parvus erat David, sed in nomine Domini terribilem contrivit Philisthæum (*I Reg.* xvii). Judith quoque, cum usque ad desperationem sacerdotes trepidarent, in oratione et jejunio Bethuliam liberavit (*Judith.* xiii).

Actum fortasse putas, et plenam jactas victoriam, si nulla molesta, nulla læta propositum tibi religionis extorserint. Cæterum male te ducipis, et inanem somnias valetudinem, si nondum superbiæ tumores humilitatis cataplasmate subsederunt. Superbia totum virtutis corpus inficitur, vitale columen emarcescit, formosa quæque deformantur. Superbia natione cœlestis, sublimes appetit mentes, et velut ad prodrios ortus revolans, in gloriam et puritatem irrumpit hominum, quæ a gloria et puritate prorupit angelorum. Ea prius in cœlis, dehinc in terra **30** triumphans, sic angelis innata est, ut ab eis non recederet; sic homines infecit, ut a Deo separaret. Et quasi modicum profecerit, cum angelum dejecit et hominem, adjecit tentare Deum pariter et hominem, ut quem videbat similis consortem naturæ, consortem faceret et ruinæ. Prima hæc et ultima pernicies ante omnia vitia superavit, post omnia superatur. Nam postquam fidelis anima de abysso vitiorum emergens, salutare virtutum culmen ascendit, velut ex insidiis prosilit et occursat elatio, totam domus Domini ædificium concussura ad ruinam, quod surrexerat ad consummationem. Quid enim perniciosius justo, quam quod justus videri desiderat? quod ad salutationes in foro hilarescit et exsultat? quod adulatorio favore demulcetur? quod bene hominem diffitens, æqualem se superis metitur et mentitur? Qui dum male gloriatur et præsumit quod non est, in confusionem prosternitur, et amittit quod est? Tantoque fit a Deo per parietem superbiæ remotior, quanto sibi videbatur per virtutum celsitudinem propinquior. Unde et per Psalmistam dicitur: *Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis* (*Psal.* xc, 7). Vides igitur quanta morum dilapidatio sit superbia; quam necessaria in bene gestis humilitas. Sine humilitate, per prudentiam eligere quod diligendum est, erronea discretio est. Adversa per fortitudinem superare, jacens victoria. Illecebris per temperantiam resistere, temulenta sobrietas. Unde et his quartam scilicet rotam necesse est conjugari, quam velut omnium complectionem (69) clausulamque virtutum Augustinus justitiam nominavit. Ea cæteris colligata totum structuræ nostræ corpus consurget in currum, tum in cœlum (70). Currus iste, non currus Pharaonis, *quem Dominus projecit in mare* (*Exod.* v), sed currus quo ascendens montem Sion, montem magnum et excelsum, montem ad quem *prosperum iter tunc faciet tibi Deus salutarium nostrorum* (*Psal.* lxvi, 20). Beatum sane vehiculum, quo perdita ovis ad gregem refertur: inventa drachma ad thesaurum infertur; regina Austri ad Salomonem defertur, et in amplexus David transfertur. Vere, inquam, beatum et omni laude prædicandum, quo post laborem venies ad denarium, post ventilationem venies ad horreum, de exsilio reverteris in patriam, de servitute converteris in libertatem. Hæc sunt quatuor illa flumina paradisi, quibus terra cordis sui **31** sobrie debriata (71) susceptum semen in spem messis emittit, et fructum affert in patientia. Hos quoque quatuor angelos illa beati Job domus habuit, in quam ventus irruens septem convivantes filios oppressit (*Job* viii). Quia etenim juxta Gregorium per domum Job conscientia nostra intelligitur; per quatuor vero angulos, prudentia, fortitudo, temperantia et justitia designantur, domus illa quatuor angulis substitit, quia totum bonæ voluntatis ædificium præfato quaternario consurgit. Ventus autem irruit et domum concutit, quia dum gravis nos tentatio infestat, plerumque purum nostræ conscientiæ domicilium ad ruinam impulsat. Unde et domo concussa quatuor anguli procumbunt, quia perturbato bonæ mentis diversorio, quatuor præfatæ virtutes nequaquam stare possunt. Porro iidem anguli septem convivantes filios, dum corruunt, obruunt, quia dum principales illæ virtutes opprimuntur, suffocant etiam septem dona Spiritus sancti, quæ bonæ soboles Dei piis animæ desideriis velut quibusdam ferculis pascuntur et gaudent; coalescunt et vigent; roborantur et permanent. Vides

(69) Colb. 2662, Vict. 272 habent *completionem* Rothom. et Ebr., *complectionem*.

(70) Colb. 2662 habet *incorruptionem in cœ um* Roth., *in currum, tu in cœlum*. Vict., *in currum, tunc in cœlum*. Ebr., *in currum. tum in cœlum*; quod rectius duximus.

(71) *Debriata*. Ita omnes mss. præter Victor. 292, qui habet *inebriata*.

ergo filia mea, soror mea, charissima mea, ventum insurgentem et urgentem, ventum ab Aquilone irruentem ; ventum quidem interficientem, sed ad spiritum deficientem. Spiritus lenis auræ, Spiritus sanctus, Spiritus placidus et suavis, obumbrabit domum tuam, si tamen domus tua *fundata est supra firmam petram* (*Matth.* VII, 25) ; *petra autem*, ut ait Apostolus, *erat Christus* (*I Cor.* X). Super hanc petram Petrus stabat, quia cum vidisset ventum venientem, mergique cœpisset, clamavit, dicens : *Domine, salvum me fac* (*Matth.* XIV, 30). Ille quia dubitavit, cecidit ; quia confirmatus est, surrexit. Ventus validus impulit et mersit ; firma petra sustinuit et evexit. Dicat ergo Petrus : *Impulsus eversus sum ut caderem, et Dominus suscepit me* (*Psal.* CXVII, 13). Dicas et tu vento tentationis, ut mergaris, impulsa ; sed ne submergaris, firma petra sustinenda : *Auxilium meum a Domino qui fecit cœlum et terram*, (*Psal.* CXX, 2). Nihil igitur de te præsumens, *jacta cogitatum tuum in Domino* (*Psal.* LIV, 23). Nihil de Deo diffidens, confirma cor tuum in salutari suo. Si gloriari oportet, gloriare et exsulta in Spiritu sancto. Hic est ille funiculus de quo Sapientia ait : **32** *Funiculus triplex non cito rumpitur* (*Eccli.* IV, 12). Quid enim certius quam sperare in Domino Deo, qui fecit et formavit te ? Quid firmius quam confirmari in Christo ejus, qui reformavit et confirmabit sibi te ? Quid securius quam gloriari in Spiritu sancto qui illuminavit te ? Ad hunc unum triplicemque funiculum manus extendere, surgere est. Huic inhærere, confirmari est. Ad hoc trahi, currere est. Ab hoc astringi, manumitti est. Ad hunc igitur cum Moyse manus extendas, ut Amalech, orante propheta, superatus, superetur orante et femina (*Exod.* XVII, 12, 13). Huic firma fide inhæreas, ut si quando tentationum procella nutaveris, cum Petro confirmeris, cum Petro stes et cum Petro clames : *Domine, salvum me fac* (*Matth.* XIV, 30). Ab hoc ad hunc trahi desideres, ut appositi spe bravii cursum spondeas meliorem, juxta illud Salomonis : *Trahe me post te, in odorem curremus unguentorum tuorum* (*Cant.* I, 3). Ad hoc huic astringi ardeas, ut adepta Saræ libertatem, Rachel pulchritudinem in amplexus patris non multorum, sed omnium gentium, transitura dicas : *Læva ejus sub capite meo, et dextera illius amplexabitur me* (*Cant.* VIII, 3). De eodem quoque funiculo flagellum memineris faciendum, quo ejiciatur de templo pectoris tui sæcularium strepitus et turba voluptatum. Ante conspectum ejus, deliciarum prurigo diffugiat, mollities purpuræ contemnatur, varietas desipiat ferculorum (72), gemmarum fulgor deniteat, operosa monilia conculcentur, abhorreatur (73) secreta matrimonii licentia, fastus decidat potestatis ; leges palatio, cilicium lino ; favori contemptus, obsequiis injuriæ præferantur. Talibus oblectata studiis, ad nuptias Agni cum sapientibus intrabis virginibus (*Matth.* XXV), de cælibe conjugio fructum suscepturæ sempiternum. Fructus ille, Deus tuus, Deus in quo omnia bona ; fructus ille, Verbum Dei, Verbum de quo sola (*f.* solo,) bona ; fructus ille Spiritus, utriusque Spiritus, cum quo nulla nisi bona. In hoc fructu regnum sine termino, satietas sine tædio, sublimitas sine descensu, glorificatio sine defectu. Iste fructus tibi sapiat, iste dulcescat, iste diligatur tota anima tua, recolatur tota memoria tua, ut quandoque pascat, et satiet te in perpetua gloria sua. Vale. Memento mei in orationibus tuis.

33 EPISTOLA XI (74).

MONACHIS (75) QUI CARNOTENSEM EPISCOPUM RECIPERE NOLUERUNT.

Illos imprimis docet Hildebertus austeriora etiam vitæ monasticæ exercitia nihil prodesse sine humilitate et misericordia, quibus illos caruisse dolet, cum episcopum Carnotensem hospitio renuerunt excipere, quem, non invitare solum, sed vel sacræ supellectilis impendio, trahere debuissent. Inde exemplis Lot et Abrahæ meritum exaggerat hospitalitatis, ad quam sedulius exercendam monachos illos hortatur.

Apostolicis erudimur exemplis, ut infirmitatem proximi nostram compassione faciamus (76). Unde et anima mea in amaritudine est, exinanitum dolens oleum nominis vestri ; oleum, cujus odorem suavitatis Dominum quondam credimus odoratum ; nunc autem non sic. Quippe retrorsum conversi estis, et juxta poetam :

Principio clivi vester anhelat equus.

(OVID.)

Attamen legeratis : *Nemo mittens manum ad aratrum, et respiciens retro, aptus est regno Dei* (*Luc.* IX, 62). Aspicitis autem et vos retrorsum ; aspicitis, inquam, si tamen ad aratrum veniatis, si inveniatis arduam et arctam viam quæ ducit ad vitam (*Matth.* VII, 13). Cæterum pauci sunt qui inveniunt eam. Extra, plures aberrant, cum in ea se gressum fixisse, et inoffense currere glorientur. Est enim qui cum propheta eleemosynam in sinu pauperis abscondat (*Eccli.* XXII, 15), qui frequentet antelucanus Ecclesiam, qui patrociniis invigilet oppressorum ; sed is misericordiæ cultor propriam gloriam quærit, sed populo placere desiderat, sed antea manus ad munus [mittit] quam promittat advocatum ; fal-

(72) Vict. *sæculorum*. Ebr. et Colb., *ferculorum*.

(73) Ebr. *abhorreant*. Colb. et Vict., *abhorreatur*.

(74) Al. 61. Scripta circa an. 1112, aut certe ante an. 1115.

(75) Quinam fuerint isti monachi non constat. Forte Vindocinenses, qui ne quid monasterii sui (quod ad Romanam eedem proxime pertinere, ejusque jurisdictioni nulla alia intermedia, subdi voluerant summi pontifices) privilegio detraheretur, Carnotensem episcopum hospitio, paupertatem causantes, excipere renuerant. Quis vero fuerit iste Carnotensis episcopus, non alius fuisse videtur quam Ivo, qui de sua repulsa, ut credere fas est, apud Hildebertum conquestus fuerat. Videtur igitur hæc epistola scripta circa an. 1112, aut certe ante an. 1115, quo, secundum Chartul. S. Joan., Carnotensis Ivo mortuus est.

(76) *Quis infirmatur et ego non infirmor ?* (*II Cor.* XI, 29.)

lor, si is viam invenit quæ ducit ad vitam. De A seipso Veritas ait : *Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est* (*Joan.* VIII, 54). Et Psalmista : *Qui hominibus placent, confusi sunt, quoniam Deus spre-vit eos* (*Psal.* LII, 6). Et in Proverbiis : *Conturbat domum suam, qui sectatur avaritiam ; qui autem odit munera vivet* (*Prov.* XV, 27). Alii vita placet excelsior ; jejuniis carnem persequitur, lautiorem declinat apparatum, **34** naturæ vivit, non gulæ. Si quem tu esurire ac sitire justitiam putas, ira facile turbatur, si cum hypocritis suam ponit portionem, si aliquid adversus honorem carnis ex sua carne præsumit : fallor si is invenit viam, quæ ducit ad vitam. *Ira enim viri justitiam non operatur* (*Jac.* I, 20). Et de hypocritis per Isaiam Dominus dicit : *Populus hic labiis me honorat, cor autem ejus longe est a me* (*Isa.* XXIX, 13). Et Apostolus : *Fornicato-res et adulteros judicabit Deus* (*Hebr.* XIII). Vides hunc eremi solitudine gaudere ; necessitati, radici-bus et herbis obsequitur, nihil cibo (77) ejus et igni. Juxta Prophetam : *In olla mortem* esse de-clamat. Si quem sic in mundo vides, ut expertem mundi credas, si de se præsumit supra se ; si Pha-risæi jactantia cæteros aspernatur ; si sibi soli justi-tiæ arrogat principatum : fallor si is invenit viam quæ ducit ad vitam. *Qui enim se exaltat humiliabi-tur* (*Matth.* XXIII, 12) ; et de his qui aliter bona vel mala sua pensant, aliter aliena, Sapiens ait : *Pondus et pondus, statera, et statera, utrumque abominabile est apud Deum* (*Prov.* XX, 10). Ille, relictis omnibus quæ possidet, evadit ad arcem monastici refugii, deosculatur humilitatis indumenta, quod ad ea se-rius accesserit conqueritur, universas suscepti agonis difficultates sine querela sustinet, in spe de-narii pondus diei portans et æstus ; sed hæc imago monachi gradu sublimiore torquetur, sed dormire non potest donec pauperem Naboth de sua extur-bet vinea, sed subesse detrectat ordinatæ potestati : fallor si is invenit viam quæ ducit ad vitam. Nimi-rum his modis fiunt novissima hominis illius pe-jora prioribus. Hanc itaque viam invenire difficil-limum ; percurrere autem difficilius ; plena est offendiculis, et eam latrones obsident, nullum pror-sus intentatum transire sustinentes. His voluntas semper iniqua est, his fallendi principatus. Ab his nemo unquam nocendi inducias extorsit. Cum his quotidianus et ancepe congressus. Ex his innumerum vulnus, nec ex facili cicatricem promittens. Sub his, casus frequens et reparatio (78) difficilis. Sub his, rara, et nunquam secura victoria. Quis igitur viam invenit? Quis inventam percurrit illæsus? Quis latrones evasit missilibus toxicatis formidandos, astutia superiores, exercitatos usu, **35** frequenti pertinaces victoria, nullis autem mortibus aut spoliis satiatos? Quis unquam de sicariis animarum trium-phavit? Animus integer, et in omni statu ad solam pronus virtutem, cui nihil adversetur quod amplecti conveniat, nihil amet quod pudeat confiteri. Hujus expers, extra viam est quæ ducit ad vitam. Ut in eo adoretur (79) osseus et exsanguis (80) vultus, ut cor circumcisum clamet altius circumcisa cæsa-ries ; ut sermo censorius ei sit, et cultus incultior, extra viam est quæ ducit ad vitam. Cum vagetur pes laxioribus calceamentis, cum caput in amplio-rem redatur coronam, cum monachum loquantur cætera monachi insignia, extra viam est quæ ducit ad vitam. Extra viam est et foris errat, cujus ira non occidit ante solem occidentem. Foris errat qui cum falli nolit, fallere non veretur. Foris errat quem B forum videris libenter frequentantem. Foris errat qui vaniloquis affluit, qui pascitur exactione sub-jectorum, qui lucrum putat, operario litibus extor-quere mercedem.

Errastis et vos foris, cum fores vestras Carno-tensi episcopo clausistis, cum exclusistis Christum Jesu Christi, obliti pariter et bonum hospitalitatis et præmium. Hunc et per vos via transire coegerat, et apud vos temporis articulus hospitari. Nox im-minens, et aeris intemperies pontificem hospitio instare perurgebant. In castello nullus ad quem præsul honeste declinaret. His anxietatibus homo Dei circumventus ante fores vestras frustra sedit, frustra clamavit. Exclusus est enim, qui ut diver-teret ad vos, non invitandus tantum fuit, sed etiam trahendus. Exclusus est ille qui gravius doluit vos C abjecisse monachum, quam exclusisse pontificem ; vobis charitatem quam sibi hospitium defuisse. Exclusus est ille, in quo si Christum dubitatis ex-clusum, vel non legistis, vel non intellexistis illud Christi : *Qui vos spernit me spernit* (*Luc.* X, 16). Quam bene vobis, si meruissetis dici de vobis : *Et coegerunt illum dicentes : Mane nobiscum, Domine, quoniam advesperascit, et inclinata est jam dies* (*Luc.* XXIV, 29). Fortassis paupertate repulsam ex-cusatis, sed non modicum auri circum altare luti-labat, sed plurimum splendebat argenti, sed super-erant ornamenta, quæ melius exponerentur ad usuram, quam præsul ad imbrem. Attamen legera-tis : *Hospitalitatem nolite oblivisci, talibus enim ho-stiis promeretur Deus* (81). Legeratis etiam quid D Lot ex hospitalitate meruerit, quem Abraham in hospitibus suscepisse memoretur (*Gen.* XVIII et XIX). Non **36** leguntur alia Lot benefacta, nisi quod hospitalitatis prærogativam dilexerit, quod malue-rit turpitudini filias exponere, quam in susceptos hospites turpitudinis aliquid ageretur. Hæc illi hostia fuit ; hoc sacrificio sulphur et ignem evasit Sodomorum. Hinc ille, subversionem civitatis edo-

(77) Ebr., *cibis ejus.*
(78) Cod. et Vict., *respiratio.*
(79) Ita Ebr. Roth., *odoretur.* Cæteri, *ado-retur.*
(80) Ita Ebr. et Roth, Edit. vero, *etiam exsan-guis vultus.*
(81) *Beneficentiæ autem et communionis nolite oblivisci.* (*Hebr.* XIII, 16.)

ctus exivit, gaudens ad suos etiam domesticos hospitalitatis (×2) pervenisse mercedem. Tota enim servata est familia, et unius meritis actum est de salute plurimorum. Ad Abraham quoque sub specie hominis angelos descendisse novimus, et cœlorum incolas vultu eo susceptos, qui testaretur hilarem Abrahæ voluntatem. Idem testata est et Sara, cui sub Patriarcha viro, non hospitalitatis credo defuisse virtutem. Considera patremfamilias, attende pueros ; in domo devotionem invenies, in familia disciplinam. Quippe, in domo patriarchæ, nemo repertus est sacris indevotus obsequiis; ille tres viros videt, ad ostium tabernaculi sedens. Nec exspectat quæri hospitium, ne si precibus impetrarent, ægre præstitum videretur. Occurrit venientibus, et his verbis prævenit accedentes: *Domine, si inveni gratiam in conspectu tuo, ne transeas servum tuum* (*Gen.* XVIII, 3). Ecce vides quo affectu hospites invitentur. Non extorquent importunitate hospitium, qui precibus ingredi compelluntur: *Domine, si inveni gratiam in conspectu tuo, ne transeas servum tuum* (*ibid.*). Rogantur ut intrent, oblatum sponte hospitium gratius accepturi. Lavantur pedes, ut ordine suo singulo hospitii debita solverentur. Deinde, viro jubente, tria sata similæ conjux accelerat ; ipse ad armentum currit, vitulus tener occiditur, furget apparatum puer. Tota domus festinat, tota fervet obsequio ; nihil negligenter fit in domo justi. Omnes enim contubernales, tanquam si ab eo didicissent, *maledictum esse hominem qui opus Dei negligenter* [Vulg., *fraudulenter*] *agit* (*Jerem.* XLVIII, 10), Nondum hospites exierant, et ecce datur Saræ fecunditas. Abrahæ namque dudum facta promissio, interventu hospitalitatis impletur. Prædicitur eodem anno filium eis nasciturum, in quo ipsi plus promissioni deberent, quam nuptiis ; plus gratiæ, quam naturæ. Quæ cum Dominus Abrahæ prædestinasset, ad suscipiendum tamen repromissum sibi filium, nonnisi præcedentibus meritis patriarcha pervenit. Quod enim prædestinatur electis, precibus et meritis obtinetur. Si Rebeccæ clausus esset uterus, frustra Dominus in Isaac multiplicandum semen Abrahæ promisisset. Legitur autem precibus Isaac datum Rebeccæ 27 conceptum, ut generis multiplicatio quæ prædestinata in eo fuerat, precibus monstraretur impleta. De quo sic in dialogo Gregorius ait (83) : « Ipsa perennis regni prædestinatio ita est ab omnipotenti Deo disposita, ut ad hoc electi ex labore orationum perveniant, quatenus postulando mereantur accipere, quod eis omnipotens Deus ante sæcula disposuit donare. » Idem (84) : *Deprecatus est Isaac Dominum pro uxore sua, eo quod esset sterilis qui exaudivit eum, et dedit conceptum Rebeccæ* (*Gen.* XXV, 21). Si ergo multiplicatio generis Abrahæ per Isaac prædestinata fuit, cur conjugem sterilem accepit ? Sed nimirum constat, quod prædestinatio precibus impletur, quando is in quo Deus multiplicare semen Abrahæ prædestinaverat, oratione obtinuit, ut filium habere potuisset. » Nolumus vos verbis prolixioribus onerare, quos enormitate ac robore delicti credimus oneratos. Finem loquendi omnes pariter audiatis. Nisi conversi, fueritis, et efficiamini monachi, non intrabitis in regnum cœlorum.

28 EPISTOLA XII (85).

AD HENRICUM REGEM.

Henricum sc. I, Anglorum regem, de miseranda filiorum submersione consolatur (86), *et egregia veri sapientis descriptione, animum ejus ad constantiam erigit. Porro veram hominis felicitatem, non in iis quæ circa hominem sunt, sed in iis quæ in ipso sunt positam eleganter probat, quibus solis adhærere, Dei in nobis imaginem referre est et revereri.*

Cum bene multis imperes, nulli melius imperas quam tibi. Majori siquidem laude potestas exemplum

(82) Ita Ebr. et Roth. *Al., hospitis.*
(83) Dial. lib. I, cap. 8.
(84) Ubi supra sub finem.
(85) *Al.* 56. Scripta an. 1121.
(86) Vix in quibuslibet regnorum Historiis, tristior legitur eventus miserando duorum potentissimi regis filiorum naufragio, cujus omnes pene rerum Anglicarum Scriptores meminere. Anno quippe 1120 septimo Kal. Decembris, juxta Ordericum Vitalem et alios, Henricus I, Angliæ rex, a Normannia in Angliam ingenti instructa classe transfretare paratus, navem unam sibi delegit ; alteri vero navi duos filios Willelmum et Ricardum cum nepte sua, frequenti illustriorum regni sui procerum, et coævorum primi ordinis adolescentium numero stipatos, sub cujusdam naucleti Thomæ nomine ductu, commisit. Hic qui, oblato etiam auri pretio, hanc sibi provinciam ambitiose comparaverat, votis potitus hilarior, et cum sociis nautis plus æquo pergræcatus, ante Barbaflutum seu Barbarum-Fluctum in Normannia vix se mari dedit, cum sui præ ebrietate impotens, incautus in occultum et ingentem scopulum impegit ; cujus insperato allisu fracta navis, et, pacifico licet mari, ventisque secundis, ita submersa est, ut ex trecentis ferme viris, quos inter duo erant regis filii cum ejus nepte, et multi nobiliores, qui cum eis navem honoris causa conscenderant, vix duo, virgæ seu malo adhærentes, et ibi tota nocte penduli, naufragium evaserint. Quæ fusius narrat et luget Ordericus, Eccl. Hist. lib. XII, p. 867 et sep. Hac igitur epistola mœstissimum patrem Hildebertus solari nititur. Ex qua satis innuitur, ipsum, si quando ab Henrici gratia, dissidiorum causa Cenomanensium, exciderat, in illam rediisse, ac deinceps illi ita acceptum fuisse, ut etiam amicis suis ejus patrocinium conciliaverit ut patet ex pluribus epistolis quas illi direxit.

Nec hic attendenda de Mathildis matris exsecratione fabula, qua inter nonnullos Mathæus Paris asserit ipsam Henrico contra virginitatis votum, nubere coactam, fructum ventris sui prodituram diris devovisse, indeque filiorum ex Henrico susceptorum submersionem divinitus emersisse. Cum sancto Anselmo per legitimos testes constiterit ipsam nunquam vovisse, nec unquam nisi procerum vitandorum prætextu, ut jam supra notavimus, sacrum in adolescentia peplum gestasse. Quo indubitanter comperto, præsul SS. et ecclesiast. disciplinæ zelator ferventissimus, Mathildis cum Henrico matrimonio consensit, ipsamque benedixit, et in reginam sacravit, ejusque matrimonium ut omnino legitimum sanxit, et Epist. 37, lib. I, asseruit. Idipsum testatur Eadmerus, et alii Scriptores coævi, quorum judicium eruditus P. Homeyius jure prætulit opinioni Matth.

promit quam gladium. Illud enim doctrina lenis est, et iniquitatem flagello reprimit incruento. Hic autem odio sæpius educitur, quam judicio ; furore, quam lege. Nostis profecto regis esse sibi primum, deinde populo dominari ; nostis principem, donec de seipso triumphet, obscure de hostibus triumphare. Hinc est, quod in adversis animo crevisti ; quod aliquid magnum de illo vultus hilaris et serenus eloquitur. 39 Vultus interpres animi est, et quam liber suus homo sit interior (87), constantia melius quam voce denuntiat. De fortuna, si quid tamen fortuna est, celeberrime triumphasti. Ea nihil in alium hostiliter, tam frustra conata est. De tot missilibus, quæ victoriam illi accelerant, acutissimum elegit, et quo neminem antea recordor vulneratum. Quod ne tanquam laxius emissum sine vulnere vulneraret, totis viribus collectis illud intorsit, non minus lacerto confisa quam telo. Cæterum nihil ea conatu, nihil acumine profecit ; cutem tantum signavit, nequaquam ad interiora perveniens. O bene munitum pectus, quo se fortuna minorem erubescit! O animum custodem sui, stignarum, vel sapientem extor queri sibi, vel regem ! Neuter tibi ablatus est, neuter imminutus ; alter libertatem mentis, alter statum regni servat incolumem. Dubium est quis integrius apud te suum expleat officium. Quippe nullis verba rumpuntur suspiriis, nullæ tenebræ vultum operiunt. In ore, sua est serenitas, et animi solemnitatem risus indicat moderatus. Denique non pendent regni negotia, nec subsidium frustra præstolantur oppressi. Curia lege regitur curiæ ; nec ei aliquid est cum rapinis, nisi ultio rapinarum : magnum hoc regis (88), magnum sapientis indicium (89). Sapientia enim est, nec in prosperis effluere, nec in adversis mœrore sepeliri. Statum quemdam homini natura paravit, quo semper eumdem ad utrumque se præstaret eventum ; illum deponere, et pro habitu variari fortunarum, non natura, sed naturæ defectus est. Omnis enim natura bona, quoniam *vidit Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona* (*Gen.* I, 31). Esse autem malum, a propria conditione defecisse naturam, nemo qui dubitet. Et quidem priusquam creatoris edictum lethali solveretur edulio, inerat homini gratia juvans ad bonam arbitrii libertatem ; unde tunc apud eum agebatur, ut quod offenderet nihil esset in anima, nihil in carne quod puderet. Omnis affectus animi anhelans, et pronus ad virtutum. Illicitus et indecens motus longe prorsus a corpore. Totum hominem obedientia sibi vindicabat. Omnia sibi subjecta, quandiu ipse mulieri subjectus non fuit. Cui postquam morigeratus est, cœpit esse non suus, et tot dominis servire quot vitiis. *Omnis enim qui facit peccatum, servus est peccati* (*Joan.* VIII, 34). Hanc servitutem sibi vir uxorius suscitavit, cum in vetitum Domini 40 sui epulatus, esurire meruit libertatem. O nunquam punita satis transgressio ! Prolatam in reos parentes sententiam nullus evasit successorum. Hujus inducias nemo vel annis, vel sexu promeruit. In ea concipimur puniendi etiam in sepulcro. Attende miserias hominis ; intuere cineres ; vectigalia peccati sunt. Peccatum tot secutæ sunt ultiones, quot ex eo incommoda pullularunt. Quarum scilicet ultionum ea fuit prima, quæ velut inermem et auxilio destitutum hosti transgressorem exposuit. Ex quo enim homo culpam commisit, amisit et gratiam. Qua ille derelictus, factus est sicut sine tutore puer, sicut equus sine fræno. Unde et arbitrii libertas in malum convaluit, projectum a gratia, potentem ad vitia inveniens. Nec pronum fuit, ut is amisso auxilio, multas vinceret illecebras, quem [*al.* quoniam] una viceral et adjutum. Ea victoria victi sumus omnes, et personale delictum proscripsit universos. Ea venundati sumus sub peccato, sine argento redimendi. Ea sceptrum exactoris est exaltatum, et impositum nobis jugum, *quod nisi a facie olei computrere non potuit* (*Isa.* X, 17). Tunc primum subactus carni spiritus, illum adhuc deplorat principatum, de quo sic Apostolus ait : *Non enim quod volo, illud facio, sed quod nolo, illud ago* (*Rom.* VII, 19). Tunc etiam indeclinabiles hominis miseriæ, et omnia hæc incommoda, quæ cum illata sint pro peccato, non tamen ablata sunt cum peccato. Denique tunc homo noster exterior statum immutabilitatis amisit, incipiens cum tempore labi et præterire, qui nisi peccaret, eo manente, tempora præterirent. Ubi autem peccatum peccavit, licet nongentos et amplius vixerit annos, statim tamen amissa stabilitate cum gratia, de die in diem deficere et mori quodammodo cœpit, operante jam in illo comminatione divina [*al.* dominica,] quæ dicit : *Qua die comederis, morte morieris* (*Gen.* II, 17). Neque is tantum mutationi præscriptæ succubuit, sed interiorem quoque hominem perturbationes illæ sibi vindicare cœperunt, quas nomine erucæ et locustæ, bru-

Paris, qui solo populari rumore fretus, post annos centum et viginti scribebat, in dedecus piæ reginæ, quam moribus castissimis et pietate illustrissimam prædicant Malmesburiensis passim, Ivo Carnot. ep. 167, 142, 174 ; S. Ansel., lib. III epist. 89, 93, et alii. Non igitur illi falso suppositæ matris exsecrationi tribuendum infaustum illius filiorum naufragium ; sed, ut plures opinati sunt, divinæ justitiæ, quæ hominibus innominandæ etiam, ut rumor erat, libidinis reis, et inde communi fidelium sepultura indignis, maris vortices et monstra paraverat. Narrat porro Ordericus ex illa infausta navi, plures frugi viros, lascivæ juventutis petulantiam horrentes, pedem retraxisse, quos inter notat duos monachos Tyronenses, ex illis, haud dubie, quos Simeon Dunelmensis, lib. I, de Gestis Anglorum, pag. 129, asserit, an. 1113, Angliam appulisse, decem scilicet annis ante Savinienses, ibique in terra David regis Scotiæ, apud Seleschirche per annos 15 sedem fixisse. Quin etiam Chronicon de Mailros rerum Anglicarum, tom. I, pag. 168, asserit an. 1109 Tyronensem ecclesiam fuisse fundatam.

(87) Ita Ebr. Colb., *et qualis suus homo sit interior*. Victorin. *et quia liber suus homo sit*. Reg., *qualiter suus homo*.

(88) Vict., *legis*.

(89) Reg., *initium*.

chi et rubiginis, propheta Joel sic declarat : *Residuum erucæ comedit locusta, residuum locustæ comedit bruchus, residuum bruchi comedit rubigo* (*Joel.* I, 2). De eis doctissimus poetarum his loquitur verbis :

Hinc metuunt cupiuntque ; dolent gaudentque, nec [*auras*
Dispiciunt clausæ tenebris, et carcere cæco.
(VIRGIL.)

Quorum duo, gaudium scilicet et dolorem, 41 varius rerum suscitat eventus, impotens animi constantiam extorquere sapienti, Sapiens enim, adversus eam quam dicitis fortunam, nunquam imparatus, nunquam inermis invenitur. Secum habet quo præcaveat insidias, quo jacula frustretur inimici. Extra se nullum pugnæ quærit apparatum. In omni casu seipso tutus est. Pectus ejus pharetra fertilis,et armamentarium copiosum. Semper sagittis exuberat, semper abundat munimentis. Hauriri [*f.* exhauriri] non potest, cum tela promere non desistat. Quibus ille munitus, universa fortunæ missilia contemnit, obsequente pariter et persequente superior. Dum ea blanditur, ingratus est ; dum intonat, aspernatur. Nullis rerum movetur eventibus, insultans universis. Quippe nihil est, unde non triumphet animi triumphator. Fortassis autem quæris quibus armis tam viriliter sapiens dimicet qua pugnandi forma biformi sit hoste potentior ? Quod si nescis, deceptum me confiteor, qui ea nec ignota tibi, nec tibi deesse crediderim. Infelix cui contigerit præfata carere armatura ; infelicissimus, cui etiam ignorare. Apud hujusmodi Democritus materiam risus invenit; Demosthenes (90) lacrymarum. Absit autem ut alea rerum te talem efficiat, et sobolis amissionem sequatur amissio sapientis. Grævius naufragium passus es in solo, quam in salo, filii tui, si fortunæ tempestas sapienti sapientem extorsit. Quod factum non dubito, si te præteriit quibus instrumentis tuetur sapiens, non domum, sed seipsum, non supellectilem,sed animi libertatem.Quorum scilicet instrumentorum si tibi elapsa est notitia, redi ad te, et quos reipublicæ debes oculos, scriptis præsentibus admovere non moreris. Quæ cum nec sententiarum majestate scintillent,nec ordine commendentur,aut arte, forlasse tamen ex eis exprimes aliquid, quo vel a longe, speculeris illam sapientis armaturam. Non omnia contemnenda sunt,quibus multa reperiri possunt meliora. Ex aqua plures, quam ex mulso,sitis ardorem exstinxisse invenies. Imprimis igitur necesse est attendas quamlibet hominis ætatem, vel extrinsecus accitis tutoribus, vel ingenita sibi ratione gubernari. Quippe, *quanto tempore hæres parvulus est* (*Gal.* IV, 1), pædagogus ei providetur, provisurus, ne quid 42 excidat de summa patrimonii, ne lingua vaniloquiis assuescat, ne turpitudinem teneræ præbibant medullæ, ne tandiu puer vivat, donec puer centenarius ad tumulum lætis deferatur exsequiis (91). Reliquæ autem ætates ratione reguntur, nisi perturbatio proprii domicilii, vel aliquid aliunde (92) officium rationis impediat. Quod si contigerit in republica interioris hujus hominis nostri, et ejus quem circumferimus, nihil rite fit, nihil ordine, nihil unde doceamur, quid a cæteris animantibus hominem separet, vniat [*al.* vivat Deo. Cæterum cum rationi pax (93) est, et ipsa in administratione præfatæ reipublicæ suam retinet libertatem, totus homo bene regitur,idem est animus (94), sive pulsetur adversis, seu læta blandiantur.Tunc ea vivendi leges præscribit, decernit immobilia, dispensandis inclinatur. Tunc ad componendum pectus humanum, circumspectis invigilat institutis ; tunc et creat et educat sapientem Quæ videlicet instituta (95) cum ad me traducibus paginis pervenirent, publicis conspectibus exponenda decrevi, veritus invidiam posterorum, si ea posteris inviderem. Hæc igitur illis exaravi, qui nec prosperis reverenter utuntur, nec immoti dura pertranseunt.

Consideranti (96) diligentius quid sit homo,nihil probabilius occurrit, quam ipsum esse animal divinum, et quasi quodam participio numinis (97) insigniri. Ossibus et carne parentem circumfert et sapit terram. Ratione, Deo se propinquum et affinem denuntiat. Hac sane prærogativa eum ad imaginem Dei et similitudinem conditum divinitus Moysi attestatur. (*Gen.* IV). Unde id etiam homini accessit, ut vera bona per eam cognoscat, et diligat. Quæ autem opinione bona sunt, cognoscat quidem,sed nisi sicut [*al.* sed non sicut] oportet, et in quibus oportet non diligat. Ratione siquidem docemur, ea quæ virtutis sunt, vera esse bona, et hæc esse intra nos. Quæ vero temporaliter possidemus, opinione esse bona, et hæc circa nos. Porro quæ circa nos sunt, non nostri, sed alterius juris sunt. Casus eis principatur.Nesciunt ex nostro vel venire, vel stare arbitrio. Nobiscum tanquam precaria sunt, tanquam servus alienus. Nihil his et illis, quibus vera, vel habetur, vel amittitur felicitas. Quippe nemo felix,nemo miser 43 ex alieno. Suum est hominis quidquid vel bonum facit esse, vel miserum. Evangelii ficulnea ex fecunditate sua gratiam acquirit,ex defectu succidium. Sicut scribit philosophus (98), equum sua facit insignem

(90) Ita omnes mss., sed melius *Heraclitus*.
(91) Ebr., *obsequiis*, at alii mss. habent *exsequiis*.
(92) Ita Ebr. et Roth. Quidam alii habent *alienum*.
(93) Ebr., *parem*. Omnes alii, *pax est*.
(94) Ebr., *idem animus sive*. Colb. et Vict., *id est animo*. Rectius *idem est animus*.
(95) Hic probabiliter intelligit Moralem illam Philosophiam, quam ex optimo ms. Colbertino, n. 2662 et Victorino 759 eruimus, quæ et inscribitur *De utili et honesto*. Hanc autem infra reperies.
(96) Ad hæc verba, *Consideranti*, in aliquibus mss. hæc dividitur epistola, quæ in pluribus eadem serie continuatur.
(97) Ebr., *nominis*.
(98) Epictetus, apud Arrianum.

velocitas,inertior ad molamdestinatur.Nullus si contemptus ex humili, nulla gratia ex ambitioso provenit apparatu.Uterque alienus est.Uterque(ut equo melius,non meliore utamur)deforis adjunctus est.Sic et homini alienum est quidquid non in homine,sed circa hominem est. Assignantur ei dignitates ; ascitur uxor, cui nihil deest ad gratiam conjugii ; in sobole suam deosculatur imaginem ; in cellariis clausa est totius anni fecunditas, in loculis opes Crœsi,et quocunque circumjectat oculos, nihil nisi suum intuetur. Cæterum hæc aliena esse, fuga ipsorum denuntiat. Bona vaga, bona sunt pennata hæc omnia. Eorum esse,nusquam esse diutius.Eorum status, nemini statum præfigere certiorem. Præterea dubium est infideliusne morentur nobiscum an hostilius. Quippe res in infinitum cedet, si recensere velim discrimina principum, si turbati querelas conjugii, si mille Menedemos plorantes filios scortatores, si conflatas inique (99), vel attritas turpiter divitias ; si possessiones arrogatas armis, erogatas flagitiis, duo sublatas, translatas præjudicio,et quibus in hoc tempore nihil est abjectius, jactura nominis quæsitas et honesti. Hujusmodi querimoniis fora perstrepunt, resonant auditoria : litigator in triviis, in conviviis disceptatur. In manibus leges, decreta præ oculis, nec ullum jam tempus est in quo vel Ecclesiæ desint quos eliminet, vel curiæ quos damnet. Ecce vides quanta mundus laboret insania. Gaudere nescit, donec adeptus sit quo gaudium in mœrorem, cithara in luctum convertatur. His invigilat acquirendis, quæ si sero veniunt, prius dilatione cruciant,quam usu pascant.Si cito,de propinquioribus angustiis faciunt certiores.O insanilquibus celebre est sollicitos esse, ne sibi desit materia sollicitudinum, nec causa tormentorum. Quæ tamen cum sapiens assequitur, inter varios eventus, variari ipse non 44 novit. Ratione regitur, quam in gubernandis actibus humanis non dubitat obtinere principatum. Huic sapiens assidet, hanc attendit prædagogam.Docet hæc uti submisse prosperis,adversis insultanter et biformes eventus uniformi constantia superare. Docet eadem ne discipulus suos ex alterato vultu, res alteratas circa se ostendat;aliud esse quo gaudere hominem conveniat ac dolere,quod cupere conspicuum sit ac timere.Si ea, inquit, tibi sunt adversus quæ non est lex, gaude. Si ea propter quæ posita est lex, dole. Illa enim beatum te faciunt, hæc miserum. Illa cum tibi sunt,et Dei, et tua etiam sunt ; hæc autem cum tibi sunt,non Dei, sed tua solummodo sunt (*Galat.* v). Porro cum cognoscis utraque, si ea diligis adversus quæ non est lex, imago Dei apud te suum explicat et peragit officium. Cum autem utraque cognoscens ea diligis propter quæ posita est lex, imago Dei apud te quidem est, sed velut obducta sordibus, aut pulvere squalidior a suo excidit et procul est officio. A malis enim bona eligere ac diligere, Deum imaginari est. Quanto autem quisque altari eorum voluntate est conformior (100), tanto ei vel in gloria est similior, vel in pœna.

EPISTOLA XIII (1).

CUIDAM PUELLÆ CONVERSÆ (2).

Monialem quamdam sancti propositi lenacem exultabundus monet cavendum a carne et femina, tanquam ab infirmitate cumulata, sicut et a quibusdam feminis,quarum vicinia procax asserit esse lenocinium.

Gaudium mihi exuberat et exsultatio, quoties audio te incolumem, atque in proposito sanctimoniæ lyncem sequi, quæ prædam sequens respicere post tergum ignorat. Ignoras enim vanitates et insanias falsas,a quibus elongasti fugiens et manes in solitudine. Sanum hoc et providi pectoris consilium.Averti enim et fugere ab illis, omni triumpho celebrius;hujusmodi fuga sponso tuo nulla dos est 45 acceptior. Hæc et eum tibi faciet uxorium, et de cælibe conjugio progeniem præstabit immortalem. Memineris igitur ab eis longe fieri, quarum vicinia importunum et procax lenocinium est. Sub hoc virtuti difficile providetur. Istud attendere frequentius, masculæ mentis robur effeminat. Neminem invenies cum quo sit periculosius ingredi. Hujusmodi hostis melius fuga quam certamine superatur (3). Caro enim et mulier cumulata infirmitas, et inter exempla etiam virtutum, facilis ad ruinam.De omni hoste simul triumphat, cui datur de carne et femina triumphare. Confido autem in Domino Deo quia ipse respiciet humilitatem ancillæ suæ,et diriget gressus tuos in semitis suis ut non moveantur vestigia tua.Quod futurum non dubito, si in eo perseveres quod cœpisti,si cursum dirigas quo assumpsisti. Vale, soror dilectissima in Christo. Filias et sorores tuas ex nostra parte saluta.

(99) Ebr., *si conflactas inique.* Colb. 2662, *conflatas.* Victor., *confractas inique.*

(100) Editi, *confinior.* Mss. Rothom., Ebr. et alii, *conformior.*

(1) *Al.* 57. Scripta circa 1121.

(2) Hanc epistolam quidam auctores opinantur directam, an. 1121, Mathildi uxori Guillelmi filii Henrici I, regis Anglorum, naufragio submersi, quæ post ejus obitum se in monasterio Fontis Ebraldi Deo sacravit, cujus postmodum electa abbatissa, obiit an. 1150. Verum hæc epistola non conjugatæ, sed virgini, videtur scripta, quod innuit verbum *puellæ* titulo appositum in quibusdam mss.et vocabulum *sponsi*, cui dicit fugam a sæculi pompis omni dote fore acceptiorem ; nisi dicamus ipsum Guillelmum utpote juniorem, nondum consummato matrimonio, sponsam intactam et virginem reliquisse.Quæ sic post obitum sponsi, sui juris effecta, voto se monastico mancipaverit, ac deinde processu temporis, in abbatissam electa fuerit ; quod indicare videtur Hildebertus, cum eam sicut sorores, sic filias habere dicit, quod nulli nisi abbatissæ, aut superiori competit.*Filias,* inquit *et sorores tuas ex nostra parte saluta.*

(3) Idem supra epistola 4.

EPISTOLA XIV (4).

(5) REGINÆ ANGLORUM, UT QUÆ CARET LIBERIS PAUPERES CHRISTI SIBI FACIAT HÆREDES (6).

Adela, uxor Henrici I regis Angliæ, ab Hildeberto enixe petierat ut orationum et piorum operum Ecclesiæ Cenomanensis particeps fieret. Quod illi, ut dictæ Ecclesiæ filiæ, permanenter concessit, monens ut loco liberorum, quibus caruerat, Christi pauperes adoptaret, ut cœperat, et monachos illi in monasterio Sancti Vincentii dicatos fovere, prout fecerat, non desineret.

Cum susceperis hanc epistolam, scito completum apud nos desiderium tuum. Desiderio desiderasti sanctæ Cenomanensis Ecclesiæ te et filiam fieri, et orationum ejus esse consortem (7) : Hujus voti tui, atque petitionis tuæ venerabilis abbas beati Vincentii (sc. Willelmus) nobis nuntius fuit. Quod ergo postulasti per oblatam tibi suscipies paginam, inter consorores et filias ejusdem Ecclesiæ deinceps numeranda. Nos quoque cum illis quorum specialiter **46** ad altare facimus mentionem nomen tuum decrevimus frequentandum. Præterea ex his quæ dicta sunt mihi de te, lætari noveris spiritum meum et requiescere in te. Audivi totam te sacris occupatam studiis, et viam invenisse quæ ducit ad vitam. In semitis paucorum posuisti vestigia tua ; et facies tua, facies spectantis ad civitatem cujus plateæ sonant laudes Dei de die in diem. Illud transfers substantiam tuam, pro quadrante talentum inventura. Felix et fructuosa translatio hujusmodi! quoniam commissam manibus pauperum cum centeno recipies incremento. Nemo sibi thesaurizat, nisi loculos suos in eorum manibus evacuet. Nemo bene mittit, nisi horrea sua, ventres eorum sufficiat. Age ergo quod agis, o filia Christi, o a Deo edocta Deo, perge (8-9) quo pergis. Bene pergis, si quo pergis pertingis. Confidimus autem in Domino Jesu quia ipse auferet offendicula de via filiæ suæ, et diriget gressus tuos (10) in viam pacis Deus Israel. Habes quasi quoddam pignus gratiæ ipsius (11) cui desuper datum est et abundare divitiis, et carere sarcina liberorum. In his duobus ad currendum feliciter bonum sortita es apparatum. Divitiis enim viam tibi sternis ad vitam. Liberis carens, exonerata incedis. Divitiis, operibus misericordiæ servitur. Divitiis, ei etiam ministratur, qui *non venit ministrari, sed ministrare et dare animam suam pro multis* (*Matth.* xx, 28). Denique de divitiis illud evangelicum impletur : *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula* (*Luc.* x

Amici hujusmodi, ami certi, et in die calar et miseriæ, nescii suum nescire cultorem. multo fenore tunc recipies, quod eis modc mittis! Quam fideliter isti agent pro te, quan tiquus dierum sedebit scrutaturus renes el singulorum! In foro, candidatis divitibus re committunt actionem ; in cœlo autem, ni reis melius agunt quam pauperes advocati. Pe ante supremum tribunal in propulsandis nibus obtinent principatum. Unde fit ut bene de judice quisquis pauperum meretur interv Pro quo eorum voces **47** convalescent, sent non timet capitalem.

Hos ergo tibi compares, hos facias adv Eorum inopiæ, copiæ tuæ subveniant. Illi tibus, egere Christum crede. Qui te non v in benedictionibus suis tuum videant af Vellera tibi sunt ? operi nudum. Sub ost vestium, quas Dorcas viduis faciebat, Dorca mus orante Petro suscitatam (*Act.* ix, 1(hospitalitatem oblivisci. Lot et Abraham, q cipere consueverunt homines, angelos me hospitari (*Gen.* xviii, xix). Sepeli mortuum, manu, vel sumptu. In sepultis vivunt mei mortuis] Tobias et Joseph, quorum alter d fratribus, alter Christo sepulturam provid ctorum cole memorias, et in muneribus quære suffragium. Matronæ cuidam, Pro Martiniani oratorium frequentanti, beatus rius (12) apparuisse refertur et in causa ani promisisse interventum. Nulli desunt exem sericordiæ, nulli facultas misericordiam rendi. Tota Petri atque Andreæ relicta po et dimidium bonorum Zachæi, et duo minut et panis fractus esurienti, et calix aquæ frig riter acceptantur, si sit par affectus offerent enim, non quid, sed qualiter offeratur s Iratus enim non hostiarum numero, sed de mitescit animorum. Mitescit autem, si pe in eo quod cœpisti. Cœpisti non parcere tuis, ne non parcatur delictis tuis ? bonum tare consilium. Hujus nunquam pœnitet, ni pudet sapientem. Quippe resides et intact inerti (13) et immoto puteo Ambrosius his cc verbis : « Puteus, nisi eum exhaurias, in et degeneri situ facile corrumpitur, exerc tescit ad potum. » Idem de eodem : « Aqua

(4) *Al.* 62. Scripta circa an. 1123.

(5) Adelæ, sive Adelinæ, sive, ut eam vocat Ingulphus, Aalix, quæ, ipso teste, defuncta Mathilde prima uxore Henrici I regis Anglorum, ei nupsit, an. 1122, secundo thoro, sed infecundo.

(6) Ita Victorin., n. 272.

(7) Nota hic aut quitutem consociationum precibus mutuis diversarum Ecclesiarum, et mox denominationem, seu recitationem nominum personarum sæcularium, vel etiam in ipso missæ sacrificio. De quo videsis D. Edm. Martene, lib. vii, De ritib. eccles., cap. 4, art. 8, ubi de his fuse.

(8-9) Al. *O a Deo edocta, perge ;* sed ms. Ebr. et Roth. habent : *O a Deo edocta Deo*, ut sit sensus, *edocta tota servire Deo*, vel *esse Dei*

(10) Ita ms. Reg., 4080 et 4103 ; sed recti 2662, et Victorin., 272, *ejus.*

(11) In editis etiam Lugd. habetur sine d periodi... *In viam pacis Deus Israel haben dam pignus gratiæ ipsius*, etc., obscure Rectius igitur ms. Ebroic. et Rothom. post Israel notant punctum, deinde pro alia sicut hic posuimus : *Habes quasi quoddan gratiæ ipsius.*

(12) Lib. II *Homiliarum in Evangelia*, h n. 7.

(13) Ebr., *inerti ;* Colb. et Vict., *immoto*

cito vermes facit, sic et opulentia rerum usu jucunda est, inutilis otio, et quasi cœnulento odore Deo molesta est, vindices avaritiæ et iniquitatis vermes facit.» Porro de tuis opibus id minime timetur, quibus multiplicandis non urget te successio liberorum. In quo etiam divina gratia tibi officiose providit, quam maluit fecundam esse spiritu quam carne, cœlo parere quam sepulcro. Carnis enim fecunditate retrorsum plures abeunt, sollicitæ quid hæredibus derelinquant, quas eis emant possessiones, ubi consultius adultas collocent filias, quæ palatia nepotes nondum natos exspectent. His earum vigiliæ 48 serviunt, his labores thesaurizant. Afficiuntur etiam inedia, torpent algoribus. Et quod hæres scortator et ventricola dilapidet, spontaneo cruciatu corporis acquirunt. O insani parentes! qui filiis officiosi sibi officiunt. Tu autem felix, cui non sunt quibus dividas animum, propter quos respicias in vanitates et insanias falsas. Tota igitur adsis gratiæ Dei, sine qua nec bene volumus, nec bene operamur. Nisi ei defueris, credas eam tibi minime defuturam. Vale, dilectissima in Christo soror, et vice nostra maritum salута, cui etiam idipsum concedimus quod tibi. Utrique autem ex eo agimus gratias, quod monachos beati Vincentii filios et fratres nostros manutenetis, in largis benedictionibus, ut audivi, frequenter eos visitantes. Hoc etiam benefecistis, et ut perseveretis vestram rogamus devotionem. Rursus vale.

EPISTOLA XV (14).

COMITI ANDEGAVENSI (15).

Non improbat quidem Hildebertus sacras peregrinationes, sed eas quocunque prætextu etiam voto susceptas longe postponit officiis cuique statui divina providentia impositis. Hinc comitem hunc abducit a longinqua ad Sanc-tum Jacobum jam tunc percelebri peregrinatione, longe utilius asserens, ut, illa postposita, subjectis sibi populis secundum jus regendis se totum impendat. Hoc autem ut munere rite fungatur, egregia omnino illi suggerit media.

A | memoriam beati Jacobi, strenuissime comes, et prædicanda virtute sublimis, iter, ut fertur, assumpsisti. Quod nos bonum quidem non negamus, sed quisquis administrationem suscipit, alligatur obedientiæ, quam nisi ad majora vocetur, et utiliora, si relinquit, delinquit. Unde, fili charissime, te culpa inexcusabilis spectat, qui necessaria non necessariis, dispensationi otium, debitis indebita præponis. Inter talenta quæ servis suis paterfamilias distribuit, circuire vagum orbem terrarum nullus doctor, nulla omnino scriptura commemorat. Hieronymi testimonio (16) beatus Hilarion, cum esset proximus civitati Jerusalem, semel eam vidit, ne loca sanctorum contempsisse 49 videretur. Porro præter solitum mentis tuæ oculus caligavit, si non vides plenam periculosis casibus assumptam tibi peregrinationem. Per munitiones ducis Aquitanorum transiturus es, cujus tibi invidiam suscitasti, factus in expugnatione Toarcy (vulgo *Thouars*) (17) superior. Fere apud omnes diuturnior est injuriarum memoria, quam beneficiorum. Præterea nescis si non renata sit in filio, paternæ nota perfidiæ. Quippe plures hodie generantur iniquitatis hæredes quam virtutis. Tuis itaque timorem relinqueres et tremorem, si te juveni et offenso committis, in quo necesse est verearis ex patre perfidiam, levitatem ex annis, ex injuria ultionem. Audivimus autem venerabili regi Anglorum, tuoque avunculo, id quod te facturum significas displicere altius, id ferre graviter, id constanter improbare. Sane eorum aspernari consilium, vicina dementiæ pertinacia est. Hi nimirum tuis providere commodis, et affectu volunt, et sensu (18) possunt. Fortassis autem dicis: Votum vovi Domino, transgressionis arguar, si irritum facio votum. Agnosce, o princeps, quia tu quidem te alligasti voto, sed te Deus officio: tu viæ, sed Deus obedientiæ: viæ, qua sanctorum memoriam videres; obedientiæ, qua sanctorum memoriis (19) provideres.

Appende ergo si tantus sit fructus itineris, ut suppleре possit intermissæ dispendium obedientiæ. Quod si ita est, scutum deponere propera, baculum sume pro gladio, festina egredi, et facundis adhære comitibus, qui, juxta Salomonem, tibi pro vehiculo in via sint. Si autem bonum administratione longe majus est, et elegantius (quod inficiari nemo prorsus audebit), sed in palatio, dispone de suffragiis afflictorum, et ut omnes tibi vivant, omnibus vive. Vive reipublicæ, noctes illi præstans et dies. Judicium curiæ tuæ dictet æquitas, non acceptio personarum. Teipsum legibus, amore subjectos rege. Esto tuorum censor, cum ignoveris excessibus alienis. Insontes minime patiaris impune lædi, tu impune læsus. Iniquitatis ultionem inter splendidiores triumphos enumeres. Sanguinem, nec sine causa, nec libenter effundas. Dole quoties illum effuderis quem lex judicat 50 effundendum. In omnibus reverenter exerce potestatem. Da Deo gloriam, cum feceris aliquid gloriosum. Super omnia pauperibus

(14) *Al.* 59. Scripta circa an. 1123.

(15) Non alius iste comes quam Fulco Richinus (*a*), qui licet a plerisque auctoribus libidinis effrenatæ et instabilis incusetur, ut qui sæpius de thoro in thorum adulterino æstu convolarit, aliquo tamen aut pœnitentiæ aut pietatis sensu ductus, huic ad S. Jacobum peregrinationi, jam tunc toto, orbe percelebri, se potuit voto astrinxisse. Ipse est qui anno 1104, Troanium nobilissimum ditionis tunc Aquitanorum ducis, quod hic notat Hildebertus, Castrum expugnavit et indendit. Ita Chronic. S. Albini apud Labbæum.

(16) Epist. 49, ad Paulinum, nov. edit. p. 564.

(17) Ita mss. Roth. et Ebr., non *Thouri*, ut editi.

(18) Edit. habent *successu*, et forte melius; sed Ebr. et Roth. mss., et plures alii, *sensu*.

(19) Colbert., *meritis*.

(*a*) † Errat D. Beaugendre. Andegavensis comes, cui directa est illa epistola circ. annum 1123, alius est ac Fulco Richinus, qui obiit anno 1109, seu 1110 (n. s.) die 14 Aprilis. Transmissa videtur epist. ad Fulconem Juniorem, Fulconis Richini filium, Cenomanensem comitem, jure uxoris suæ, Aremburgis nomine, Helisecomitis filiæ.

adesse memineris, et Ecclesiis, quibus plerumque principes boni proprio sanguine quietem emeruntet pacem. Ex his autem ministris necesse est divinam metuas indignationem, qui circa eosdem pauperes et sanctuarium Dei quidquid impie volunt, inique agunt. Pro hujusmodi bonos principes, sed pravos habentes ministros scriptura (20) nunc Scyllam, nunc Harpias appellat. Etenim Scylla facie humana, sed caninis capitibus accincta describitur. Harpiæ vultum habent virgineum (21), ungues autem rapaces. His quidam boni principes comparantur. Ipsi crudelitatem abhorrentes, de injuriis conquerentes, hominem mansuetudine et misericordia experimentes. Cæterum ministri eorum, odoratu prædæ, canibus, rapacitate, similes sunt unguibus harpiarum. Tu itaque pro voto rapacitatem atque exactiones tuorum compesce, quas pauperum clamor et orphanorum gemitus et lacrymæ comitantur viduarum. His tibi, si nescis (22), thesaurizatur ira in die iræ, et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. Qui enim malum, cum possit, non corrigit, quia malefactori consors est in culpa, consors erit et in pœna. Sicut igitur præsenti pagina commoneris, utere tuorum consilio amicorum, utere meo, domi sedens, subsidiis pauperum insistens, loca sanctorum non desiderans intueri, sed tueri satagens, nec circumferri per memorias lapidum, sed circumferre memoriam virtutum.

A

B

EPISTOLA XVI (23).

Diviti cuidam, sed improbo aulico acriter exprobrat opum et potestatis abusum, eumque divinæ severitatis intuitu ad resipiscentium revocare nititur.

C

(24) Doleo, frater mi, doleo te sic obnoxium, sic ingratum Creatori. Unus es, qui frustra tot ad virtutem susceperis instrumenta. Invectionem fortassis exspectas, 51 et Philippiam retractari pallidus auspicaris. Talis certe sollicitudo, nec inusitata, flagellat te, nec injusta. Consuetudinis enim est reos formidare supplicia quæ merentur. Hinc est quod linguam meam metuis, qui maledicendi materiam omnibus administras. Verum non ea est scribentis intentio. Neque ego te urgeo maledictis ad laqueum, sed ne maleactis ad laqueum traharis elaboro. Talis nimirum ingredior ad te, qualis medicus ad ægrum, qualis Menedemus ad filium scortatorem. Tela mea non vitam, sed vitæ turpitudinem prosequuntur. Quæ, si patienter admiseris, putredinem vitiorum elicient, et virtutem tecum in gratiam fœderabunt. Quis igitur finis loquendi clauserit initium diligenter attende. Officiosissima est hominibus gratia Dei, et velut in eorum jurata obsequium, quibus hoc solum tribuit ex quo boni sint, seu per quod boni fieri possint. Quippe quidquid eis tribuit, aut virtus est, aut instrumentum ad virtutem. Ex ipsa autem virtute est ut sint homines boni; ex instrumento vero facultas proxima est qua fiant hominee boni. Porro virtus est fides, modestia, continentia, castitas, mansuetudo, et his similia, quibus manifestum est fieri bonos, fieri etiam beatos. Cæterum divitiæ, potestates et cætera in hunc modum quædam subsidia sunt quibus juvamur ad bonum virtutis, tanquam calamis et atramento ad artem scribendi. Opibus abundas? ad officium liberalitatis impensæ sunt. Potens factus es? subjectorum tibi patrocinia destinantur. De familiaritate principum glorianti, facultas oblata est, qua tam multis unus subvenias, quantis obesse decrevit aut potestas sæviens, aut palatinæ licentia clientelæ. Sic omnia mortalibus ad virtutem providentur, et inter tot armamenta justitiæ non esse justum, creaturæ defectus est, non incuria Creatoris. Vult enim bonos fieri homines Deus, quoniam vult omnes homines salvos fieri Deus (*Tim.* II, 4), et ad excludendum periculosæ excusationis refugium, præparat gratiam suam cui innitamur, distribuit instrumenta quæ suffragentur, offerri præmia quibus excitentur, intendit arcum suum, quo pigritantes terreantur. Nihil est quod vacet, quod homini sit inutile, nisi homo ipse. Cum tam diligenter homini procuret omnia Deus, spernitur tamen ab homine tam diligens procurator Deus (25). Nulla ei (26) mentio de se, nulla cura pro se, nulla reverentia in se. Injuriis in proximum debacchatur, in Deum contemptu, 52 in res abusu. Omnia in suum congregat judicium omnium reus. Unde fit ut tanto districtiorem mereamur judicem, quanto majorem bene agendi habuit facultatem. Copiose enim plectitur, copiosius nequam. Copiose puniri procurat cui frustra procurantur opifices ad virtutem.

Porro talem tibi damnationis sarcinam pollicetur qui facit judicium et justitiam in Jacob. Ille multos tibi famulos ad virtutem præparavit: divitias loquor et potestatem, cætera quæ in hunc modum, quæ vel vacant ad damnum, vel ad virtutem exercentur. Ad coemptas enim possessiones, ad avorum thesauros, ad ambitiosa palatia beatus te natalis invitavit et turpiter tandem obierit. Quod contingere potuit circa annum 1128, Hildeberto tunc Turon. archiepiscopo, qui improbos, potentissimos licet et primates, non solitus palpare, libertate et zelo vere pontificali, nefarios ejus ausus, illi non timuit exprobrare. Ipsimet probabiliter secundioris fortunæ culmine prostrato, consolatoriam scripsit epistolam, quæ hanc immediate subsequitur.

D

(20) *Id est* historia.

(21) Ebr., *vultum virginem.*

(22) Ebr., *si non reprimantur.*

(23) *Al.* 33. Scripta forsan circa an. 1128.

(24) Nec cui, nec quo tempore scripta sit liquet, nisi forte Stephano de Garlande, uni ex tribus fratribus ejusdem nominis et familiæ, qui Ludovici Crassi tunc temporis gratia abusus, et sive opibus, sive supremis dignitatibus ultra modum auctus, omnium in sula sibi paravit invidiam; ac tandem ipsius Adeleidis reginæ, uxoris domini sui, tantum odium, ut sula pulsus, in proprium dominum insurgens et perduellis, præcipuis dignitatibus spoliatus,

(25) *Deus* deest in Ebr. et Vict.; adest in Colb., 2662.

(26) Vict., *nulla enim;* Ebr. et Vict., *nulla ei mentio.*

eduxit. Semen eras informe, nec adhuc ex hac humo materia emerserat, cum tibi servorum familiæ plebescerent, designarentur honores. Jam te quibusdam blandimentis natura delinibat, gratuitis præveniendum censens (27) officiis, quem in suam prævidebat injuriam nasciturum. Cæterum nihil ei cumulatoria profuerunt obsequia, nihil favor sumptuosus. Hactenus ea, nisi fallor, ignoravit tam multis criminibus unam posse sufficere personam. Unde et ipsam mirari suspicor ex quibus involucris universarum prodierit imago furiarum. Quotidie Nero nostris occursat aspectibus; quotidie Tarquinius, quotidie Polymnestor. In dubium venit magisne populus in te Thraesonis gloriam fastidiat, an crudelitatem Dionysii detestetur. Denique quisquis vel naturam flagitio, vel leges contemptu fatigavit, hæredem te suæ reliquit ignominiæ. Quidquid moribus, quidquid honesto, quidquid sacris obviat institutis, ita tibi familiare est, ut te puniendum censeas, quoties gravissime punienda non committis. Quid ergo facturus es, cum sederit Judex tuus, et exarserit in te zelus ultionis, zelus suus? Nunquid non erubesces coram angelis suis, cum perhibuerint testimonium flagitiis et iniquitatibus tuis? Aut quibus argutiis apostolorum suffugies judicium, quorum tibi relicta doctrina, dum frustra monuit innocentiam, dictavit pœnam. Cæterorum quoque patrocinia sanctorum qua tibi promittis audacia, quorum, dum contemnis exemplum, demereris interventum? Considera cœlestis curiæ ordines, attende personas. Inter tam multos nullum reperies advocatum, quia nullum non offensum. Æquum est ut infestos omnes invenias, omnibus infestus. Misera quidem, sed immiserabilis ibi erit causa tua, quam Deus et homo plenam conquerentur injuria sua. Restat 53 tamen adhuc interpellandi locus, et offert se placandum, qui promittit puniturum. Cæterum non miseretur omnium Deus. Ejus enim misericordiam virtutes non requirunt, facinora non merentur. Ea nec valde bonis necessaria est, nec impetrabilis valde malis. Est inter utrumque vitæ quædam permistio non adeo purgatæ, ut non egeat placato Judice post mortem, nec sic obstrictæ criminibus, ut placatum non mereatur post mortem. Porro talem tibi Judicem polliceri non audeo, donec ipse talem polliceris peccatorem.

EPISTOLA XVII (28).

CONSOLATORIA.

Ad amicum (29), *qui cum in aula regia diu per regis ipsius gratiam potentissimus evasisset, ejus postea indignatione ad maximas redactus est angustias.*

Quanto desiderio et affectu bonum vestrum et salutem vestram desideremus, ille solus veraciter novit qui secreta cordium solus agnoscit. Nunc autem quia (30) ore ad os præsentialiter loqui non valeo, litteras istas exhortatorias dilectioni vestræ transmitto. Nec scribo vobis causa nostræ necessitatis, sed solo intuitu charitatis. Adversitas enim quæ vobis contigit, etsi mihi abstulit corporalem vestram collocutionem, non tamen, de oratione, vestri memoriam. Ut enim verum fatear, quando missarum solemnia celebramus, omnipotentis Dei clementiam imploramus, quatenus ipse, qui nullius per ignorantiam [obliviscitur], vestri fiat memor per gratiam. Nunc etiam priusquam incipiam exhortationem hanc præmitto orationem, quatenus gratia Dei admonitionem nostram præveniat atque aures vestri cordis aperiat, ut ea quæ ad veram salutem pertinent, libenter audiat, memoriter 54 teneat, efficaciter compleat. Quid ergo primum [dicam], ut exhortationem incipiam? Volo quidem dominum et amicum meum, ut fidelis servus et verus amicus, ab amore vitæ præsentis avellere, atque ejus desiderium ad amorem sui Creatoris et patriæ cœlestis erigere. Debeo igitur aliquid de contemptu mundi promere, et postmodum ea quæ animum ejus ad amorem Dei excitare possunt subjicere. Sed quia scio vos curis sæcularibus in-

(27) Ebr. habet *censuit*; Colb., 2662, et Vict. 272, *censens*.

(28) Nova ex ms. codice Colbertino n. 4017, scripta forte an. 1129.

(29) Non inepte foream hæc epistola directa videtur Stephano de Garlande ad quem epistola præcedens (*a*), qui, ut nostri referunt historici, ad Ludovicum Crassum, circa an. 1128, tertium scilicet archiepiscopatus Turonensis Hildeberti annum, ex archidiacono Parisiensi, nimio abusus regis favore, ad cancellarii dignitatem, et post obitum fratris sui Anselini, ad munus dapiferi, seu magni Franciæ senescalli, evectus, tanto ambitionis et insolentiæ furore æstuavit, ut ipsi reginæ Adelæ [seu Adeleidi], regis sponsæ, varias injurias intulerit. Quas cum ipsa ferre impune non potuisset, Stephanus in suæ dignitatis successorem Amalricum, qui sibi Anselmi Stephani fratris filiam ipsiusque neptem desponderat, elegit. Cum vero id omnino rex improbaret, ausus est Stephanus armata manu advocato etiam Henrici I, regis Angliæ et Theobaldi Campaniæ comitis auxilio, in regem ipsum insurgere. Verum cum rex ipse arcem de Livry, quam Stephanus cum auxiliariis copiis occupaverat, expugnasset, et accepto etiam in obsidione gravi vulnere delevisset, Stephanum magni Franciæ senescalli dignitate spoliavit. Huic historiæ satis quadrare videtur quod in hac epistola Hildebertus cum eo, cui scribit de sæculi vanitate et fortunæ instabilitate, disserit, cum eum a rege antea impense dilectum et divitiis cumulatum, versa vice, ut hostem odio habitum, reginæ ipsi infensum, cujus imperio, palatia ejus destructa, aurum et argentum prius congregatum, in belli impenses dissipatum, etc. Quæ omnia nulli convenientius aptari videntur, si temporis et regni circumstantiæ expendantur, quam dicto Stephano, ad quem et epistolam præcedentem scribere potuisse probabile duximus. Vide Dupleix, ad Ludovicum Crassum, an. 1129.

(30) Forte tunc Stephanus exsulabat.

(*a*) Epistolam XVI et XVII eidem viro directam non opinantur Hist. litter. auctores. In priori nempe Hildebertus tyrannum increpat, eumque a prava vitæ consuetudine retrahere nititur, et sicut ipse loquitur: « ne malefactis ad laqueum trahatis, elaboro. Eritne vir ille Hildeberto nostro amicus conjunctissimus? In posteriori enim epistola illum vocat Hildebertus *dominum et amicum meum*, seipsumque profitetur *fidelem servum et verum amicum*.

patris, quam debitum thori, sanctimonia, quam natura. Quem videlicet filium cum Abrahæ prædestinasset, ad eum tamen suscipiendum, nonnisi præcedentibus meritis patriarcha pervenit. Quod enim prædestinatur electis, precibus et meritis obtinetur. Unde etiam legitur precibus Isaac datum Rebecca conceptum, ut generis multiplicatio, quæ prædestinata in eo fuerat, ℣ precibus impleta monstraretur. De quo sic Gregorius in Dialogo ait (36) : « Ipsa perennis regni prædestinatio, ita est ab omnipotenti Deo disposita, ut ad hoc electi ex labore orationum perveniant, quatenus postulando mereantur accipere, quod eis Deus ante sæcula disposuit donare. » Idem : « Constat quod prædestinatio precibus impletur, quando is, in quo Deus multiplicare semen Abrahæ prædestinaverat, oratione obtinuit, ut filium habere potuisset. » Vale.

EPISTOLA XIX (37).

MONIALI CONFORTATIO UT IN ADVERSIS DE CONSCIENTIA GLORIETUR (38).

Solatur monialem ab aliis quibusdam omnino male moratis, calumniis impetitam, et, ut apparet, e suo etiam monasterio ab illis injuste ejectam. Ejus erigit animum ad tolerantiam, et proiæ testimonio conscientiæ et sanctarum mulierum exemplo, se interim ejus innocentiæ patronum spondens apud summum pontificem, Innocentium scilicet II.

Celebre solatium est, cum Christus est in causa, et in ea persecutionem sustinere. Unde nequaquam decet absorberi a tristitia filiam Christi, cui et conscientia cedit ad gloriam, et tribulatio ad coronam. Sic et conscientia Apostoli gloria est, qua ipse interius confortatus inter ærumnas et persecutiones, inter famis cruciatus et sitis, inter innumeras falsorum injurias, bonum certamen certavit, cursum consummavit, fidem servavit (*II Tim.* IV, 7). In hujusmodi conscientia sacræ virgines et viduæ calcato sexu et mundo, corpora sua exhibuerunt hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, suum obsequium rationabile facientes (*Rom.* XI ; 1). Hinc est quod inter ignes Agnes gratias agit, in tortura mammillarum suarum Agatha Deum laudat, alæque virgines sacræ sponsum proprio sanguine quæsunt, eligentes potius Agnum sequi quocunque ierit, quam hominem quo male vadit. Tales universis adversitatibus mundi, puram præferunt conscientiam, scientes non esse condignas ℣ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis (*Rom.* VIII, 18). Earum exemplis assume solatium, gratias Domino Deo agens, quod a filiabus mundi procul es ad tempus, quarum studium est reverentiæ derogare pariter, et votis continentiæ et instrumentis disciplinæ. Tu tamen, confortare et esto robusta in Domino, sciens quod non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum. Exspectamus autem Innocentium papam (39), in cujus audientia nos, et innocentiam tuam et querimoniam nostram digesturi, de utraque finem amicum justitiæ exspectemus. Tu igitur, interim esto memor mei, cæteris filiabus Christi, quæ tecum Domino serviunt, nomine meo suggerens ut in orationibus suis, vel aliquam Deo mentionem mei faciant. Porro post primam Quadragesimæ septimanam tuum nobis nuntium destinabis, per quem et tuam nos voluntatem, et tu nostrum possis agnoscere responsum. Vale.

EPISTOLA XX (40).

Monachis sancti Cuthberti de Dunelmo (41) gratulatur bonas fieri vias et studia eorum quorum interim orationes efflagitat, suas illis vicissim offerens ad altare, ubi, ait, Patri Filius immolatur.

HILDEBERTUS Cenomanorum humilis minister, ALGARO (42) priori, totique conventui fratrum monasterii Cuthberti, de bono principio exitum bonum.

Ex quo vestram promerui notitiam, desiderio desideravi rursus videre vos ; sed nondum hoc placuit Domino Deo, quia cum disponat homo viam suam, Domini tamen est dirigere gressus ejus (*Prov.* XVI, 9). Quia vero audio bonas fieri vias vestras, gratias ago Jesu Christo, in quo vobis reposita est corona justitiæ. Ejus muneris est quod nobis ab Aquilone panditur bonum quod pro olla succensa, incensa sanctæ conversationis vestræ relatione advectantium, odoramus. Reficitur inde spiritus meus, Domino Deo gratias agens, et congaudens vobis, quos audit cantare canticum Graduum, et ascensiones in corde disponere. ℣ Unde et nos tanto confidentius vestrarum suffragiis inhæremus orationum, quanto novimus vos velut e foribus (43) supernam introspicere (44) Jerusalem, et videre jam Dominum Deum in Sion. Nos, si quid peccatoris, sed sacerdotis potest oratio, ibi pro vobis fratribus nostris agemus, ubi Patri Filius immolatur.

(36) Lib. IV, *cap* 8.

(37) Nova ex *Spicil.* et mss. Ebr. et Bigotiano. Scripta circa an. 1130 vel 1131.

(38) Ita ms., Vict., n. 272.

(39) Script est igitur ultimis Hildeberti Turonensis archiepiscopatus annis. Siquidem hic asserit se exspectare adventum Innocentii papæ, qui an. 1130, inauguratus est ; ipse vero Hildebertus obiisse creditur an. 1131 vel circiter.

(40) *Al.* 12. Incerti temporis.

(41) Ita ms. Ebroicense. Porro Dunelmum, vulgo Anglice Durham, sedes est episcopalis sub archiepiscopatu Eboracensi, in Anglia, olim a Benedictinis administrata, sub invocatione Sancti Cuthberti, illius Ecclesiæ titularis et tutelaris patroni, cujus etiam corpus ibi asservabatur integrum et flexibile, repertum an. 1069, post annos scilicet depositionis ejus 448 et amplius. Vide Angl. Sacram in Chronico Sanctæ Crucis Edimburgensis ad an. 1069, pag. 159, et Chronicon de Mailros ad an. 1104, pag. 163, Angl. Sac. p. 2.

(42) Ita ms. Ebroicence. Is Algarus notatur in successione priorum Dunelmensium, ordine tertius ab installatione monach. Vide Angl. Sacram in Hist. Dunelm., p. 786.

(43) Ebr. *e floribus* ; Colb., 2662, Vict. et Fuldic., *e foribus*.

(44) Edit. *interspicere* ; Ful. *repiscere* ; omnes alii ms. : *introspicere*.

BREVE MONITUM.

Alia reperitur epistola Hildeberti in mss. codice abbatiæ Fulcardimontis ordinis Cisterciensis, quæ est decima quinta earum quas R. P. Dacherius addendas tom. VI sui Spicilegii monuit, in calce tom. XIII, pag. 272. Hæc autem dirigitur etiam Algaro priori Sancti Cuthberti eodem prorsus sensu quo hæc vigesima hujus libri primi, et pene eisdem et totidem verbis. Cum autem pluribus lineis hæc superior prolixior sit in hoc Fulcardimontensi ms. quam in cæteris, ac etiam in editis, ibique monachum quemdam, Robertum nomine, quem filium et fratrem suum, utpote monachus ipse, vocat, Dunelmensibus commendet, ne lectori curioso excidat, illam totam, prout jacet, priori subjiciendum duximus. Sic autem habet :

—

Algaro priori Sancti Cuthberti quemdam Robertum commendat.

HILDEBERTUS Cenomanensis humilis minister, ALGARO priori totique conventui beati Cuthberti, salutem et orationes.

Benedictus Dominus Deus Israel, qui secundum magnam misericordiam suam bonas facit vias vestras et studia vestra. Ex ejus gratia panditur nobis ab Aquifone bonum, et per ollam succensam incensa conversationis vestræ relationibus adventantium odoramus. Reficitur inde spiritus noster, Domino Deo gratias agens, et congaudens eis, quos audit cantare canticum Graduum, et ascensiones in corde suo disponere. Unde et nos tanto confidentius, vestrarum suffragia deprecamur orationum, quantum novimus vos, velut a foribus, supernam respicere Jerusalem, et jam videre Dominum sanctorum in Sion. Nos quoque si quid peccatoris, sed sacerdotis potest oratio, ibi pro vobis fratribus nostris agemus, ubi Patri Filius immolatur. De cætero fratrem nostrum et filium Robertum sanctitati vestræ commendantes, ut apud vos nostra ei prosit gratia, humiliter imploramus. Valete.

EPISTOLA XXI (45).

ATHALISÆ (46) RECLUSÆ (47).

Huic virginitatis propositum gratulatur, cujus encomium eleganter prosequitur, et statum statu nuptarum aut viduarum longe præstantiorem asserit, modo humilitate fulciatur.

Consideranti mihi votum tuum, votum bonum, suborta est de proposito lætitia, de lapsu metus, emulatio de corona. Lætari oportet animæ Christianæ, quæ mortalis illecebras adversata [*f.* aversata] conjugii, perennem quærit ex virginitate progeniem. Placet sane quampluribus hæredes procreare, dotales tabulas nuptiali debito promereri. Ea, aliquod somniantes ex prole solatium, vel inanis spes decipit, vel dilatio cruciat exspectantes. Præterea ex nuptiis nulla speratur impune felicitas, quam primo necesse est quadam carnis commistione comparari. Infeliciter ei succedit, quæ successum virginitatis mercatur impendio. Magni soboles emitur, cujus conceptus infestatio est pudicitiæ, partus vitæ. Ea in lucem progrediens, auspicium sollicitudinis est, non materia gaudiorum. Vitiosa quippe progenies odium suscitat. Cum vero bona est, timor nascitur amittendi. Quis autem animo locus est gaudii, qui vel inflammatur odio, vel timore cruciatur ? Fortasse dicetur emolumento dotis et variæ supellectilis accessu incommoda præscriptarum (48) suppleri nuptiarum. Cæterum, sicut hujus damni nulla est reformatio, sic omnis compensatio inferior. Impar mercimonium est, brevem quæstum jactura perenni comparare ; minus sibi providet quisquis gratiæ virginitatis aliquid anteponit. Virginitati tamen divitiæ præferuntur, sed eis ærugo suspecta est, sed tinea demolitur, sed insidiantur latrunculi, sed timetur majoris violentia potestatis. Earum spe poduris abjicere venustatem, seipsum persequi est. Magni quippe boni ruina quæritur, unde vitæ nostræ rarus quoque successor invideat. Incomperabili comparatur pretio, quo fursollicitatur, ut asportet, Dominus uteervet. Nescit a quanta hæreditate decidit quisquis, ut hæredes relinquat, similitudinem deponit angelorum. An nescis 62 quia ii qui neque nubunt neque nubentur, juxta Evangelium, similes sunt angelis Dei (*Marc.* XII, 25.) An ignoras hujus boni magnitudinem ? Nunquid non intelligis sabbatum virginitatis, sabbatum esse consilii, non præcepti : sabbatum quo feriatur ab opere carnis caro (49), quo sapit quiddam supra carnem caro. Nesciunt virgines quid ex maritali licentia mulieris sustineat infirmitas. Nesciunt, inquam, quibus uxor subjiciatur injuriis, quanta fecundam sauciet anxietas, quo sterilis mœrore crucietur. Si formosa est, difficile caret infamia ; deformem maritus aspernatur. Nunquam lectus est sine rixa, cujus vel pudet vel tædet conjugalem. Porro consequens est ut ei vir displiceat quæ viro placere non quærit. Quæ non quærit, sagaciores sollicitat aniculas, maleficiis assidet, et, ut acquirat gratiam, projicit innocentiam (50).

Quæ igitur quies est animæ, cui vel maritus est pro supplicio, vel conscientia pro flagello ? His accedunt innumeræ formandi seminis molestiæ, quæ conceptum nuntiant, naturam persequuntur. Vultum pallor inficit, caput vertigine fatigatur, renum

(45) *Al.* 36. Incerti temporis.
(46) Ita mss. Colbert., n. 5133.
(47) Mss. Reg., n. 4103, et Ebroic., n. 49, habent simpliciter *A. reclusæ*.
(48) Vict., 272 habet *scriptarum*, omnes alii mss. *præscriptarum*.
(49) Ebr., *carnis quo* , Reg. vero, 4080 et 4103 ; Colb., 2602 ; Vict., 272, et Roth. habent *carnis caro, quo*.
(50) Ebr. Reg., 4080, et Vict habent *innocentem* ; sed Vict., 272, Colb., 1168. et 2662, habent *innocentiam*.

dolor assiduus, stomachi frequens indignatio. Esuritur etiam inter delicias, et quibusdam nubeculis circumvolitantibus oculi tenebrescunt.

Hæc et alia nuptiarum sunt incommoda, quæ numerare longum ducens Apostolus, *tribulationem* inquit, *sustinebunt hujusmodi* (*I Cor.* VII, 18). Nec tamen nuptiis detraho, sed labori requiem, servituti præfero libertatem. Virginitas enim quædam carnis libertas est, nihil illi debens servituti, de qua dicit Apostolus : *Mulier non habet potestatem corporis sui, sed vir* (*I Cor.* VII, 4). Virginitas maritalis ignara negotii, non labores puerperæ, non novi partus spurcitias experitur. Virginitas est curarum silentium, pax carnis, vitiorum redemptio, virtutum principatus. Virginitas vigilias nutricis ignorans, quam multa supellectile, quibusve sorbitiunculis alumnus indigeat, non requirit (51). Virginitas contenta parvo, sollicita est pro natura, non ambitiosa pro matrona. Virginitas angelicam redolens conversationem, cantat canticum novum, canticum felix, canticum quod nemo potest dicere, præter eos qui cum mulieribus non sunt coinquinati (*Apoc.* XIV, 4). Cantant aliquid virgo quod vidua cantare non potest conjugata. Quidquid autem conjugata cantat vel vidua, **64** totum cantare potest et virgo. Porro canticum omnium [*f.* novum] laudem Creatoris et actiones intellige gratiarum. Laudant ergo Christum virgines, Christum laudant viduæ, laudant etiam conjugatæ. Laudant conjugatæ, quia ex eo habent quod vel nubunt præter culpam, vel operibus misericordiæ redimunt, quam nubendo contrahunt culpam. Laudant viduæ, quia ex eo habent quod expertæ nuptias secundum Deum, denuo nubere dedignantur propter Deum. Laudant innuptæ, quia ex eo habent ut quibus licuit hominibus nubere virginibus, spiritu Deo nubere malint (52), et carne virgines et spiritu. Ecce sacrarum virginum canticum sacrum, canticum non vetus, sed novum, non illius scilicet Adæ, in quo et per quem mentis et carnis corrupta est integritas, sed ejus in quo et per quem non solum sanata, sed etiam super angelos glorificata est humanitas. Hujus laus et exaltatio virtutis canticum est quod ignorant viduæ, quod nesciunt conjugatæ. Cæteris nimirum virtutibus exsultare possunt, et agere gratias viduæ bonæ, possunt etiam nuptæ, si tamen bonæ ; ex virginitatis autem bono, nec nuptæ possunt, nec viduæ, quamvis bonæ. Solis virginibus virtus ista est a Christo ; solis istius præmium virtutis, et a Christo et cum Christo Cum Christo quippe communem quodammodo sortiuntur coronam virgines Christi, quæ solæ, juxta Joannem, sequuntur Agnum quocunque ierit (*ibid.*).

Hunc Agnum viduitas quidem sequitur, sequitur etiam conjugalitas (53). Cæterum non quocunque ierit conjugalitas eum sequitur, vel viduitas. Utraque enim, cæterarum virtutum tramite, sequi potest Agnum, quoniam potest imitari Christum. Per virginitatis vero semitam, neutra potest Agnum sequi, quoniam Christum neutra potest imitari. Virginitatis enim reflorationem sperare, naturæ oblivio est. Cantant ergo canticum novum solæ virgines Christi, solæ sequuntur Agnum quocunque ierit. Quippe quibus fuit cum Christo quoddam virginitatis participium, quoddam est etiam præmio consortium. Sub hoc autem Sponso fecunditatem non impedit integritas, nec famulante concupiscentia filii procreantur. Beatum sane conjugium, non quotidianis onerosum molestiis, non de crastino sollicitum, non virginitati suspectum. Beata nimirum sponsa, cujus **65** pudor dum concipit non deperit ; dum generat, non laborat. Beatissimus autem Sponsus, cui, nisi cohæreat, nulla virgo est ; nulla casta, nisi eum diligat ; nulla libera, nisi ei serviat. Ejus amore nihil honestius, quo nec regia erubescit sublimitas. Ejus amplexu nihil mirabilius, ex qua parit, nec parit virginitas. Ejus prole nihil vivacius, cum qua nulla propagator mortalitas. Ejus dote nihil utilius, in quo sufficientiam comitatur æternitas. Is in sponsa sua transitoriam non quærit pulchritudinem, non intento vestibus auro, non splendore natalium gloriatur. Affectatus decor, et quidquid aliud, quam quod natum est, oculos fascinat intuentes, odium provocat, non gratiam, repudium, non favorem. Ille nimirum deformem non aspernatur, speciosus forma præ filiis hominum (*Psal.* XLIV, 3). Pauperi libens copulatur, dives in omnes qui invocant illum (*Rom.* X, 11) ; distortas amplectitur et gibbosas, cui simplex oculus totum corpus lucidum faciet (*Luc.* XI. 4). Generosa non attendit nomina ; generationem tamen ejus qui enarrabit ? (*Isa.* LIII, 8.) In decrepitas ardet annicolas, primogenitus ante omnem creaturam (*Eccli.* XXIV, 5). Nullam sterilitatis arguit, qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem (*Psal.* CXII, 9). Unum tamen est quo ille sponsam ablaterat, et propriam diffitetur (54) : hujus etenim ratio dissidii, sola mentis est corruptela. Mentis, deformitas offendit virum, sponsalia diripit, abjudicat dotem, eliminat introductam. Mentem tuus amans explorat, et ex ejus qualitate vel dictat repudium, vel maritum pollicetur. Huic autem suspecta est superbia, nec fieri potest ut cum eo in gratiam revertatur. Diversum est utrique hospitium, nec in eodem cohabitant animo, quibus cohabitare non licuit in cœlo. In cœlo nimirum nata est superbia, sed velut immemor qua inde via ceciderit, illud ultra redire non novit. Ea de supernis corruens, et parentans in terris, omnibus suis apud inferos æternam pepigit mansionem. Ipsa ex puriesimis et sim-

(51) Roth. ; *inquirit* ; ceteri, *requirit*.

(52) Ebr. et Roth., *mallent* ; Colb. 2662, et Vict. 272. *malint* :

(53) Ebr. Reg., 4103 : Vict. 272 et 262, et Roth· habent *jugalitas*; sed Reg., 4060, Colb. 1168 et 2662, habent *conjugalitas*.

(54) *Ablaterat et diffitetur*. Ita Vict, 272 ; sed Vict., 292, Ebr., Colb., 1168, et Rothom., *ablaterat et propriam diffitetur*.

plicibus orta substantiis, puros adhuc animos inquietat, ausa victoriam sperare de homine, quæ de angelo triumphavit. Vale, et in valle humilitatis divinarum stillicidiis Scripturarum pudicitiæ lilium ne marcescat, irrigare memineris.

EPISTOLA XXII (55).

Ad Guillelmum (56) *abbatem Sancti Vincentii* (57).

Guillelmus in abbatem assumptus, optimam sibi contemplationis partem ereptum lugebat. Ipsum ut amicum solatur Hildebertus pluribus e Scripturæ testimoniis, præcipue vero Rachelis et Liæ exemplis, probans non exiguum esse bonum contemplativæ simul et activæ studia vicissim alternare, eorum interim desidiam deplorando qui neutri (quod ipse de se humiliter fugel) vacare satagunt.

Usu pariter et necessitate didicimus vel ad amicos ut consulant, vel ad medicos ut curent confugere vulneratos (58). Ea profecto ratione contritionem spiritus et mentis angustias ad me, frater charissime, detulisti, quæ vel amici consilio penitus abscederent, vel aliquod invenirent ex solatio remedium. Ereptam tibi deploras adoptatæ requiem contemplationis, et activæ sarcinam sollicitudinis invitum sustinere. Ad pedes Domini Jesu cum Maria sedebas, et ecce cum Martha juberis ministrare. Animum tuum Rachelis species illexerat, et nunc subinductæ tibi Liæ morigerari compelleris, cui, licet collatereris (59) ad sobolem, lippam tamen fastidis et deformem. Recordaris quam delinita fuerit sub Rachele jucunditas, quam dura sub sorore provincia. Recordaris, inquam, quas tibi Christus amplectenti pedes ejus epulas ministraret, quibus deliciis animi propulsaret inediam. Sapidiora confiteris fercula, quæ Maria sedens et audiens accipit, quam quæ Martha satagens præparat et apponit. In his etenim panis hominum, in illis autem panis angelorum. In illa divitis mensa, nihil est quod fastidiator oblatum, quod non desideret saturatus. Ad hanc omnes animæ tuæ sensus, velut quidam convivæ recumbentes, spiritualium varietate satiebantur ferculorum, degustantes inde quod congrueret singulis, quod sufficeret universis. Ibi, mentis **67** auditu, cœlestium hauriebas melodiam canticorum, et in plateis supernæ Sion angelicum tibi resultabat (60) alleluia. Afflabat ibi nares tuas odor vitæ ad vitam (*II Cor.* II, 16), et aura, flores rosarum et lilia spirans convallium (*Cant.* II, 2), ver æternum nuntiabat. Ibi etiam panem angelorum manducabas homo (*Psal.* LXXVII, 25), qui de cœlo descendit et dat vitam mundo (*Joan.* VI, 55). Quanta autem gloria mentis tuæ ostenderetur oculis nemo, nisi qui eam diligit, intelligit. Occurrebat illis dispositissima lex supernæ reipublicæ, quæ de regno Dei sic omnia colligit scandala, ut superiori nemo invideat, nemo parem dedignetur. Videre videbaris insignitas pudicitiæ lilio virgines, martyres rosis, violis confessores. Eorum gloriam cognitione divinitatis dissimilem conjectabas, æternitate coæqualem. In omnium tamen sinu mensuram ita bonam videbas et confertam, ita coagitatam et supereffluentem (*Luc.* VI, 38), ut potius beneficium gratiæ quam virtutis præmium putaretur. Inter hæc ad administratorios spiritus, quantum tibi permissum fuerat, ascendebas, secretiore considerans intuitu quanta Deo charitate cohæreant, qua ei submittantur humilitate, quam officiose discurrant, missi propter eos qui hæreditatem capiunt salutis; et quoniam te legisse non dubito: *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei* (*Matth.* XVIII, 10), suum unicuique angelum assignabas, tuo de te beatum illud ingerens gaudium, de quo in Evangelio Dominus ait: *Gaudium est angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente* (*Luc.* XV, 10). Præterea ad mirabiles tormentorum officinas, ubi umbra mortis et nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat (*Job* X, 23), in gemitu recurrebas et luctu, sæpius illud propheticum commemorans: *Quis durare poterit cum ardoribus sempiternis?* (*Isa.* XXXIII, 14.) Augebant devotionem tuam inspecta damnatorum supplicia, nunc præmia beatorum. Sic inferioris et superioris irrigui novus possessor effectus, totus in lacrymas quas prius delictorum conscientia profuderas, dilatione gloriæ diffluebas. Hos tibi contemplatio provocabat affectus. His obtutibus per cœlestes deambulabas mansiones, et dolens animam tuam tam tædiosum cum carne pepigisse hospitium, cum Apostolo cantabas: *Cupio dissolvi et esse cum Christo* (*Philipp.* I, 23). Nunc autem conquereris ereptas tibi vitales delicias, discursum ad superos interclusum, sublata cœli terræque commercia, quibus sic intereras rebus hominum ut et colloquiis interesses angelorum. Unde tanto tenerius amissæ contemplationis et fructum commemoras et requiem suspiras, quanto in agenda aliorum **68** cura minus invenis securitatis, plus laboris. Sed si sollicite consideras, activa vita materia est ad gloriam, non descensus ad ruinam. Quod ne te velut ignotum transeat, paulo altius, ne tædeat, inchoabo.

Contemplativam, charissime frater, atque activam, aliquando quidem in eodem, aliquando autem in diversis separatas invenies. Quod ut nobis sacræ ac mysticæ demonstrent historiæ, Jacob deducatur in medium, cui Rachel et Lia, typus scilicet

(55) *Al.* 37. Incerti temporis.

(56) Ipsemet est quem Hildebertus in epistola ad Engolism. episcopum, S. R. E. legatum, vocat virum consummatæ religionis, a se missum ad monasterium Ebronense reformandum.

(57) Monasterii scilicet Sancti Vincentii, in suburbio urbis Cenomanensis a S. Domnolo episcopo Cenoman., circa an. 572 fundati, tempore Chilperici regis, nunc congregationi Sancti Mauri in Gallia aggregati. Hoc autem S. Domnolus fundavit, suadente et exemplum præferente S. Germano Parisiensi episcopo, ut patet ex charta fundationis, pridie Nonas Martii an. 572, cui subscripsit S. Germanus. Ita Bondonetus, fol. 266.

(58) Plures mss. habent *vulnerati*, sed rectius Reg., 4080 *vulneratos*.

(59) Ebr., *collateres*. Rectius Roth. Colb., 2662, et Vict. 272, et alii, *collatereris*.

(60) Ita Roth., Ebr., et editi. Forte *resonabat*.

utriusque vitæ, simul nupsisse comprobantur, etc. (*Gen.* xxx, 1). Christus quoque, nunc docens in campestribus (*Matth.* 16, 5; *Marc.* vi, 32), nunc in montibus orans (*Luc.* vi, 12, ix, 10), suis eos figurabat studiis, in quibus sic invicem præscriptæ consonant professiones, ut nec actio contemplationem nec contemplatio strangulet actionem. Talis Moyses in tabernaculo cum populo, pro populo in excelsis cum Domino loquebatur. Sic Petrus, in intermisso pastoralis providentiæ negotio, speculam contemplationis ascenderat, cum ei diceretur: *Macta et manduca* (*Act.* x, 13). Sic et Paulus, universarum sollicitudinibus Ecclesiarum permista secretæ visionis requie subveniens, raptus est in paradisum, et audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui (*II Cor.* xii, 4). Cæteri quoque prædicatores sancti, nunc ex secreto speculationis ad publicum doctrinæ prodeunt, nunc ex doctrinæ publico secretum speculativæ repetunt libertatis. Hi profecto quod in administratoria dispensatione delinquunt, in sacrario contemplationis deplorant. Quod autem in contemplatione arripiunt, prout opus est, ad subditos reportant. Quod autem sola in quibusdam sit actio, in quibusdam vero contemplatio tantum refulgeat, Maria nobis et Martha denuntiant, quantum studiis utramque figurari vitam, sacra nos eloquia docuerunt. Maria quippe sedisse tantum legitur, et audivisse, nec aliquando sorori subvenisse discursanti, licet ejus auxilium, quadam mentis amaritudine, soror anxia postularet, dicens: *Domine, non est tibi curæ quod soror mea reliquit me solam ministrare*; *dic ergo illi ut me adjuvet* (*Luc.* x, 40). Martha quoque nequaquam memoratur Mariæ partem suo miscuisse obsequio, licet eam Veritas optimam testaretur, dicens: *Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea* (*ibid.*, 42). Per Mariam ergo, quæ sedendi requiem nullo administratorio interrupit negotio, soli vacantes contemplationi, sicut opinor, exprimuntur, qui nostro huic publico speculativam præferentes solitudinem, cum Apostolo dicunt: *Nostra autem conversatio in cœlis est* (*Philipp.* iii, 20). De talibus Propheta: **69** *Elongavi*, inquit, *fugiens, et mansi in solitudine* (*Psal.* liv, 8). Martha vero, cui sola ministrandi credita est dispensatio, nonnullos nostri maxime temporis (61) indicat sacerdotes, quibus occursantium turba negotiorum, sacrarium contemplationis occludit, contrili cordis exstinguit holocaustum, sacrificium desiccat lacrymarum.

Hos in [*f. clarius*: Hi quos in hoc, etc.] hoc magno mari et spatioso, dum reptilia, quorum non est numerus, exagitant, quia in mente velut forenses tumultus sentiunt, ad quietem contemplationis non pertinguni. Neque enim fieri potest ut aliquando loquatur cum Domino, qui etiam silens, cum toto mundo fabulatur. Talem ego miser fabuligerum profiteor (62), talem circumfero sacerdotem, qui cum totam diem conservandis (63) expendo animalibus, nec unum saltem momentum conservandis impendo animabus. Occursant inimica spiritui meo negotia, quæ me sibi totum vindicant, quæ secretum furantur orationum, quæ suis temporibus ecclesiastica defraudant officia, quæ velut modicum diurnis insæviant aculeis, infestant etiam dormientem. Et quod absque lacrymis vix possum confiteri, subrepens et furtiva causarum recordatio, miserum me ad sacra sequitur altaria, ubi dum ejus fugam deprecor, assulto circumvallor. Talium nobis occursus infestationum, volucres illas figurasse reperies, de quibus per Moysen dicitur: *Descenderunt volucres super cadavera, et abigebat eas Abraham* (*Gen.* xv, 11). Has infelix ego cum sacrificante Abraham sacrificans, et ipse perfero; sed cum abigente nondum datum est abigere, nondum declinare. Væ mihi: *Quis me liberavit de corpore mortis hujus? gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* Sequuntur autem memoratas captivæ mentis occupationes innumera virtutum dispendia, quibus dum miseri subjacemus, nec etiam cum Martha ministramus. Martha quippe ministravit, sed Christo; discurrit, sed pro Christo. Non vero quis dicat discurrere cum Martha, cum Martha ministrare, qui dum discurrimus, non pro Christo, ministramus, sed non pro Christo? *Omnes nos*, ut ait Apostolus, *quærimus quæ nostra sunt, non quæ Jesu Christi* (*Philipp.* ii, 21). Si ergo ex ipso Marthæ ministerio quæ tua sunt desideras, si plebiculæ romusculos aucuparis, si occuparis carnalium lenociniis voluptatum, profecto nec Martha es quod simulas, nec Maria quam suspiras. Inde tibi, charissime frater, justa est conquerendi ratio, justa flendi. Cæterum si Martham simpliciter agis, **70** bene agis. Si inter Liam discurris et Rachelem, melius agis. Si cum Maria sedes et audis, optime agis. Bona enim est actio, cujus instantia, licet contemplationis facultas depereat, frater tamen aberrans a Christo revocatur. Justus in nomine justi suscipitur; erogatur etiam ille panis qui de cœlo descendit, et dat vitam mundo. Melius tamen est sedendi vicibus, administratoriam distinguere sollicitudinem, et inter tædiosas Liæ noctes, grato Rachelis amplexu respirare. Fit ex hac permistione compendiosus ad superos discursus, cum mens eadem, modo de beatudine satagit hominum, modo beatitudinem participat angelorum. In illo seminatur quod metatur: in isto quid ex semine speretur, jam videtur. Illud vero cursus est ad bravium, istud calcar est ad cursum. Nam de singulari Mariæ studio quid loquar? cui solum Salvatoris sufficit testimonium dicentis: *Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea* (*Luc.* x, 42).

Bona ergo est Marthæ sollicitudo, sed optima

(61) Ebr. *operis*. Roth. et alii *temporis*.
(62) Nota humilitatem Hildeberti.
(63) Colb. 1168, et 2662 habent *conversandis*; Ebr. Victor. 272, Roth. et alii plures *conservandis*.

pars Mariæ. Bona illa, quoniam fratri temporale providet subsidium : hæc optima, quoniam quod jam complectitur est æternum. Bona illa, quoniam bonum est seminare ; hæc optima, quoniam metere melius. Hæc idcirco dixerim, ne vel nullum, vel parvum putes bonum, diversa sic alternare studia, ut nunc requiescere libeat in contemplatione cœlestium, nunc ad proventum laborare proximorum. Una est et eadem scala, qua Jacob ascendentes angelos vidit, vidit etiam descendentes (*Gen.* XXVIII, 12). Ejus summitas dum cœlos tangere describitur, quod ad cœlos per eam sit transitus demonstratur. Per hanc, et tu frater, ascendisti, vidisti quid agatur in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus. Nunc autem de descensu conquereris, et qui velut e foribus introspiciens (64), odorabas cœlestis divitias palatii, nunc ad hæc infima devolutus, a longe stas, et licet opulentus aliis ministres, tamen, quia visis opibus non frueris, inopiam non evadis. Sed facessat, quæso, querimonia tua, facessant suspiria tua, quoniam Lia quoque sortitur hæreditatem in prole sua. Non enim vel Rachel sola, vel tantum Lia Jacob ad patriam comitata est revertentem. Comitata est Rachel virum virgo grata propter speciem, comitata est eumdem soror ejus, eidem complexata propter prolem. Comitata est Rachel Jacob in filio uteri sui et filiis ancillæ suæ. Comitata est eumdem Lia in filiis uteri sui et filiis 71 ancillæ suæ. Sic ille patriam revisens : *In baculo meo, transivi Jordanem, et ecce cum duabus turmis regredior* (Gen. XXXII, 10). Idem quoque, dum comitantibus regreditur uxoribus, angelum videt, angelum apprehendit, et factus in luctamine superior, arefacti contactu nervi claudicaturus abscessit. *Hæc autem omnia*, ut ait Apostolus, *in figura contingebat illis* (*I Cor* X, 11). Unde et eadem : *Ad nostram doctrinam scripta sunt, in quos fines sæculorum devenerunt* (*ibid.*)

Factus itaque Jacob, Liam simul amplecteris et Rachelem, si inter pastoralis excubias sollicitudinis, supernæ (65) tibi claritas arrideat visionis. Factus, inquam, Jacob Rachelem diligis specie, Liam prole, si sic speculationis amplecteris gaudium, ut in exteriori dispensatione fructum quæras animarum. Nec impedit iter patriarchæ laboriosi sarcina conjugii, quoniam reditum ad patriam pastoralium occupatio vigiliarum non abrumpit. Et ne causemur, hac eadem occupatione, contemplationis abscedere facultatem, Jacob angelum videt, dum ad parentes regreditur, quia fidelis servus et prudens, dum terram viventium pio petit desiderio, Deum jam per contemplationem videre, jam complecti promeretur. Hinc est etiam quod, nato Domino, pastores supra gregem vigilantes angelos aspiciunt, quia his qui pie ac sollicite conservandis gregibus A invigilant, sublimia ac divina innotescunt. Cæterum, juxta Apostolum, quamvis sancti, quamvis perfecti, tamen nunc ex parte cognoscimus, nunc ex parte prophetamus (*I Cor.* XIII, 9). Unde et Jacob, dum revertitur, luctamen iniisse cum angelo memoratur. Conditione quippe luctaminis, nunc superior est qui luctatur, nunc succumbit. Nos autem in his, quæ de Deo mente comprehendimus, quodammodo superamus. In his vero quæ comprehendere non possumus, indubitanter subjacemus. Ut igitur verbis utar Gregorii (66), Jacob luctatur, et vincitur angelus, quando intellectu intimo apprehenditur Deus ; luctatur et succumbit, quia lumen incircumscriptum, dum comprehendere nititur, deficit. Qua in lucta, Jacob superante, nervum femoris angelus tangit, et arescit (*Gen.* XXXII, 24), quia B dum mens in contemplatione divinas apprehendit delicias, ex earum desiderio carnis affectus emarcescit. Arefacto autem nervo pes unus incolumis manet, alter languet, quia mortificata in nobis carnis concupiscentia, convalescit pes, quo ad Deum dirigimur, infirmatur 72 ille, quo a Deo declinamus. In quo etiam notandum puto quod percussus in femore Jacob sano pedi firmiter innititur ; infirmus autem nec totus hæret terræ, nec a terra totus elevatur. Postexsiccatas quippe hujus quam circumferimus mortalitatis illecebras, interior homo noster pedi divini amoris, qui in eo prævalet, totus incumbit, totus inhæret. Infirmo autem pede partim Jacob sustentatur, et a terra partim suspenditur, quia languente in nobis rerum dilectione sæcularium, C parti earum innitimur pro natura, suspendimur a reliquis pro corona. In illa, necessitatis est quod appetimus ; in his, consilii quod vitamus. *Vanitati enim subjecta est creatura non volens, sed propter eum qui subjecit eam in spe* (*Rom.* VIII, 10). Et : *Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet* (*I Cor*, IX, 25). Vides ergo, charissime frater, quod etiam Lia, comite Jacob, ad patriam redierit ; quod occurrerit angelus uxorio patriarchæ, nec abhorruerit cum muliere revertentem, qui mulierem super se confitetur exaltatam (67). Est autem cœlum patria tua, patria felix et expetenda gloria sua. Ibi spirituales parentes tui, parentes beati, parentes qui te Christo genuerunt, te præcesserunt ad Christum, pro te supplicant ad Christum. Ad illos tibi, sub D Lia quoque reditus est (ne timeas) præparatus. In via videbis Angelum magni consilii, nec dedignabitur ostendi filio virginis Ecclesiæ, qui dignatus est fieri filius virginis Mariæ. Ejus visionis dulcedine carnis tibi lenocinia displicebunt, arescet malesuasa lumborum concupiscentia. Interior homo tuus a terrenis suspensus, pauca indulgebit naturæ, nulla gulæ. Vale.

—

(64) Sic supra epistola vigesima hujus libri dicebat monachis Sancti Cuthberti : *Novimus vos velut a foribus supernam introspicere Hierusalem.*

(65) Ebr., *fraternæ* ; Roth., Colb., 2662 ; Vict., 272, et alii *supernæ*.

(66) D. Greg., lib. II *in Ezechielem*, homil. 2 novæ edit., pag. 1326.

(67) Alludit ad B. Virginem, quæ exaltata est super choros angelorum.

EPISTOLA XXIII (68).

Quidam archimandrita (69) *Hildebertum consuluerat super gravissimam carnis tentationem, qua dæmum unum e suis monachis præcipue vero orationis tempore, vexabat. Quid de hac tentatione censeat, et quibus remediis utendum arbitretur, aperit illi hac epistola Hildebertus.*

Si vera sunt quæ de commisso tibi fratre asseris, desuper implorandum est ei auxilium, quærenda quibus dimicet arma, rogandus ab illo triumphus *qui non patietur eum tenturi supra id quod possit, sed faciet cum tentatione etiam proventum,* 72 *ut possit sustinere* (*I Cor.* x, 13). Porro tentationibus fatigari divinum professos obsequium, nemo, vel cum audit stupeat, vel desperet cum tentatur. Scriptum est enim : *Fili, accedens ad servitutem Dei, præpara animam tuam ad tentationem* (*Eccli.* II, 1). Hinc est quod exeuntem de Ægypto Israelem Pharao cum curribus et equis persequitur (*Exod.* XIV, 9) ; quod Satan egressurus ab eo quem tenuerat in vinculis ab infantia, discerpit eum gravius, et quasi mortuum derelinquit (*Marc.* IX, 25). Hæc sunt prælia quæ necesse est prætiari tirones Christi. His, velut quibusdam tyrannis, præfocare bonum semen inimicus homo conatur, ostendens quanto illud odit odio, cui et ortum invidet et profectum. Hoc apud fratrem tuum importunus tentator persequitur ; hoc volucres cœli conculcant et comedunt. Hoc eradicare nova et inaudita contendit audacia, siquidem præter cæteras tentationes, quibus et alii plerumque pulsantur, in illa fratris tui pugna aliquid esse accepi, quo, sicut illudi viro Dei sine stupore non audio, sic illusionem sine noxio consensu vix (70) credo sustineri. Dicis enim quod illum orandi gratia prostratum spiritus nequam aggreditur, manus ad orantis genitalia mittit, non prius illa vel attrectare, vel carnem carne confricare desistens, quam sic (71) agitatum seminis effusione compellat maculari. Nec tamen vel cogitatione, vel in somnis hoc eam fatigat illudio [*f.* hæc eum fatigat illusio]. Totum hoc circa orantem, quasi vera manus hominis operatur. Quærenti mihi de conversione fratris, respondisti eum virginem esse ; insuper hanc vixisse vitam, ut ignarus parati ignibus edulii, et menti (72) hostem circumferret et carni.

De hoc igitur quid sentiam, præsens tibi pagina declarabit. Ex qualitate tentationis et tempore, facile est, nisi fallor, agnosci quid ab illo minister mortis extorquere desideret, quibus bonis illius invidia torqueatur, oratione scilicet et virginitate, pro quibus expugnandis tanta cum mortalibus pertinacia congreditur, ut eum sæpius vinci non pudeat, dummodo possit una victoria gloriari. Ideo igitur in orantem grassatur, ut ei vel orationem omnino auferat, vel orationis horas interrumpat. Scit enim quia Dominus in 74 orationem respicit humilium, et non spernit preces eorum (*Psal.* CI, 6). Scit quod immutabilem mutat oratio, quod Judicem convertit in Patrem, quod colligationes nostrarum dissolvit impietatum. Scit quod Moyses, oratione divinam frangit indignationem, quod Josue solis cursum figit, quod Helias aufert et reddit imbres, quod Ezechiæ quindecim adjiciuntur anni, quod Paulo ducentæ septuaginta sex animæ condonantur in nave. Audis quanta sit virtus orationis, quæ non solum de natura, sed et de Domino naturæ triumphat. Hanc excuti servo Dei, sequestrem divinæ pacis amittere est. Porro qua ratione virginem esse dicam ignoro, quem astruis per attrectationem genitalium seminis effusione maculari ? Siquidem tentari potest aliquis nolens, stimulari potest nolens. Ad hoc autem usque pertrahi nescio quomodo, nisi volens. Si ergo tentationi tentatus consentit, Satanas habet quo (73) gaudeat, eumque ridet sibi prostratum, quem ad flagitium fornicationis per consensum inclinavit. Quod si frater a consensu immunis est, det gloriam Deo, quia unde hostis victoriam quærit, inde victus ipse succumbit. Est igitur fratris illius propriam perscrutari conscientiam, et si se viriliter pugnasse cognoverit, oret (74) ne cadat. Si autem senserit emersum ex tentatione consensum, multo devotius, ut resurgat, est orandum, sacris insistendum jejuniis, per singulas noctes rigandum lacrymis (75) stratum suum, suscipienda frequens et gravis disciplina (76), castigandum cum Paulo corpus, et in servitutem redigendum. Membra quoque, de quibus hostis præter auditum præsumit, impressione crucis munienda sunt, et salis benedictionibus (77) aspergenda. Opus est armatura multiformi, qua multiformes ictus adversarium retundantur. Promissam nobis agnosce colluctationem hujusmodi, cum Moysi Josue subrogatus, resistentes (78) alienigenas delere niteretur. Noluit enim Dominus hostes omnino deesse Israeli ; sed eis (79) adversarios dereliquit, quatenus filii eorum mulie-

(68) Nova ex Spicilegii Dacheriani t. IV, et ex mss. Ebroicensi et Rothomagensi Incerti temporis.

(69) Forte Willelmus abbas Sancti Vincentii, de quo supra. Qui cum summas in regendis animabus Hildeberti dotes perspectas haberet, illum libenter in dubiis suis consulebat.

(70) Colb., 2662, et Vict., 272 non habent dictionem *vix*, quam habet Ebr., quæque videtur magis ad sensum auctoris.

(71) Colb., 2662, et Vict., 272, nec habent particulam *sic*, quam etiam habet Ebr.

(72) Ebr., *vitiis* ; omnes alii, *menti*, scilicet Colbb., 4017, 1168 ; Reg., 4013, et alii.

(73) Sic Colb. et Victorin. Ebr. habet *quod*.

(74) Ebr., *orare*.

(75) Ita Colb., 2662, et Victor., 272, *lacrymis* deest in Ebr.

(76) Non igitur adeo novus est iste spontaneæ flagellationis modus, cum jam ejus usus, Hildeberti tempore, ad carnis reprimendos motus, a sanctis viris introductus invaluisset.

(77) Sicut nec nova aquæ benedictæ aspersio, quam salis benedictionem appellat, et ad castitatem servandam censet maxime idoneam.

(78) Ebr., *resistens* ; Colb. et Victor., melius *resistentes*, ut et Reg., 4103.

(79) Ita Ebr., Colb. et Victor., *ejus*.

brem declinantes inertiam propulsare alienigenas usu præliandi docerentur. Unde et eum noluisse quasdam nationes delere, nec eas tradere in manibus Josue, 75 in primo libro Judicum his invenitur verbis : *Hæ sunt gentes quas Dominus dereliquit ut erudiret in eis Israelem, et omnes qui non noverant bella Chananæorum, ut postea discerent filii eorum pugnare cum hostibus, et haberent consuetudinem præliandi* (*Judic.* III, 1). Ista profecto bella colluctationem filiorum Ecclesiæ figurabant, quæ nobis adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus est derelicta (*Ephes.* VI, 12). Est enim tanquam arena quædam tota hominis vita, ubi nobis semper imminet continuus et anceps conflictus (80); ubi casus frequens et resurgere difficile (81), ubi vulnus innumerum, nec cicatricem ex facili promittens, ubi rara et nunquam secura victoria. Inde est quod in lubrico (82) hujus vitæ nunquam tuta est a lapsu Christiana religio. Semper præsto est quod semitam (83) perturbet, quod neminem transire permittat intentatum. Semper et importune supersacrificium Abrahæ volucres descendunt, semper Pharao mergit in flumine masculos nostros, semper Balaac illecebrarum materiam transeunti populo disponit, semper sacra vasa de templo Domini Balthazar asportat. Adversus talium insidias et impetus bestiarum, tuus frater orationis instantiam (84) multiplicet ; lacrymis pugnet et suspiriis. In lapsu, spe confortetur, prætendat humilitatem in victoria, post illum clamans toto desiderio, qui suis in Evangelio ait : *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi* (*Matth.* XXVIII, 20).

EPISTOLA XXIV (85).

CUIDAM AMICO ECCLESIÆ SUÆ FORTE BENEFACTORI.

Quod ingratos bruta quodammodo animalia accusent (86).

Salutare est canitiem et ætatem sensu pariter et consilio superare. Eos qui obsequiorum sunt immemores, bruta etiam animalia accusant, quæ benefactores suos, et devotius sequi manifestum 76 est, et velut in gratiarum actione eis assistere, et blandiri. Quæ profecto te imitari Domino Deo gratias agimus, cujus consilio providisti, ne beneficia vel obsequia illius apud te irremunerata remanerent. Quod ego et laudo, et tibi gratias ago, fidem mecum gerens quia in futurum ei etiam majora providebis. De quo quid fecerim, [*f.* præsentium lator] ipse plenius tibi indicabit, utpote qui preces meas et consilium ad illos vidit in litteris meis, et legit et intellexit.

EPISTOLA XXV (87).

Amicum edocet discrimen inter amorem Dei et amorem mundi.

Inter amorem hujus mundi et amorem Dei hæc est differentia, quod hujus mundi amor in principio esse dulcis videtur, sed finem habet amarum ; amor vero Dei ab amaritudine incipit, sed ultima ejus dulcedine plena sunt. Quod pulcherrima similitudine evangelicus sermo nobis ostendit, dicens cum de Sponsi nostri nuptiis decantaret : *Omnis homo primum bonum vinum ponit, et cum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est. Tu autem servasti bonum vinum usque adhuc* (*Joan.* II, 10). Omnis homo, id est carnalis, primum bonum vinum ponit, quia in sua delectatione, falsam quamdam dulcedinem sentit ; sed postquam furor mali desiderii mentem inebriaverit, tunc quod deterius est propinat, quia spina (88) conscientiæ superveniens mentem, quam prius delectabat, graviter cruciat. Sed Sponsus noster postremo vinum bonum porrigit, dum mentem, quam sui dulcedine amoris replere disponit, quadam prius tribulationis compunctione amaricari sinit, ut post gustum (89) amaritudinis, bibatur suavissimum poculum charitatis. Et hoc est primum signum, quod facit Jesus coram discipulis suis, et credunt in eum, quia peccator et pœnitens primum de misericordia Dei fiduciam habere incipit, quod post longa mœroris tædia Spiritus sancti consolatione cor suum relevari sentit.

(80) Ita Ebr., Colb., 2662, *ubi semper nobis et anceps conflictus*. Ita et Collb., 4017 et 1168 ; Reg., 4103 ; Victorin. vero, 272, *ubi nobis semper est anceps conflictus*.

(81) Ita Colb. et Victorin. ; Ebr., *difficilis*.

(82) Ebr., *ludicro* ; Colb. et Vict., *lubrico*.

(83) Ebr., *semitam* ; Colb. et Vict., *quod ad vitam*.

(84) Colb. 1168 et 2662 ; Vict., 272 ; Reg., 4103, *thus super orationis hostiam*. Melius Ebr. et Colb. 4017, *tuus frater orationis instantiam*.

(85) Nova ex Spicilegii tom. IV et mss. pluribus. Incerti temporis.

(86) Ita mss. Reg., 4103 et Victor. 272.

(87) Nova ex Spicil. to. IV et mss. Roth., Ebroic. et aliis. Incerti temporis. In mss. Ebroic., ponitur sine ulla divisione post ultima verba epistolæ Hildeberti ad Honorium papam, ubi agit de frivolis appellationibus ; cum qua cum nullam omnino connexionem habeat, et in Rothom. et aliis inveniatur singulatim posita, eam hic etiam singulatim ponendam duximus.

(88) Deest in Ebroic. ; adest in Rothom., et aliis.

(89) Ebr. habet *tergum* ; Rot., *gustum*.

LIBER SECUNDUS.

EPISTOLA PRIMA (90)

(91) G. ARCHIDIACONO.

Quod nulla possit nubere viro, cujus fratri prius nupsit, etsi copula carnalis non intercesserit.

Si fides auctoritati non subtrahitur, conjugium fit consensu voluntatis, non commercio permissionis. Unde Ambrosius ad virginitatis exhortationem : « Non defloratio, » inquit, virginitatis facit conjugium, sed pactio conjugalis. Idem. « Cum puella conjungitur viro, conjugium est, non cum viri admistione cognoscitur. Hæc si diligentius, ut oportuit, attendisses, profecto non iniret puella cum viro conjugium, cujus fratri 78 solemnes eam nuptiæ copulaverant, atque consensus inierat, quamvis secreta matrimonii mors inopina præciderit. Inter quos enim tale matrimonium contrahitur, nequaquam tolerantur dispensatione Ecclesiæ, sed justitiæ censura puniuntur. De talibus hæc in concilio Tiburiensi reperies capitulo 10. Quidam desponsavit uxorem, cum qua coire non potuit ; illam frater ejus clam corrupit et gravidam reddidit. Decretum est ut, quamvis nupta esse non potuerit legitimo 79 viro, desponsatam tamen fratri, frater habere non possit. Sed mœchus et mœcha fornicationis quidem vindictam sustineant ; licita vero eis conjugia non negentur. Exabundanti itaque fuit ad contactum calidi ferri præfatam deducere puellam, tanquam tali probaturam examine cum priore viro nulla se coeundi miscuisse consortia. Etenim frustra lex adducitur, quæ ad urgentis causæ decisionem minime suffragatur. Vale.

EPISTOLA II (92).

Instat Hildebertus apud Sagiensem (93) *episcopum, ne conjugium, de quo in præcedenti epistola, perfici patiatur.*

Iterare clamorem continuata nos injuria compellit. Ea in promptu est. Galterius (94) de Clincampo (95) duos dicitur filios habuisse. Eorum major, jam virum reddens, puellam sibi desponsavit, imparem viro atque nuptiarum negotiis immaturam. Convenientibus tamen parentibus, virgo solemniter tradita est, dotata est. Celebrata sunt cætera matrimonii sacramenta, peractum conjugium, consensu voluntatis, non debito commistionis. Defuncto autem viro, priusquam convenirent, pater defuncti, præfatæ puellæ facultatem remeandi ad parentes intercludit, alteri filio suo eam, sicut fama est, in uxorem traditurus. Cæterum, si auctoritati defertur, taliter tradita viro atque unita consensu, conjux fuit, quamvis conjugalis concubitus non successit. Unde Ambrosius ad virginitatis exhortationem : « Desponsata, » inquit, « viro conjugis omen accepit. Cum enim initiatur conjugium, 80 tunc conjugii nomen assumitur. Non enim defloratio virginitatis facit conjugium, sed pactio conjugalis. Denique, cum puella conjungitur, conjugium est, non cum viri admistione cognoscitur. » Isidorus, Etymologiarum libro IX, capitulo 7 : « Conjuges verius appellantur a prima desponsationis fide, quamvis apud eos ignoretur conjugalis concubitus. » De eodem Joannes Chrysostomus : « Matrimonium non facit coitus, sed voluntas. » Attendendum præterea nequaquam satis esse manifestum utrum maritus ita puellam reliquerit immaculatam, sicut incorruptam. Quam si quolibet attactu polluerit frater, fratri non ad conjugium succedet, sed ad incestum. Relinquitur igitur sollicitudini tuæ, vel initiandis obviare nuptiis, vel rescindere initiatas. Memineris etiam puellam parentibus remittendam, quatenus et ea nubat in Christo, et patris hæreditas ad filiam legis beneficio revertatur. Vale, frater, et dilige me diligentem te.

(90) Al. 17. Scripta circa an. 1098.

(91) Quem designet littera G. præfixa verbo archidiacono, non liquet. Probabile vero est archidiaconum Sagiensem designasse, quem Hildebertus edocere curat quid in causa cujusdam conjugii sit agendum. Cui tamen is archidiaconus non videtur acquievisse, imo ad illud admittendum, licet illicitum, paratum fuisse. Unde probabiliter Hildebertus iterare clamorem, ut ait epistola sequenti compulsus est apud Serlonem, tunc episcopum Sagiensem, (ut habent plures mss. non Sergium, ut unus Colbert., n. 5133, cum nullus hoc nomine reperiatur in serie episcoporum Sagiensium,) ut tale conjugium prohiberet. Hinc etiam patet hanc epistolam, quæ in editis et quibusdam mss. septima ponitur, mendose antecedere istam, quæ decima septima collocabatur, quod ex argumenti ratione evincitur.

(92) Al. 7. Scripta eodem anno quo præcedens.

(93) Hæc epistola dirigi debuit Serloni, anno primo episcopatus Hildeberti, siquidem hic inauguratus est an. 1097. Serlo vero inauguratus an. 1091 ; obiit an. 1098, si fides est D. Rob. in Gall. Christiana. (*a*)

(94) Ita omnes mss. non *Gauterius*, ut editiones.

(95) Al *de Dumcampo*, sed melius Colb. 2662, Ebroic., Rothomag. et alii *de Clincampo*, vulgo *de Clinchamp*. Quod nomen adhuc in finibus Cadomensibus in Northmannia celebratur.

(*a*) † Serlo, episcopus Sagiensis, non obiit ann. 1098, ut mendose asserit D. Robertus, sed ann. 1122 (Mar. an. t. 74, n. 24). Istam epist. et præcedentem in Norman. Conc. inseruit D. Bessin, p. 463.

EPISTOLA III (96).

AD EPISCOPUM M. (97)

Canonicus quidam officia Hildeberti flagitaverat apud episcopum Andegavensem, ut ei liceret suo canonicatui nepotem substituere. Quid vero eo egerit, et quos huic negotio obices invenerit, illi indicat Hildebertus. simul et quibus mediis hanc ab episcopo et canonicis sibi adversantibus gratiam obtinere possit, edocet.

Andegavensem pro te convenі pontificem, sedulus quidem, sed inutilis intercessor. Relata est ei promotio sua (98), SI labor tuus, et confusio tua. Inculcatum quid ei contuleris, quid pertuleris pro eo, ut dum retractatur meritum, ad præmium doceretur. Excanonicari postulabas, tuumque nepotem tibi substitui, moribus insignem, et ad litteralem scientiam coævis excultum disciplinis. Unde et episcopo quid consulerem secretius exploranti, ne differas, inquam, quod rogaris, utsi diligis, satisfiat amico; si non diligis, longe fiat inimicus. Approbanda est commutatio, qua vel augebis devotionem, vel requiem comparabis. Si ergo bene de te meruit, obsequere; si est suspectus, proscribe. Disce vel ingrati cavere nomen, vel insidias amoliri. His ille fractus abscessit, bonam secum reportans voluntatem, qua tibi, non mercede pacis, sed amicitiæ compendio succes-

(96) Al. 35. Scripta circa an. 1098.

(97) Probabile videtur litteram M. designare Marbodum (*a*) qui nondum episcopus, ut postea factus est, Redonensis, sed tantum canonicus et archidiaconus Andegavensis, suo canonicatui substitui cupiebat nepotem suum, virum aliunde probum et doctum, at ad hoc Hildeberti officia apud Andegavensem episcopum, tum Raynaldum de Martigney, cui Hildebertus reconciliatus fuerat, adhiberi postulabat. Porro scripta videtur, ineunte anno 1098, secundo episcopatus Hildeberti, Raynaldi vero primo, utpote qui anno 1099, episcopatus Raynaldi secundo, ex chartulario abbatiæ de Rota ordinis D. Augustini, fertur illius Ecclesiam dedicasse. Quod autem ad episcopum M. notatur scripta, id ab evulgatore, seu amanuensi factum videtur, non ab ipso Hildeberto, qui Marbodo, nonnisi canonico, eam direxerat. Ex hac vero epistola liquet Marbodum nobili jam et potenti familia oriundum; siquidem canonicis Andegavensibus *incubuerat* jam timor Marbodi et suorum, quibus et ejus suspecta erat universitas parentelæ. Nec forsan improbabile videbitur ex antiqua illa stirpe per avos et proavos illustrissimam nunc apud Redones Marbodorum [*vulgo de Marbœuf.*] emanasse familiam, qui etiam nunc summos in Armorico parlamento magistratus exercent, obsequio regis addictissimi, simul et zelantissimi patriæ patroni.

Processu vero temporis gravissimum inter Raynaldum et Marbodum intercessit dissidium. De quo videnda epistola conquestoria Marbodi contra Raynaldum, ad calcem hujus libri relata. Cum enim electioni Raynaldi multi viri graves obstitissent, imprimis vero Hildebertus ipse, qui quod nec ætatem a canonibus sacris in episcopo requisitam attigisset, necdum etiam sacrum ordinem adeptus fuisset, ejus ordinationi nec consentire, nec adesse voluit, ut liquet ex epistola tertia et quinta hujus libri. Quam scilicet ordinationem, ut refert Godefridus Vindocin. qui etiam illam improbabat, epistola undecima libri primi et aliis passim, non consecrationem, sed exsecrationem vocitabat Hildebertus. Cum vero Marbodus, Raynaldi partes amplexus, ejus electionem, licet illegitimam, tota virtute promovisset, ab ipso Raynaldo, beneficiorum ab illo acceptorum male memori, dum Romam perrexisset, rebus omnibus spoliatus, et varie vexatus est, ut ex præfata epistola conquestoria videre licebit.

(98) Ita mss. Ebr., Rothom. et alii, non *tua*, ut editi.

(99) Alias 9. Scripta circa an. 1099. Siquidem Raynaldus de Martiniaco, de quo hic agitur, invenitur ex Chartulario abbatiæ de Rota diœcesis Andegavensis, ejus ecclesiam dedicasse XVII Kal. Maii anni 1099. Ita in Gallia Christiana.

(100) Is fuit Radulphus II., qui, teste D. Maan, in sua metropolitana Turonensi inauguratus an. 1086, obiit anno ineunte 1118.

(1) Sc. Raynaldum de Martiniaco (*b*), cujus electionem, omni ex parte vitiosam, insectatus est Godefridus Vindocin. lib. III, ep. II ad ipsum Raynaldum, utpote factam *unica muliercula, eaque publica mima clamante*, acclamante infima plebecula, reclamante clero, et populi majori et saniori parte. Unde ibid. testatur Godefridus, Hildebertum apostolice et evangelice locutum, cum ejus consecrationem, ad quam metropolitano vocatus, ire renuit, vocavit *non consecrationem, sed exsecrationem*.

Ita post Hildebertum locutus est S. Bernardus, epist. 166, n. 1, ad Innocentium papam, dum conquestus est

(2) Ita Reg. 4103, et Victor 272.

EPISTOLA IV (93).

TURONENSI ARCHIEPISCOPO (100).

Archiepiscopo consulit, ne juvenem (1) *non canonice electum consecret* (2).

Petitio vestra, qua vocamur ad electi vestri con-

(a) † D. Beaugendre suspicatur litteram M. designare Marbodum, anno 1098 nondum consecratum episcopum Redonensem affirmatque de Martigney tuno temporis episcopum Andegav. Attamen, ut ipse testatur D. Beaugendre (p. 1389) Marbodus Redon. episcopus creatus est ann. 1076, in concilio Turonensi. Raynaldus de Martigney ann. tantum 1101 episcopus Andegav. designatus est et a Radulfo, Turonensi archiepiscopo, sacro imbutus oleo, coram Marbodo episcopo, scripta videtur ista epist. post ann. 1112, non quidem Marbodo, sed alio prælato hucusque ignoto.

(b) † Raynaldus de Martigney ann. 1101 electus est Andeg. episcopus, ac proinde falso data ann. 1098 profertur epist.

secrationem,facilem apud nos inveniret assensum, si eam ratio tueretur.Sed testantur qui adfuerunt quod ad juvenem infra sacros ordines et annos inventum, nec a clero electum,seditiosus turbatæ turbæ clamor pontificalem extorserit electionem. Asserit etiam decanus cantorem, archidiaconos, et majorem capituli partem,quantum licuerit, obclamasse,simulque talibus ausis assensum subtraxisse pro ratione, se ipsum præsentiam pro timore.Quod si ita est, his qui interfuerunt doleo pro excessu, pro justitiæ contemptu. Quis enim non doleret canonicum rigorem tanto conculcatum præjudicio ? Quis non miraretur religiosarum prudentiam personarum,in assensum novi declinasse piaculi ? Pace vestra loquar.Inexcusabilis esset ille subversor auctoritatis assensus,si eum necessaria dispensatione non putaremus extortum. Nisi enim fallor, timori cessitis, non rationi, nihilque aliud fuit dicere faveo, quam Cæsarem appello. Nemo major Paulo, nemo par Christo. Paulus tamen dum custodiretur Damasci, per fenestram in sporta, demissus est per murum. Christus quoque,quia tulerant lapides Judæi, abscondit se, et exivit de Templo. Uterque dispensatione subfugit. Neuter tamen suo tempore pro veritate mori recusavit. Paulus enim quando oportuit,passus est pro Christo,Christus pro mundo. Si placuit exemplum fugæ, placeat ☞ exemplum constantiæ. Timoris lapsum veritatis suppleat assertio. Non cadit turpiter,quisquis post casum fortius congreditur.Non turbetur præ ira oculus patris in filium ; sed attendat, juxta Salomonem, meliora esse vulnera amici quam adulantium oscula (*Prov.* XXVII, 6). Ut autem vobis, ut juveni maturius consulatur, manus ei cito non imponatis, ne hoc, vel illi deputetur ad judicium, vel vobis ad lapsum.Quisquis huic negotio ita non providet,invidet. Parcat mihi Pater, quia ego parcam animæ meæ.Frustra,inquam,exspectabilis me,quia manus imponetis sine me.

EPISTOLA V (3).

R. ANDEGAVENSI.

(4) *Raynaldum, in episcopum Andegavensem contra canones electum ab episcopatus susceptione dissuadere conatur.*

Pauca, bone frater, habeo adversum te, sed tamen omnia pro te. Nihil est in eis fuco livoris infectum ; nihil quod odio serviat alieno. Æmulor enim te Dei æmulatione. Assume ergo patientiam, et amplectere commonitorium salutis,quod prodiit ex radice charitatis. Si vera sunt quæ dicuntur, promotionem tuam canonica rejiciunt et dejiciunt instituta.Quippe non elegit te clerus,sed minæ populares intrusere renitenti Ordines tibi desunt,quos in promovendis cognovimus inquirendos. Est ætas quam rigor canonicus,quia in consecratis metuit,a consecrandis excludit. Hæc si ita se habent, infinitus labor tibi incumbit,nec facile bonos exitus invenient, quæ malo sunt inchoata principio. In summis enim sacerdotibus ætas integra postulatur,unde nec periculum religio metuat, nec reverentiam dignitas amittat. Hinc est quod Ezechieli in trigesimo anno cœli aperiuntur, et videt visiones Dei et prophetat (*Exech.* I, 1). Prius ætas prophetæ describitur, ut quibus annis prædicatio committi debeat ostendatur. Christus quoque Joannem supra Petrum dilexit.Petro tamen,non Joanni,concessa est potestas ligandi atque solvendi. Qui enim per Isaiam dixerat: *Auferte offendicula de via populi* ☞ *mei* (*Isa.* LVII,14),coram discipulis offendicula ponere noluit, nec majoribus anteponere juvenem, quamvis cum prærogativa castitatis,sibi præ cæteris fecerat familiarem. Detulit igitur ætati, non meritis ; non prætulit conjugatum virgini, sed provectionem juniori. Denique, Luca docente, didicimus quod beatissima virgo Maria Christum invenerit in templo sedentem in medio doctorum,audientem illos et interrogantem (*Luc.* II,46). Donec annorum defuit integritas,doctor omnium fines discipuli non excessit. Ubi vero pleni dies accesserunt, factus est magister pro debito,qui fuerat discipulus pro exemplo. His omnibus impressa est Ecclesiæ forma,quam sequatur, certusque limes ætatis appositus, infra quem fieri episcopum facto cedit ad judicium.Præterea,quisquis in sacris non fuerit ordinibus inventus, ad summum sacerdotium canonicis accedere prohibetur institutis.Nam de electione quid loquar, in qua populo minime licet clerum præcedere,sed assensu persequi eligentem? Scrutare Scripturas,et in hoc ei negotio primum locum reservatum invenies. Unde Cœlestinus papa ad episcopos in Viennensi provincia constitutos, sic ait : [Nullus invitis detur episcopus.Verum cleri, plebis et ordinis consensus et desiderium requiratur.] De eodem in decretis Leonis papæ, capitulo quinto : [Cum de summi sacerdotis electione tractabitur,ille omnibus præponatur, quem cleri plebisque consensus concorditer postulaverint.] Vides itaque, frater mi, quantus in te conjuret auctoritatum concursus, quam multa te pulsent capitula.Proinde timendum est ut,hac temporali promotione,cum illis ab æter-

questus est quosdam episcopos,electum subdole,et contra canones,Lingonensem episcopum non consecrasse, sed *exsecrasse.* Et iterum epist. 235, n. 2, ad Cœlestinum papam,contra Eboracensis Ecclesiæ invasorem, quem et *execratum* appellat.

(3) Al. 12. Scripta circa an. 109 (*a*).

(4) Variant mss. codices. Ebroic., n. 19, habet pro titulo *Ratt. Andegavensi* ; Colb. vero, 2121 *R. Andegavensi.*Per quem litteram *R.* non videtur alius designari quam *Raynoldus de Martiniaco*, de quo in præcedenti epistola,quod ex ipso hujus epistolæ contextu conjici, imo probari potest.

(*a*) † Vid. not. supra. — Epist. IV, V et VI de Raynaldo. Andegav. episcopo, non fuerunt scriptæ ann. 1098, sed post ann. 1101.

nitate decidas, de quibus per Psalmistam dicitur : *Dejecisti eos dum allevarentur* (*Ps.* LXXII, 18). Consule igitur animæ tuæ ; consule, dum licet. Non est tibi colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus eum qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo natus est. Pro eo religiosos abbates (5), et integri personas nominis, audivi stare adversum te, cum quibus tanto periculosius est congredi, quanto eorum fama sincerior, causa justior, dignitas major. Vale, et hoc ultimum tene : Consilium salutis aspernari, seipsum odisse est.

85 EPISTOLA VI (6).

Eumdem Raynaldum, Andegavensem electum, jam jam consecrandum, iterum ab unctionis sacræ susceptione deterrere pergit.

Fama est episcopos ad tuam convenisse consecrationem. Ei autem quia auctoritate resistitur, necesse est ut misericordia succurratur. Hanc, ut opinor, pronum est impetrari, si oblatam tibi recuses unctionem. Alioquin, creari pontificem, augere est discrimen. Homo es sub potestate constitutus. Illam gravius exasperabis, si quasi per arrogantiam præsumitur, quod inde per misericordiam exspectatur. Facilis est judex ad veniam, cui pauca offeruntur punienda. Eumdem delictorum exasperat multitudo.

EPISTOLA VII (7).

SAGIENSI (8) EPISCOPO (9).

Sagiensem episcopum laudat ob jus asyli in ecclesia, ab ipso strenue propugnatum, quod D. Augustini testimonio probat inviolatum debere servari.

Audivimus, et valde lætati sumus fraternitatem vestram pro eorum deliberatione, qui ab Ecclesia violenter abstracti sunt, satis episcopaliter desudasse. Cæterum, *qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (*Matth.* x, 22). Credimus autem vos perseveraturum, quoniam et honorem Ecclesiæ Christi diligitis, et canonicas non ignoratis sanctiones. In his enim 86 novistis contineri : Reum ad Ecclesiam confugientem, nemo abstrahere audeat, neque inde donare ad pœnam, vel ad mortem, ut honor Ecclesiarum conservetur. Augustinus quoque inter illa quæ fidei adversantur, hanc Ecclesiæ contumeliam ponens, ad Bonifacium comitem, qui de ecclesia hominem abstraxerat sic scribens, ait (10) : « Miror quomodo subito fidei murum aries rupit inimici. Novi enim qua religione semper sis ecclesiam veneratus. Quo instigante furore, hominem de ecclesia rapuisti ? » Idem post pauca : « Ecclesiæ igitur illæsum revoca, quem ut irreligiosus rapuisti. Oblatio vero domus tuæ, a clericis ne suscipiatur, interdixi, communionemque tibi interdico, donec peracto pro ausibus a me diffinito tibimet pœnitentiæ tempore, contrito corde et humiliato, dignum offeras sacrificium Deo. » Porro dictum est nobis quod Gualguenus (11) fidei pollicitatione, promiserit se (nisi eorum licentia) de captione nullatenus exiturum. Quod si etiam verum sit, tamen nec usus habet, nec ratio permittit, ut reus de ecclesia abstrahatur. Qui enim dixit : Reum de ecclesia abstrahere non audeat, nullum omnino exclusit reum, quem salva liceret abstrahi justitia. Nos quoque consuetudinem sequentes, quæ nec rationem impugnat, nec legem, his etiam, qui violenta fidei promissæ reverentia, ad sinum matris ecclesiæ confugiunt, integram egrediendi vindicamus libertatem, aut raptores ecclesiastica punimus disciplina. Qui scilicet raptores, si adversus liberatos læsæ fidei causam moverint, neminem omnino liberatorum ecclesiastica respondere justitia compellit. Valete, et quod cœpistis, strenue peragite.

(5) Quos inter Soffredus Vindocin.

(6) Al. 13. Scripta an. circiter 1098.

(7) Al. 49. Scripta an. 1099.

(8) Sc. Serloni, qui ex abbate Uticensi, factus est episcopus Sagiensis an. 1091, et a Guillelmo metropolitano Rothomagensi sacratus. De eo fit mentio in Dedicatione Ecclesiæ Uticensis, an. 1099. Vide Ordericum Vitalem, pag. 777. Sic in conciliis Northmanniæ, a D. Pomerayo nostro collectis, notatur *Serlo*, non vero *Herlo*, nec *Sergius*, ut habet mendose ms. Colb. 4017 (*a*).

(9) Ita Reg. ms., n. 4103.

(10) Hæc epistola ut sancti Augustini ad Bonifacium comitem, ab Hildeberto citata, una est ex iis, quas ut suspectas recentes operum D. Augustini editores, in Appendicem tomi II rejecerunt. Hanc autem ut legitimam citavit Hildebertus et ut relatam a Gratiano in decreto 16, q. 4, c. *Miror*, motus forte epistola ipsius Bonifacii ad D. Augustinum, quæ Augustinianam immediate subsequitur, quæ Bonifacius Augustini correptioni, et ab eo injunctæ pœnitentiæ, humiliter acquiescit. Quantum autem hujusmodi D. Augustini reprehensio, ipsius ferventissimo pro ecclesiarum immunitate zelo conveniat, conjici potest ex alio D. Augustini insigni loco, scilicet e cap. 4 libri primi. De Civitate Dei, ubi S. doctor exprobrans gentilibus imbecillitatem ipsius Junonis, cujus asylum in Troja neminem ab ignibus ferroque Græcorum liberaverat ; et ex alia parte, reverentiam enarrans, quam Alaricus Gothorum rex, in ipsa Romæ devastatione, sanctorum apostolorum basilicæ præstiterat, ejus sacra vasa solemni pompa illuc restituens, virginique sacræ quæ illa in custodiam acceperat, cæterisque Christianis qui illi adhæserant tutelam suam exhibens : « Compara nunc, inquit S. Doctor, asylum illud, non cujuslibet Dei gregalis, vel de turba plebis, sed de Jovis ipsius sororis et conjugis, et reginæ omnium deorum, cum memoriis apostolorum. Illuc, incensis templis et diis, erepta spolia portabantur, non reddenda victis, sed dividenda victoribus ; huc autem, et quod alibi ad ea loca compertum est pertinere, cum honore et obsequio religioso reportatum est. Ibi amissa, hic servata libertas ; ibi clausa, hic interdicta captivitas . . . . . Postremo illud Junonis templum sibi elegerat avaritia et superbia levium Græcorum. Istas Christi basilicas misericordia et humilitas, etiam immanium barbarorum. Nisi forte Græci, » etc.

(11) Ita mss. Victor. 272, Colb. 2662, Ebroic. 19, Colb. 1168, Colb. vero 4017, solus habet *Gualterius*

(*a*) † Post Robertum in *Gallia Christ.* D. Beaugendre asseruerat Serlonem, episcopum Sagiensem mortuum ann. 1098 ; epistolam VII nunc affirmat illi directam ann. 1099. Erravit Robertus, somniavitque Beaugendre. Serlo obiit ann. 1122.

87 EPISTOLA VIII (12).

JOANNI ET BENEDICTO (13).

Apud Joannem et Benedictum S. R. E. cardinales, et Paschalis II papæ legatos se excusat Hildebertus, quominus ad consilium ab ipsis Pictavos indictum accedat, nimiis a Cenomanensibus consulibus calamitatibus oppressus.

Sicut frequens tribulationum concursus sacris nos invitat conciliis, sic idem revocat et abducit. Adversa enim quæ turbam querimoniarum nobis obtulerunt, ita nostram contrivere facultatem, ut unicum superesset solatium, usus ipse patiendi. Ea profecto ante peractum cœpere triennium, quod totum continuis evolutum lamentis, recens vulnus in vulnera quotidie fatigavit. Denique tam modico tempore, sex in Urbe sustinuimus consules, quorum nullus pacificum prætendens ingressum, gladiis et igne curtam sibi vindicavit potestatem. Plebe coacta in favorem, tyrannum suscepit ex necessitate, non ducem ex lege. In susceptum studia simulavit, non exhibuit. Fidem reperit in ea, qui superior. Consul vero tanto gravius dominatus est, quanto brevius. Miles ejus, simulatis usus injuriis, eos scelerum judicavit expertes, quos rerum. Et quia non parcit populis, regnum breve, finem rapinis inopia posuit, non voluntas. Ea clades usque ad sanctuarium Domini devagata est, et primo quidquid extra muros nostræ fuerat potestatis, vel 88 evanuit in favillas, vel dissipatum est in rapinas. Deinde similibus cecidere præjudiciis episcopales Ecclesiæ domus non paucæ. In reliquis, quibus ignis pepercit, aquæ periclitata est et facultas pauperum, et reverentia sacrorum. Omnia confracta sunt, omnia direpta, omnia contaminata. Nihil eorum manus evasit, qui gratis ad flagitia discurrunt, ad honestum nec pretio. Eisdem clerus affectus injuriis, summam rerum judicat affluentiam, solari naturam ; ad necessaria votum restringit, omnibus indigens. Illius angustiæ super dolorem vulnerum nostrorum addiderunt, gravius-

(12) Al. 19. Scripta circa an. 1100.

(13) Licet in quibusdam mss., velut Reg., 4103, Colb., 2131, Ebroic., 19, hæc epistola nuncupetur *Joanni Benedicto*, sine conjunctione *et*, hanc tamen, ut patet ex epistola Ivonis Carnot. 87, interseri debuisse videtur. Scripta est enim epistola duobus distinctis cardinalibus, prout revera illis Ivo scribit, *Joanni et Benedicto*. Hi, teste Baronio, ad an. 1100, in Gallias missi, tanquam legati apostolici, Pictavos concilium convocarunt, ubi discussa præsertim causa de illegitimo Philippi I regis Francorum cum Bertrada pellice matrimonio, varii canones conditi sunt, quos videre est dicto loco apud Baronium. Ad illud concilium ire se Hildebertus excusat, propter extremam, ad quam reductus fuerat, inopiam a rege Angliæ (haud dubium quin Guillelmo Rufo), et ejus assentatoribus, variis intra triennium Cenomanensibus consulibus, id est secundum dominum *Du Cange*, Scabinis, seu plebeiis civitatis rectoribus. Cum autem idem Guillelmus Rufus, fortuito sagittæ ictu, secunda die Aug. an. 1099 (*a*) obierit, videtur hæc epistola scripta, aut eodem anno exeunte, aut ineunte proximo 1100, quo Pictavense istud concilium habitum est. Tot igitur exagitatus procellis Hildebertus, Romam, quasi ad portum, fere mendicans contendit ad Paschalem II scilicet summum pontificem, quem tamen ibi non reperit. De his consule Vitam Hildeberti. De Joanne et Benedicto mentio fit in Chronologia Bernardina, ab Horstio et Mabillonio, ad an. 1100. Vide Cangium ad verbum Consul., Gloss., pag. 1191, qui ibi citat epistolas 25 et 26 Hildeberti nostri, ubi sic ait : *Consules in civitatibus, qui in aliis vulgo Scabini vocantur*. Sic statuta Montispelliensia, art. 125. de forma juramenti consulum, id est scabinorum, Gallice *echevins*.

(14) Al. 21. Scripta circiter 1100.

(15) Ita ms. Ebr., *A. archiepiscopo* ; Colb., 2131.

(16) De Hildeberto sic ait Guilt. Gemmeticensis, Hist. Northmannorum, lib. VI, cap. 9, pag. 265, ubi agit de Operibus sancti Anselmi : *Confutarat*, inquit, *Græcos Anselmus in concilio Barensi, negantes Spiritum sanctum a Filio procedere*. Unde, sumpta materia, *rogatu Hildeberti Cenomanensis episcopi*, hunc librum composuit. Idem asserunt Ordericus Vit. Hist. Northmann., lib. VI, cap. 9. sicut et Robertus de Monte in additione ad Sigebertum.

A que confundimur, quod eorum revelare non possumus inopiam, quam quod nemo vult nostram. Præterea longum est enarrare quam constanti tyrannide rex Anglorum in nos sævierit, qui temperantia regis abjecta, decrevit non prius pontifici parcendum, quam pontificem compelleret in sacrilegium. Quia etenim turres Ecclesiæ nostræ dejicere nolumus, transmarinis subjiciendi judiciis, coacti sumus injurias pelagi sustinere, singularem scilicet molestiam in terris, atque unicam humanæ compaginis dissolutionem. Tantis igitur agitati turbinibus, ad apostolorum limina decrevimus proficisci, magnum novæ tribulationis arbitrati remedium, si Romanus pontifex nobis et consilio subvenit et auxilio. Suscipite igitur nostram benevoli excusationem, diligenter attendentes nostros sumptus itineris expensæ, pariterque concilii, sufficere non posse, qui de reliquiis incendiorum, tanquam tabulæ de naufragio, extracti, defectum nobis in via pollicentur.

89 EPISTOLA IX (14).

ANSELMO ARCHIEPISCOPO (15).

In concilio Barensi an. 1098, præsente Urbano II summo pontifice, D. Anselmus Cantuariensis archiepiscopus, Græcorum errorem de processione Spiritus sancti, egregie confutarat. Rogat eum Hildebertus (16) ut quæ in disputatione viva voce protulerat argumenta, scripto ad utilitatem Ecclesiæ mandare non pigeat.

Familiare est sapienti tolerare nescientem. Hinc est quod inscientiam meam aperire non timui, quia erat cum sapiente colloquium. Eam, nisi fallor, et scientia vestra erudiet, et charitas supportabit. Felicem, me, inquam, si mervissem vel præsens instrui, vel tanquam familiaris epistolam suscipere destinatam. Hoc autem mihi locus invidit, nec aliter salutationis indulsit obsequium, nisi prius orbis dimidium consultarem. Oportet enim maris et aeris explorare clementiam, si quem judicamus in Anglia salutandum. Cæterum talis incommoda separationis, charitatis copula supplevit, quæ neminem patitur

sese absentem nobis, neminem non familiarem. Ea nihil est diffusius. Par enim latitudo est, et charitatis et mundi. Charitas amplectitur quidquid Oceanus. Charitas in sacrario dilectionis, et amicum colligit in Deum, et inimicum propter Deum. Eadem diligere non desinit, cum diligi desinatur. Omnes habet præsentes, omnes affines. Quibus non potest obsequio, subvenit affectu. Absit igitur ut publicum charitatis beneficium mihi maris fluctibus auferatur, cum scriptum sit : *Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatem* (*Cant.* VIII, 7). Facite enim est ut diversi cultores littoris charitas uniat, quæ unam rempublicam 90 terram fecit et cœlum (17). Hujus itaque fiducia, invecta est mihi præsumptio inquirendi atque postulandi quod impensum non minuit erogantem. Si votorum summa quæritur, sequens illa pagina declarabit. Appulsorum relationibus didici vos in concilio Barensi sermonem habuisse de Spiritu sancto, quem calumniosa Græcorum versutia a Filio minime procedere fabulatur. Quod igitur adversus hanc illorum dementiam in præfato promulgastis concilio, succincto tractatu deprecor adnotari. Et quia ipsi Latinorum Patrum testimonia non suscipiunt, his auctoritatibus opus flagitatum munire non tædebit, quas Græca calliditas et suas fatentur et nostras. Magna quidem, beate Pater, postulo, sed quæ pariter et suscipienti proficiant et danti. Nobilis enim possessio est scientia, quæ distributa suscipit incrementum, et avarum dedignata possessorem, nisi publicetur, elabitur. Conservet nobis Dominus sanctitatem vestram, et videant vos oculi mei, antequam morior (18).

EPISTOLA X (19).

PRIORI CARNOTENSI (20).

Huic gratulatur quod monachos a primo regularitatis fervore delapsos in melius reformaverit, et ut quod probe incœpit sedulo perficiat pathetice exhortatur.

Non potuit ad nos usque tua non pervenire opinio, quia, juxta Salomonem, *oleum effusum nomen tuum* (*Cant.* I, 2). Ejus odore tuam, mi frater, edocti devotionem, benediximus Domino Deo Israel, quoniam devotio tua, nihil aliud est quam gratia sua. Quis enim, corruptis moribus et monastico ordini conculcato subvenire posset, quis consulere, nisi adjutus ab eo 91 qui dixit : *Sine me nihil potestis facere ?* (*Joan.* XV, 5). Grave quidem est in pugna tirones animare, gravius autem revocare fugientes. Majori eget studio reddere quam conservare sanitatem. Ita vix est qui dubitet hoc ordine faciliusignaros informari quam reformari perversos. Unde et te splendidior gloria respicit, cui desursum datum est et colligere dispersa, et confracta solidare. Sub te cultore sterilis ficus effloruit, et in gratiam cumeuo rediit domino, cujus minas et securim formidabat. Erit itaque tui studii circa commissam tibi arborem fodere, circa mittere stercora. Talis planta facile resilvescit; et si desinas colere, ejus virentia brevi tempore reputrescunt. Quotidie flat aquilo, non floribus tantum, sed et fructui suspectus et foliis, rogandus est auster ut veniat, ut perflet hortum suum (*Cant.* IV, 16), et efficiatur odor ejus, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus. Fortassis in publica commoda peccem, si longo sermone morer te; si quos debes pluribus oculos prolixiore pagina teneamus. Hoc tamen unum nec te legere tædeat, nec fidem dictis adhibere. Vicem mihi rependes, si ames me et ores pro me.

EPISTOLA XI (21).

D. ANSELMI AD HILDEBERTUM.

Anselmus, servus Ecclesiæ Cantuariensis, Hildeberto domino et reverendo coepiscopo Cenomanensi, salutem temporalem et æternam.

Litteræ 92 *vestræ sanctitatis valde me vobis debitorem reddunt, non quia me supra me extollunt, sed quoniam immensam dilectionis erga me sinceritatem ostendunt. Si enim propter Deum, ut illi placeamus, inimicos, multo magis, ne illi displiceamus, diligere debemus amicos. Quapropter, si aut nullam, aut minorem dilectionem vobis tribuo, injustum in mea conscientia me judico. Sicut igitur hanc volo vitare injustitiam, sic vestram amplecti desidero amicitiam. Fateor etium quia, si mihi esset possibile, vos ad duplum quam me diligatis deberem diligere, quia vos me prævenistis amore, quod probastis munere* (22). *Nam quoniam immeritum dilexistis, non minus debeo rependere, et sicut datis exemplum, tantumdem gratis debeo impendere. Quoniam si significastis vobis placere hoc, quod de opusculis nostris vidistis, præsumimus vobis mittere quædam quæ, ut puto, nondum vidistis.*

(17) Ita et Salvianus.

(18) Hic interseri convenit epistolam D. Anselmi ad Hildebertum, quæ est 11 lib. IV ejus epistolarum, edit. Gerberonianæ.

(19) Al. 6. Scripta circa an. 1103.

(20) Ita mss. Reg. 4103, Victor. 272, Colb. 2131, — Cum plura Carnuti exstent monasteria, duo scilicet canonicorum regularium, nempe Sancti Joannis et Sancti Carauni, et duo monachorum Benedictinorum, Sancti scilicet Petri in Valle, et B. Mariæ de Josaphat, non facile liquet cui priori Carnotensi directa fuerit hæc collaudatoria reformationis epistola. Cum tamen inter illa, monasterium Sancti Petri in Valle, primas semper obtinuerit, probabile videtur hanc epistolam prioris Sancti Petri scriptam, cujus tamen nomen ignoratur. Nisi dicamus Guillelmo forte directam, quem ex archivis hujus monasterii, constat e monacho Majoris monasterii in abbatem electum an. 1101, decessisse an. 1130. Porro ex iisdem archivis patet hunc ipsum Guillelmum observantiæ regulari statim ut fuit assumptus, restituendæ, sedulo dictis et exemplis incubuisse, imo et ipsum temporalium statum in melius reformasse. Per temporis ergo et rei ipsius circumstantias, licere videtur, ut hæc illi reformatio et reformationis honor, ab Hildeberto rite tribuatur.

(21) Scripta circa an. 1102. In serie epistolarum D. Anselmi invenitur undecima libri quarti editionis Gerberonianæ.

(22) Flabellum forte, de quo Hildebertus, epistola secunda libri prima intelligit (*a*).

(a) † Epist. XI. lib. 2. rectius adduceretur post epist. II lib. I.

EPISTOLA XII (23).

ROGERIO SALISBURIENSI EPISCOPO (24).

Huic recens, ut videtur, ad Salisburiensem episcopatum promoto, congratulatur Hildebertus; eique Guidonis, qui ei in Ecclesia Cenomanensi postea successit, eximias ad obsequium Ecclesiæ dotes commendat.

Virtuti gratulor, cui, sub solo rege nostro, suam video non deesse mercedem. Novit ille regiam manum donativo ●3 melius splendere quam sceptro, nec satis esse principi subditos exemplis ad bene agendum provocare, nisi provocentur et præmiis. Hinc est quod defæcati mores tui, summo donati sunt sacerdotio, quo nihil convenientius sanctorum vel remuneratio, vel materia est studiorum. Sane sana regis dispositio, quæ Christi Ecclesiæ nihil melius providere quam te, cujus et scientia subjecti proficiunt, et patrocinio virtus exsultat. Talem te pro nostro Widone (25) rogare decreveram, sed veritus sum ne quod per te facturus es, precibus extortum putaretur. Gratiora sunt beneficia, quæ non alieno interventu, sed affectu spontaneo proveniunt. Præfatum tamen fratrem illiumque nostrum eo non debui defraudare testimonio, quod non minus vita quam litteratura promeruit. Unus ex nostra Ecclesia excerptus est, cui et ad fructum scientia et ad exemplum mores exuberant. Unus ille tibi pro multis erit, quoniam in illo uno multos magistros invenies. Porro diuturnior ejus apud te conversatio, pauca me super eo scripsisse, conclamabit. Vale, mortemque non pluribus stadiis ab aula quam a tugurio distare memineris.

EPISTOLA XIII (26).

Gratias agit Hildebertus D. Anselmo pro suscepto De Spiritu sancto tractatu, quem ab eo superiori postulaverat epistola (27).

Et dies lætus, et vultus solemnes, cum tuo mihi tractatu pariter accesserunt. Susceperam prius benedictionem ●4 tuam, servus ego, servus tuus, et egit gratias Deo et tibi devotus effectus, affectus meus. Humanum quidem fuit subvenire proximo per compassionis affectum, sed divinum fidem Catholicam defendere per inhabitantem in te Spiritum sanctum. Utrumque autem operatus est unus atque idem Spiritus, volens tibi virtutum exuberare gratiam, quem suæ processionis a Filio reservabat defensorem (28). « In malevolam enim animam non poterit introire sapientia, nec habitare in corpore subdito peccatis (*Sap.* I, 4). » Unde dignum fuit ut advocatus Veritatis exemplum prætenderet religionis. Talis præterea pastoralibus excubiis congruebat, cui nihil deesset ad plenitudinem justitiæ, nihil ad integritatem doctrinæ. Beatum sane pectus, quod virtutum conventus reverendum sibi penetrale consecravit. Inde velut ex abditis divina prodeunt oracula, nihilque aliud sacra verba profitentur quam cœlestis interpretem voluntatis. Eorum me sæpius recordantem stupor opprimit; et dum singula diligenter intueor, omnia Spiritui sancto confiteor ascribenda, cum Psalmista dicens: *A Do-*

(23) Al. 3. Scripta an. 1102.

(24) Ita ms. Reg., 4103. Ms. Ebroic., 19 habet *Rogerus*, non *Rogerius*, et sic nominatur in Anglia sacra, parte I, pag. 275, ubi sic de eo: *Rogerus episcopus Salisberiæ, Magnus dictus*, Henrici I Angliæ regis a secretis, primus post conquestum cancellarius, deinde episcopus, regni fidelis administer, zelantissimus episcopus, honorum sprelor, etc., licet honoribus a rege abunde cumulatus. Concilio Londinensi a S. Anselmo, anno 1102, ut a primate convocato, adfuit, teste Eadmero, cum aliis episcopis, et Rogerus, sed tantum *investitus*, sicut et alter Rogerius, etiam *investitus*, episcopus Herifordiensis. De Salisberiensi Hæpfeldius, sæc. XII, cap. 28, asserit eum eodem tempore fuisse Salisberiensem canonicum et magistrum scholarum, Lincolnien. canonicum, Rothomagensem item canonicum et archidiaconum, et Cenoman. scholiarcham, archipresbyterum et præcentorem. *Nunquam tamen*, inquit, *eum sibi tanti honoris subripuit collectio.* Sed quis credat Rogerium tot simul, et vel solo diversarum regionum situ, secum invicem repugnantia beneficia possedisse? Quis autem, si vere tot possedit, tot honores eum sibi ipsi non rapuisse non miretur? Quis demum existimet Hildebertum, virum vel summis pontificibus, vel regibus adulari nescium, hominem tot beneficiorum pondere pressum, et oppressum, ad animæ periculum, tot laudibus celebrasse? Apage igitur mihi hanc tot beneficiorum simul conservatorum fabulam, nullis aliis argumentis nixam, ad Ecclesiæ scandalum conflctam, ut optimi præsulis, ab aliis auctoribus pietate et officii pastoralis sedulitate celebris, famæ inique detrahentem. Credatur potius Hildeberto, virum virtute eximium hac epistola prædicanti; nec tamen amicum potentem palpanti, quem tandem monet non pluribus stadiis ab aula quam a tugurio mortem distare.

Notandum etiam quod in antiquo codice ms. bibliothecæ Sancti Victoris Paris., n. 1041, inter plures episcoporum diversarum regionum catalogos, ann. circiter quingentorum, invenitur catalogus episcoporum Saresberiensium, quorum ultimus sic notatur: « Rogerius de Mortuis Vallibus Magnus scientia, et genere nobilis, de quo reperitur, quia cum devenisset ad eum... hæreditas paterna, et amici, causa prolis, providissent de nobili puella, ut eam duceret uxorem, et more solito, cum ipse et illa soli colloquium haberent, Magnus Rogerius decorem puellæ approbans, dedit ei in consilio, quatenus Dei Filium acciperet sponsum, ipse vero alteram non sumeret sponsam, præter virginem Mariam. Quod consilium illa amicis retulit, et ita tenuit, quod sanctimonialis effecta, et ipsa, succedenti tempore, præfuit abbatissa, et ipse episcopus factus, in Deo diligens eam, licet a longe distarent, dicebat eam sponsam suam, causa sanctæ castitatis. Ita supra citatus catalogus. »

(25) Hic Guido non alius esse videtur, quam Guido de Stampis, (Orderico Guido, et Guiamarus,) qui, ut patet ex hac epistola, in ecclesia Cenoman. ab ipso Hildeberto educatus, Rogerio, ut amico, concessus, ut in ecclesia Salisberiæ scholiarcham ageret, deinde ab Hildeberto revocatus, cum idem munus in Ecclesia Cenoman. aliquandiu exercuisset, demum archypresbyter et præcentor effectus; tandem Hildeberto in Turonensem archiepiscopatum translato, in ejus Cenomanensem cathedram suffectus est. Analect. tom. III, in Actis epp. Cenom.

(26) Al. 22. Scripta an. circiter 110.

(27) Hujus libri nona.

(28) Tractatu scilicet illo De processione Spiritus sancti a Patre et Filio, contra Græcos, de quo supra.

mino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris (*Ps.* CXVII, 23). (29) Vicem mihi, sanctissime Pater, rependes, si tuarum participem me fecerisorationum.

95 EPISTOLA XIV (30)

ARCHIEPISCOPO ROTHOMAGENSI (31).

Negat Hildebertus ullum quocunque prætextu conjugium fieri posse legitimum inter consanguineos et affines.

Sicut sanctitatis vestræ, pagina denuntiat, filia Walteri de Meduana (de Mayenne) comitis de Moritonio (Mortaigne, potius *Mortain*) sanguine proxima prædicatur. Prius autem quam præfatas personas matrimonii vinculum astringeret, idem Walterius consanguinatem mihi submuramurans, quid sentirem [*al.* metirer] cautius exploravit, bonum sibi videri, si bellum quo diutius comes in eum desævierat, intervenientis conjugii charitas terminaret. Addidit præterea vos vestrosque comprovinciales ei scripto confirmasse, compendio pacis et quietis tolerandum consanguinatis piaculum. Unde et assensum Cenomanensis Ecclesiæ futuris nuptiis postulavit, ut ejus quoque auctoritate, conjugio filiæ stabilitatem acquireret, si quando ei libellus repudii scriberetur. 96 Mihi autem nec extorqueri assensus, nec persuaderi potuit, prudentiam vestram in eorum simplicitatem descendisse, quos redarguit Apostolus dicentes : *Faciamus mala ut veniant bona* (*Rom.* III, 8). Super his ergo quod ad me pertinuit sollicitus fui. Petenti assensum, dissensum nuntiavi, nullius dispensationis intuitu permittens consanguineos aut affines inhabitaruui fœdera contrahere nuptiarum. Huic autem connubio usque ad dissidium resistere, illius erit sollicitudinis ad cujus parochiam nupta demigrasse cognoscitur. Conservet vos Dominus, Pater sancte.

EPISTOLA XV (32).

Abbatem quemdam elegantioris styli plus æquo studiosum, ad simpliciorem orationis modum revocare conatur, simul et a consuetudine in ejus monasterio antiquitus recepta, qua panis eucharisticus nonnisi intinctus communicaturis porrigebatur.

Promissam beatitudini tuæ paginam satis et super exspectati (33). Promisi, fateor, sed veritus sum ne rudi tur; sed quid in ejus patrocinium, quem Paschalis II in præfato Romano concilio, ut ambitiosum damnavit, et Honorius II in epistola decretali, data Laterani, ad Petrum ven. abbatem Cluniacensem, «ut pertinaciter impœnitentem de malis Cluniaco illatis, honesta sepultura privasset, nisi,» ut ait, « pro reverentia ejusdem monasterii, cujus monachus fuerat, eam illi indulsisset?» Nil tamen obstat quin regiminis sui tempore, tot malis bona quædam inseruerit, quale fuit consilium commendandi posteris eximias prædecessorum suorum virtutes, præcipue vero Sancti Hugonis, cujus monachus fuerat, et cujus vitam ab Hildeberto descriptum, percupierat, quamque tandem illi Hildebertus miserat, et quam ipse *promissam*, *et tandiu exspectatam* hac epistola vocat *paginam*.

Hanc occasionem arripuit Hildebertus, improbandi consuetudinem Cluniaci observatam, eucharistiam scilicet communicaturis, nonnisi intinctam, præbendi, quam concil. Romanum sub Urbano II an. 1095, prohibuerat, et Paschalis II, epistola decretali secunda ad ipsum Pontium abbatem Cluniacensem, vetuerat : quod non levem præbet conjecturam hanc illi ab Hildeberto epistolam fuisse directam. Quomodo autem intelligat hanc intinctionem vix discerni potest. Duplici quippe modo olim panis eucharisticus intinctus præbebatur, scilicet pane consecrato, aut in vino consecrato, seu sanguine Christi, aut in vino communi intincto. Primum ritum, ut docet E. card. Bona, Rerum Liturgicarum lib. II cap. 19, art. 3, servabant Græci, et adhuc tradita sibi, inquit, ante aliquot sæcula a majoribus consuetudine, servant. Sic populum etiam ipsum sub utraque specie, non seorsum, sed simul sanguine mista communicando, singulis singulas particulas intinctas, parvo cochleari ori illato, distribuunt. Viguit et in quibusdam Occidentis partibus hic ritus; sed contradicente Ordine Romano, ait Micrologus, cap. 19, contradixit et concilium Romanum supra relatum, et Braccarense tertium, ne error eorum, qui instinctionem porrigi pro complemento communionis, ulterius serperet. Erat autem et alter modus intinctionis : panis nimirum consecrati in vino non consecrati ; et hic etiamnum viget apud Græcos pro morti proximis, quibus particulas sacras, quas *meritas*, seu communiori vocabulo, *margaritas* vocitant. De quo vide E. card. Bona, ubi

(29) Sic desinit hæc epistola in plerisque mss. Colbb. 1168, 4017, 2662 ; Victorin. 272, 292 ; et in Ebroic. 19. Attamen ipsa hæc epistola, quæ inter epistolas sancti Anselmi bis invenitur, in editione Gerberoniana diversimode desinit. Nam prima quidem, quæ habetur, pag. 386, post hæc verba, *oculis nostris*, sic habet : « Vale Sanctissime Pater, sciens quia desiderio desideravit anima mea te videre, non segre laiura ventos aut pelagus, dummodo liceat consilium salutis accipere a te, quod nusquam esse credo, nisi sit apud te. » Altera vero, quæ est pag. 434 post verba, *oculis nostris*, desinit ut superior hic relata, in hæc verba, *vicem mihi rependes*, etc.

(30) Al. 34. Scripta videtur circa an. 1103.

(31) Difficile non est divinari quis ille sit Rothomag. archiepiscopus, quem ms. Ebr. 19, per litteram A., Reg. vero 4103, S. designat ; tempore enim episcopatus Hildeberti, tres tantum notantur archiepiscopi Rothom. Primus, Guillelmus, ex monacho et abbate Cadomensi, inauguratus circa an. 1079, qui concilium provinciale habuit 1107. Secundus, Goffridus, ex decano Cenom. qui interfuit concil. Remensi, sub Calixto II, an. 1119, et obiit an. 1128. Tertius, Hugo, ex Cluniaci priore, et primo abbate Radingæ, an. 1130, electus est. Affuit Henrico I regi Angliæ morienti, an. 1135, et eodem anno, rogante Sugerio, oratorium Sancti Romani in basilica S. Dionysii in Francia dedicavit. Obiit autem an. 1164. Ad quem ex tribus scripserit hanc epistolam certum est non alium fuisse quam Guillelmum. Codex quo usus est D. Mauguin, eam inscribit Ivoni Carnotensi episcopo ; sed nonnisi archiepiscopo videtur inscripta, cum hic comprovinciales nominet: quod solis competit archiepiscopis.

(32) Al. 64. Scripta circa an. 1110.

(33) Probabiliter satis quidam autumaverunt hanc epistolam directam Pontio, a fundatione, quinto abbati Cluniacensi, homini utique, ut ex actis ejus liquet, a prædecessorum suorum humilitate et simplicitate jam longius alieno, curioso et ad sæculi vanitates et insanias falsas nimium propenso. Cujus videlicet fastus in concilio Romano, ann. 1116, patuit, cum præsente Paschali II, abbatem abbatum se jactitans, in præjudicium abbatis Cassinensis, turpiter causa cecidit, et titulum illum, judicante summo pontifice, Cassinensi abbati cedere jussus est. Non desunt tamen auctores, qui illi patrocinan-

stylo res legenti 97 displiceret. Ratio hæc diuturnum mihi silentium imperavit. Cæterum cum Paulus esset in manibus, et illud ad Philippenses occurreret: « Dum omnimodo sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur, in hoc gaudeo, sed et gaudebo » (*Philipp.* I, 18). Debitum solvere disposui, et quos cripto possum improbare, quem approbatis errorem. Periculose delicatus est, quisquis, nisi eum venustas verborum demulceat, doctrinæ præjudicat salutari. Quis exustus siti oblatam fictilibus aquam projecit? aut quis ægrotare maluit quam nigra et horrenda manu Æthiopis præparatam sumere potionem ? Imprimis igitur attendas judicialem esse pertinaciam, consuetudinem præferre veritati, nec liber est usus a culpa, cui vel auctoritatem constat obsistere, vel adversari rationem. Noverat hoc Augustinus in tertio libro de unico baptismo, his scribens verbis : (34) « Veritate manifesta cedat consuetudo rationi: nemo consuetudinem veritati et rationi præponat, quia consuetudinem ratio semper et veritas excludit. » Item in libro De baptismo (35): « Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi, circa fratres invidus est et malignus quibus veritas revelatur, aut circa Deum ingratus est, cujus inspiratione ejus Ecclesia instruitur. Nam Dominus in Evangelio: « Ego sum, inquit, veritas » (*Joan.* XIV, 65); « Non dixit: Ego sum consuetudo. » Item (36): « Revelatione facta cedat error veritati. Quia et Petrus, qui circumcidebat, cessit Paulo veritatem prædicanti. » De eodem Cyprianus (37): « Consuetudo quantumvis vetusta, quantumvis vulgata, veritati est omnino postponenda; et usus qui veritati est contrarius, abolendus. »

His auctoritatibus instructos culpa respicit, si malunt post consuetudinem deviare quam sectari veritatem. Quod ideo tibi, charissime frater, exaravit, ut vel excitatus evigiles, et videas, quam traditioni sacramentorum altaris, quæ in vestro est celebris monasterio, nec evangelica consonant, nec decreta concordant. In eo enim consuetudinis est eucharistiam nulli nisi intinctam dari ; quod nec ex Dominica institutione, nec ex 98 sanctionibus authenticis repetitur assumptum. Si Matthæum consulis, si Marcum, si Lucam, seorsum invenies traditum panem, seorsum vinum. Unde et sic papa Julius ait: « Illud quod pro complemento communionis, agit de communione sub unica specie, fusius hæc narrantem.

Apud Cluniacum autem, aterque ritus servabatur ut apparet ex Udalrico, Consuetudinum Cluniacensium lib. II, cap. 30. Sic ille enim : *Quotquot ipsum sacrum corpus* [*sacerdos*] *ederit*, sc. in missa, *singulis sanguine prius intingit*. Non igitur tantum solis ministris altaris, sed omnibus, *quotquot* erant communicandi. De infirmis autem, maxime de morti proximis : *Interea*, ut ferunt Consuetudines præfatæ, lib. III, cap. 28, *curatur ut infirmi bucca lavetur, recepturi corpus Domini, quod recipit vino intinctum. Quo potato*, etc.

(34) Cap. sc. 8, pag. 112, et Lib. IV. cap. 5 novæ edit., scilicet pag. 124. Idem citatur in conc. Carth. apud Cyprianum, art. 28.

(35) Lib. III, cap 5. n. 8.

(36) Ibid. cap, 6, n. 9.

quidam intinctam tradunt eucharistiam populis, non hoc prolatum ex Evangelio testimonium reperiunt, ubi apostolis corpus et sanguinem suum Dominus commendavit. Seorsum enim panis et seorsum calicis commendatio commemoratur. Nam intinctum panem aliis præbuisse Christum non legimus, excepto uno tantum discipulo, quem intincta buccella Magistri proditorem ostenderet, non quod hujus sacramenti institutionem significaret. Porro si quis dicat ex intincto pane, quem traditori Christus porrexit, præfatam emersisse consuetudinem, tanquam præscripta in eo fuerit forma, qua tradi oporteat communicaturis panem qui de cœlo descendit, et dat vitam mundo, forsitan illi credendum putarem, si panem illum Christi corpus fuisse, vel Evangelium, vel plena fidei reliquisset auctoritas. Cæterum vel tenuiter scienti manifestum est aliud fuisse corpus Christi, et aliud, buccellam panis intinctam, Judamque prius ad mortem saginatum corpore quod erat traditurus, quam buccella panis proderet traditorem. De qua buccella sic Augustinus super Joannem scribens (38), ait: Non autem, ut putant quidam negligenter legentes, tunc Judas Christi corpus accepit. Intelligendum est enim quod ante, eis omnibus distribuerat Dominus sacramentum corporis et sanguinis sui, ubi et ipse Judas erat, sicut Lucas evidentissime narrat ; ac deinde ad hoc ventum, ubi, secundum narrationem Joannis, apertissime Dominus per buccellum tinctam atque porrectam suum exprimit traditorem. Fortassis per panis tinctionem illius significans fictionem. » Hæc tibi, frater charissime, sufficiant, si veritatis compendia sequi, quam post longius relinquendæ consuetudinis circuitus aberrare, malueris.

99 EPISTOLA XVI. (39).

(40) C. PRÆNESTINO EPISCOPO.

Invictam episcopo Prænestino, Cononi scilicet cardinali, et summi pontificis per Orientem et Occidentem legato, in negotiis ecclesiastis integritatem gratulatur, et ad perseverantiam hortatur.

Zelum legis habes, quem tamen cathedra non contulit, sed apud te invenit. Id ostendunt commissa tibi Ecclesiæ negotia, quæ pariter et inter minas intrepidus, et integer inter munera, sub capitis

(37) *Consuetudo sine veritate vetustos erroris est.* D. Cyp. ep. 74.

(38) Tract. LXII, in cap. XIII Evang. Joan.

(39) Al. 45. Scripta circa. an. 11 0.

(40) Ms. Reg. habet litteram C. *Prænestino episcopo*, per quam haud dubie designat Cononem, seu Cononem, tunc revera episcopum Prædestinum, cardinalem, et apostolicum Paschalis II, per Orientem et Occidentem legatum. Hic subscripsit generali Lateranensi concilio, ubi rescissa est extorta per vim Henrico V, imperatori, a Paschale II, investiturarum concessio, ad cujus damnationem plura per varias regiones habita sunt concilia. Vide Baron, ad annos 1111, 1114, qui et ad an. 1119, asserit Cononem oblatum recusasse summum pontificatum. Huic viro sane magnanimo Hildebertus ad hoc negotium intrepide perficiendum animos addit. Ad hunc exstant Ivonis Carnot, epistolæ 266, 267, et alibi passim.

discrimine peregisti. Cæterum : *Qui perseveraverit* A *usque in finem, hic salvus erit* (*Matth.* x, 24). Perseveres, oro, nec aliquando potiaris ut illud purissimum conscientiæ tuæ argentum cujuslibet [muneris] (41) scoria decoloret. Venturus est Satanas ad te qui tentet te, qui dicat : *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me* (*Matth.* IV, 9). Sed si bene novi te, sic responsurus es tentatori : *Vade retro Satanas* (*ibid.*, 10).

EPISTOLA XVII (42).

Quamvis illatam Ecclesiæ in proditoria personæ suæ per comitem Rotrocum, et ejus dapiferum Humbertum, detentione injuriam Hildebertus universis Ecclesiæ filiis pathetice repræsentet (43), *libertatem tamen Ecclesiæ, quam pecuniaria sui redemptione lædendam fore censet, vitæ propriæ præferendam apostolico vigore protestatur, indignum asserens se semel Christi sanguine redemptum, ullo pretio redimendum.*

Omnibus episcopis, presbyteris, atque universis Ecclesiæ filiis, Hildebertus Cenomanorum sacerdos, vinctus Christi Jesu, salutem.

Feliciter sunt miseri, quos constat non meruisse quæ patiuntur. In adversis siquidem felicitas quædam est, quem reum putas, esse tamen innocentem. Hinc est quod gloriamur in vinculis, quorum causa nobis est pro solatio, non conscientia pro flagello. 100 Gloriamur enim cum Paulo dicentes : *Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ* (*II Cor.* I, 12). Qualis autem ea sit, vel quæ fuerit nostrorum causa vinculorum, audiant fratres mei, consacerdotes mei, domini et amici mei. Credo tanto devotius oraturos pro me, quando noverint C in me pati Christum, quoniam me propter Christum. Vivit Deus, et Dei Filius, et utriusque Spiritus, quoniam non mentiar. In turre Cenomanensium Rotrocus in vinculis tenebatur. Ad eum metu mortis trepidum vocatus accessi. Deinde mihi confessus est, domui suæ disposuit, testamentum fecit, Ecclesiis distribuit. Quod ut illibatum permaneret, submissis a me precibus impetravit quatenus ego ipse matrem ejus adirem, de testamento testimonium perhiberem, inhiberem ne quis illud minuere præsumeret, ne quis omnino tentaret annullare. Factum est ut comes postulavit. Ivi quo utinam pedem non tulissem. Mater comitis in osculo me suscepit, applausit testamento, gratias agens quod gratia comitis accessissem. Rem taliter factam, nec filius, nec mater diffitetur. Eadem die initum est adversum me consilium ; in crastinum injectæ sunt manus in me. Iteratam diceres Christi traditionem. Quinta enim feria in osculo sum susceptus. Sexta feria, tanquam cum Christo iturus ad crucem, contumeliose captus sum, et positus in custodia publica. Diviserunt etiam sibi vestimenta mea, equis jam inter eos distributis, qui gratis ad facinus discurrunt, ad honestum nec pretio (44).

Porro in illo castello, in quo hæc acta sunt, Carnotensis erat episcopus (45), venerandæ vir auctoritatis, sed apud sceleris auctores, sine auctoritate fuit auctoritas. Is in spiritu contrito Hubertum conveniens (hoc enim Pharisæorum principi nomen est), primo blanditus est illi bestiæ sed bestia rationem non admittit. Dehinc illum sacrilegii libere arguit, obsecravit opportune, importune increpavit. Postremo tradidit illum Satanæ in interitum carnis, anathematis vinculo quo debuit alligatum. *In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta* (*Isa.* v, 15). Religiosi quo- que 101 abbates, et consummati anachoretæ nominis ad lapidem convenerunt, et invenerunt lapidem, non eum de quo suscitat Deus filios Abrahæ, sed in quo nihil est humoris, in quo radicem non habet semen verbi Dei. *In omnibus his non aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta.* Missum denique est ad comitem Rotrocum, relata ei captio mea, et confusio et ignominia sua (46). Is primo in corde et corde locutus, tandem dimitti me, et satisfieri Ecclesiæ nuntiavit ; ac ne simulatorie loqui putaretur, abcissos de capite suo capillos (47), matri suæ transmisit, addens Hubertum in me non minorem sibi injuriam intulisse quam si reliquos abstulisset. *In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta.* Ad vos ergo conversio mea, charissimi fratres mei, consacerdotes mei, domini et amici mei. Oro vos orare pro me, curam agere de me, compassione esse juxta me. Nam de redemptione nihil ago. Semel Christi sanguine redemptus, iterum redimi non requiro. Sanguis ille redemptio mea. Sanguis ille pretium meum. Indignum est ut sub pretio redimar, cujus pretium sine pretio est. Præterea infamis est redemptio, qua libertas perit Ecclesiæ, qua servitus comparatur. Necesse est enim ut membra serviant, si caput humilies sub tributo. Necesse est clericum redimi, si episcopum censeas redimendum. Necesse est trepidare subjectos, si juxta comicum, ei opus est patrono, quem paras defensorem. Ego certe tanti vitam non facio, ut brevem diligam et redemptam. Malo periclitari de ea quam pro ea communem conculcare libertatem. Prosit Ecclesiæ mea mors, cui, dum vivens præfui, non profui. Pontificis est, si non vivere, mori saltem universis.

—

(41) Recte editores Paris. et Colon. suppleverunt verbum *muneris*, licet in nullo mss. reperiatur.

(42) Al. 39. Scripta an. circiter 1110.

(43) De hac Hildeberti incarceratione, vide ejus vitam.

(44) Sic in epitaphio Petri Pictaviensis :
Qui facinus gratis adeunt, bona nemo rogatus.

(45) Sc. Ivo, tunc Carnotensis episcopus.

(46) Ita mss. Ebr., Roth. et alii, *sua*, non *mea*, ut editi.

(47) Hunc locum Hildeberti citat clarissimus Ducangius, ad probandum morem antiquum fidei faciendæ, per voluntariam propriorum capillorum abscissionem. Gloss. Latinum ad verbum *Capilli*.

EPISTOLA XVIII (48).

Amice, see pathetice, apud Sagiensem episcopum expostulat quod cum in vinculis sine solatio desereat, hortaturque ut Hubertum Rotroci comitis dapiferum ipsum in carcere varie vexantem, anathematis gladio feriat.

Dei gratia Sagiensi episcopo (49) HILDEBERTUS, vinctus Christi Jesu, salutem.

102 Credimus ignorare te, quod in vinculis tenemur juxta te (50). Si nosses, tua nequaquam nobis solatia defuissent. Episcopus enim es, et illud legis et intelligis : *In carcere eram, et venistis ad me* (*Matth.* XXV, 36). Noveris ergo coepiscopum tuum carceri mancipatum, Christum Dei, militibus iterum traditum, multiplici custodia iterum circumspectum ab eo exigi quod constat non deberi. Amodo, nisi eum visites, non ignorantiæ deputabitur, sed culpæ. Visitet ergo Christus Dei vinctum Jesu Christi. Visitet, non passibus corporis, sed affectu charitatis. Visitet, non rerum exhibitione, sed precum. Bene nos visitabis, si anima tua in amaritudine est propter nos. Bene nos visitabis, si ores ne relinquat Dominus virgam peccatorum super nos. Bene nos visitabis, si cum Petro, Malchum percutis persequentem Christum apud nos. Non gero docentis personam, sed quærentis. Sicut enim Hieronymus ad Eustochium ait : « Stultum est docere, quod novit ille quem doceas. » Duos in cœna fuisse gladios, hoc quoque legis et intelligis. Unum quidem Petrus in Malchum vibravit, dum Malchus in Christum manus extenderet. Alter vero eductus fuisse non legitur. Apte profecto uterque inventus est apud discipulos Christi, quia adhuc uterque invenitur in membris corporis Christi. Membrum enim Christi, rex ; membrum Christi, sacerdos. Scienti loquor. Nosti gladium regis. Nosti gladium sacerdotis. Gladius regis, censura curiæ ; gladius sacerdotis, ecclesiasticæ rigor disciplinæ. Hos evangelista figurasse legisti dicentem : *Domine, ecce gladii duo hic* (*Luc.* XXII, 38). Si esset qui in gladio regni liberaret me, non peteretur educi gladius sacerdotis propter me. Cæterum vides quia jam potestas sine causa gladium portat. In vagina reconditus est ; pellibus animalium mortuorum tectus est. In Christum Malchus ; in vasa templi Balthazar impune manus extendit. Nemo est quem zelus domus Domini comedat. Nemo est qui cum Moyse minetur, et dicat : *Inebriabo sagittas meas sanguine, et gladius meus devorabit carnes* (*Deut.* XXXII, 42). Bonum ergo sperare in Domino, quam sperare in principibus (*Psal.* CXVII, 9). Unde : *Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum: donec misereatur nostri* (*Psal.* CXXII, 2). Miserebitur autem nostri Deus. Adhuc ille « Respicit in oratione humilium, et non spernit preces eorum (*Psal.* CI, 18). » In angelis ejus reposita est spes mea, collocata anchora mea **103**, ne mergatur procellis fragilis navicula, navicula mea. Scienti loquor. Angeli Domini, pontifices ejus ; angeli Domini, sacerdotes ejus. Malachias enim ait : *Labia sacerdotis custodiunt scientiam, quia angelus Domini exercituum est* (*Malach.* III, 2). Si ergo angelus Domini es, imo quia angelus ejus es, illum geris gladium, qui apud Joannem de ore angeli bis acutus exit. Hunc et tu (quod absit) sine causa portabis, nisi seces et tradas Satanæ filium mortis ; nisi claudas et obseres reliquiis A dæ paradisum Domini Dei tui. Hoc autem non dico tanquam mortem peccatoris desiderans, sed ut ostendas peccatori cauteriatam conscientiam suam ; sed ut ei cum Propheta dicas : *Arguam te, et statuam contra faciem tuam* (*Psal.* XLIX, 21). Porro filius ille perditionis Hubertus capreolus est. Hubertus consilium malignavit adversum me, manus injecit in me, captum retinet me ; de dapifero comitis, factus dapes diaboli. Illum enim nihil aliud sapientem quam terram, serpens ille comedit, qui ventre repit et pectore, cui dictum est ; *Terram comedes omnibus diebus vitæ tuæ* (*Gen.* III, 14). Terra hæc spinas et tribulos germinavit mihi, propinavit vinum quod non lætificaret cor meum, sed quod inebriavit spiritum meum amaritudine. In amaritudine enim scripsi tibi, rogans ut in ea talem inveniam te, qualem me velles inveniri a te.

EPISTOLA XIX (51).

R. ANDEGAVENSI EPISCOPO (52).

Sacerdotem, qui defectu azymi in pane communi consecraverat, ad Andegavensem proprium scilicet episcopum remittit, puniendum, pro scandalo potius quam pro delicto.

Sacerdos præsentium lator, dum ministraturus sacris astare altaribus, **104** nec in hostiam præparatum panem inveniret, de communi pane sacrificium se confitetur obtulisse. Qua in re, licet potius consuetudo quam fides impugnetur (53), nos tamen nonnullam in eo culpam attendimus, arbitrantes gravius puniendum esse scandalum, et sacerdotis incuriam, quam reatus qualitatem. Quod quia in vestra diœcesi factum est, personam quæ peccavit peccatum sub vestro statuimus judicio, quatenus ab eo pastore transgressio punialur, cujus gregem sacrificii novitas perturbavit. Erit igitur vestræ deliberationis in sacerdotem qui male græcatus est (54), eam proferre sententiam, quæ plus habeat patris, quam judicis ; plus misericordiæ, quam censuræ. Scriptum est enim: *Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis* (*Habac.* III, 2).

(48) Al. 40 . Scripta circa an. 1110.

(49) Sicut Rabotio, electo an. 1106, mortuo 1120.

(50) De hac incarceratione Hildeberti, vide Vitam ejus, ubi supra, et epistolam præcedentem.

(51) Al. 44. Scripta circa an. 1112.

(52) Ita mss. Reg. 4103. *R.* non aliam designat, quam Raynaldum de Martigney, tunc Andegavensem episcopum.

(53) Azyma apud Latinos sola invexit consuetudo. Qui tamen in fermentato consecrat, ob scandalum est puniendus, sive etiam ob incuriam.

(54) Ita mss. Etr. et Rothom. non *consecrarit*, ut editi. Alludit ad ritum Græcorum, qui eucharistiam, nonnisi in fermentato confisiunt.

EPISTOLA XX (55)

Virum ecclesiasticum (56) *ad mores corrigendos et officium peragendum lenius iteratis litteris hortatus surdo cecinerat. Hac epistola negligentiam ejus, et cordis duritiam illi acrius exprobat, minaturque se cum illo, nisi resipiscat, durius acturum, ne pulvillum ejus cubito supposuisse ipse incusetur.*

Semper fuit opus bis aut tertio iteratas ad te litteras dirigere, ut vel crebro monitus ageres, quod exsequi spontaneus debuisti. Verum, nec sic aliquando evigilasti, nec suscitatus es ad explendum tuæ professionis officium. Legeras tamen quantum sit obedientiæ bonum, quod apud Deum sacrificiis præfertur et votis. Legeras quod nolle acquiescere, Samuel idololatriam appellet (*I Reg.* xv, 23). Sed neque hoc elapsum tibi credo, quod electus a Domino Saul inobedientiæ piaculo, et ejus gratiam, et regni solium amisit. Quemdam de filiis prophetarum (*III Reg.* xxxvi), quia prohibitus in **105** Samaria panem sumpsit et aquam, leo missus a Domino percussisse memoratur. *Scripta sunt hæc ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum devenerunt* (*I Cor* x, 11). Etenim et sapientibus et insipientibus debitor est Apostolus, ut utrisque contexat, et violatæ supplicium, et custoditæ præmium obedientiæ. Porro nulla virtus est, quæ contempta districtius a Domino puniatur. Non enim ad innocentes usque pertingit reliquorum pœna delictorum. Ezechielem attende sic dicentem : Anima *quæ peccaverit, ipsa morietur* (*Ezech.* xviii, 4). Et illud : *Filius non portabit iniquitatem patris et pater non portabit iniquitatem filii* (*Ibid.*, 20). Inobedientia vero plerumque reis innoxios miscuit, et facti sunt in pœna similes, dissimiles in culpa. Præceperat lex, ut a viginti et supra numerarentur, qui procedere poterant ad vel aliquo fungi ministerio. Quia vero David infra viginti annos et supra generaliter jussit omnes numerari, indignatus est Dominus, et missa in populo triduana pestilentia, septuaginta millia virorum, percutiente angelo, ceciderunt (*II Reg.* xxiv). Achan filium Charmi de anathemate Jericho præsumpsisse sacra tradit historia (*Josue* xii). Inde factum legitur, ut Israel coram filiis urbis Hai gladio caderet, et excessum personalem ruina populi sequeretur Denique protoplasti culpam totus usque hodie fuit mundus, et unius inobedientia proscripsit universos. Hæc te, frater, oportuit attendere, et de contemptu obedientiæ vereri judicium, si de reverentia præmium non curasti. Scio quidem, scio, te abusum patientiæ meæ, et juxta comicum, lenitatem meam male multa te docuisse. Verum patientiæ meæ et lenitatis meæ locus fuit et tempus, quas præire oportuit inobedientiæ ultionem. Exempto siquidem docemur et verbo, non statim pœnas excessibus irrogandas. Noluit Dominus in principio exuberantis malitiæ humanum genus aquis delere diluvii ; sed centum viginti annos præstigens eis ad pœnitentiam, tanto generalius iniquitates eorum ultus est, quanto ipsi post carnem carnalius evagati, naturæ legem et ordinem rerum et tempus pœnitentiæ contempserunt. Ad prædicandum Ninivitis Jonam missum accepimus, et juxta verbum prophetæ, peracta satisfactione quadragenaria, super eos divinam quievisse indignationem (*Jonæ* i). De hoc etiam sic Sapientia ait : *Corripe proximum priusquam commineris* (*Eccli.* xix, 17). Salvator quoque noster, instruens apostolos, Simoni Petro ait : *Si peccaverit in te frater tuus, vade, corripe eum inter te et ipsum solum ; Si te audierit, lucratus es fratrem tuum. Si autem te non audierit, adhibe tibi unum aut* **106** *duos, ut in ore duorum, vel trium testium, stet omne verbum. Quod si eos non audierit, dic Ecclesiæ. Si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus* (*Matth.* xviii, 15-17). His edoctus exemplis conveni te, corripui te, sed inter meipsum et solum te. Corripui quidem, sed non sum lucratus fratrem meum. Adhibui mihi unum, adhibui duos, ut in ore ducum vel trium staret verbum meum, adhibui sed neque sic lucratus sum fratrem meum. Quid itaque restat, nisi ut Ecclesiam quoque contemnens, sis mihi sicut ethnicus et publicanus ? Absit autem ut audiat hoc Ecclesia ! Absit ut revelem pudenda fratris mei ! Confundor enim quoties proximus quod ei ad confusionem cedit operatur. Siquidem citra profectum præsul de sua erubescet offensa, nisi ad offensam erubescat alienam. Ejus est eisdem jaculis per compassionem vulnerari, quibus proximum cognoscit vulneratum. Hinc est quod Apostolus ait : *Quis infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror ?* (*II Cor.* i, 29.) Fortassis illud Corinthiorum dies mihi : *Epistolæ tuæ graves sunt et fortes* (*II Cor.* x, 10). Ad quod ego : Vulneratus eras a latronibus in quos incidit homo descendens ab Jerusalem in Jericho.

(55) Al. 74. Scripta post. an. 1112.

(56) *Ecclesiasticum.* Videtur hæc epistola abbati tunc Ebronensi directa, quem Hildebertus epistola sequenti ad Engolismensem episcopum, tunc Gerardum, S. C. E. legatum, asserit sæpius et personaliter, et litteris convenisse, ut statum monasterii sui omnino depravatum, in melius restituere satageret. Quod cum ei, per improbitatem et imperitiam illius abbatis, non licuisset, legati auctoritatem implorare coactus est, qua fretus, tam in capite, quam in membris, illud posset reformare. Quis autem fuerit abbas ille, non liquet. Liquet tamen abbatem Sanctæ Mariæ Ebronensis, nomine Danielem, subscripsisse chartæ cujusdam donationis factæ monasterio Sancti Albini, ab Adelardo domino Castriguaterii, per manus Raynaldi de Martiniaco episcopi Audegavensis, an. 1123. Quod quadrat pontificatus Hildeberti, et legationum Gerardi temporibus. Porro hoc monasterium Ebronense, sive Haurion antiquitus dictum, fuisse subjectum olim monasterio Sancti Petri Carnot. patet ex charta restaurationis ejus, qua Robertus comes Blesarum, ejus restaurator, illud subjecit Witberto, abbati Sancti Petri, et ejus monasterio, ubi vocatur monasteriolum, et cœnobiolum. Ita ex veteri Haganone Carnot. citato in Gall. Christiana ad abbatias, pag. 346.

Cum te igitur semivivum offendissem, vulneribu A tuis cum Samaritano, prius oleum infudi, deinde vinum (*Luc.* x). Ut enim vino censoriæ correctionis vulnus inobedientiæ curaretur, quod curari paternæ commotionis oleo non potuit, epistolas, quas graves dicis, ad te dedi. Væ mihi, qui tandiu eas dare distulerim! Væ mihi, cui nihil est, quo meam possim purgare tarditatem! Legeram enim (*Ezech.* XIII, 18): *Væ iltis qui ponunt pulvillos sub omni cubito hominum et faciunt cervicalia ad capiendas animas* (*Eccli.* XII, 11). Legeram verba Sapientis : Clavis te in alium confixi (57). Porro dum blandis et lenibus verbis, quibus te tibi redderem, indulsi, cubito tuo quasi pulvillum supposui ; quasi cervical quo capta est anima tua, feci. Tali pulvillo, taliquecervicali circa filios delinquentes usus est Heli, cum diceret : *Non est bona fama, filii mei, cum audio de vobis* (*I Reg.* II, B 24). De hujusmodi correctione Gregorius Nazianzenus in libro De Epiphaniis, his loquitur verbis : « Heli sacerdos pro filiorum iniquitate damnatur, quod eos divina sacrificia temerantes, minus severa animadversione plectebat ; et quidem coercuit, et quidem corripuit ; sed lenitate et mansuetudine patris, non severitate et auctoritate pontificis. » Ne igitur eodem plectar excessu, clavis epistolam præsentem confixi, quos in altum confixos ex ulceribus elicere putredinem pauci ignorant. Siquidem in ea patrem exuens, indui pontificem, blanditias **107** increpationibus mutavi, pro lenibus aspera sum minitatus, ut si contemnis tibi me proximum efficiergo ipse mihi proximus efficiar. *Surge ergo, qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus.* C (*Ephes.* VI, 14). Surge cito, surge hodie, quia nimium morti proximum est, crastinam exspectare medicinam. Surge, inquam, cito ; quia nisi citosurrexeris, nisi cito egeris pœnitentiam, cito veniet, qui movebit candelabrum tuum de loco suo, et episcopatum tuum accipiet alter. Immisericordem sortitur judicem, diutius exspectata, nec aliquando secula correctio. Forsitan longioris epistolæ tædet animam tuam, et ea quibus parere refugis, legere fastidis, Scio quidem, scio, quia timoratus animus et correctionis parcimoniam suscipit, et affectat ubertatem. Iniquo vero quidquid loquitur virtutem, cedit ad pœnam.

EPISTOLA XXI (58).

Hac epistola ad amicum directa amare deflet injurias, ab Henrico V Romanorum imperatore, Paschali II papæ, totique Romano clero et populo per summam vim illatas, dum ab eo cum toto clero in carcere detento et immaniter vexato, jus investiturarum inique et violenter exorsit.

In lacrymis effluanteorum oculi, mi dilecte, quos dolore capitis charitas vulneravit. Ad laudes iterum te voluceram exhortari, sed communis omnium luctus, gaudium impedit singulare. Ecce enim martyrum purpura senescentem rursus ornat Ecclesiam, et redivivæ perfidæ crudelitatis insania, pereuntis mundi reliquias, filiorum Dei pretiosa morte consummat. Grassatur in plebem Christi funestus satelles, et de pietate pœnas exigit gladius impiorum. Datur in prædam civitas Romanorum, et apostolici sedes fastigii, cruentis Saxonum (59) direptionibus profanatur. Adducitur papa captivus, et iniquorum pedibus pontificalis infula conculcatur. Desolata mœret cathedra Sanctitatis, **108** et cui omnes tribus et linguæ servierant, Roma redigitur sub tributo. Polluerunt Ecclesiam Dei canes immundi, et Germanorum cruda barbaries divinælegis jugulat filios et captivat ministros. Ita nimirum in Ecclesia Dei Scripturæ sacræ vaticinium adimpletur : *Facti sunt hostes ejus in capite* (*Thren.* I, 5). Et rursus dicit in Evangelio : *Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis* (*Matth.* XXVI, 11). Non ergo sine periculo Christianæ religionis id obvenisse crediderim, ut rector pariter et magister Ecclesiæ ligaretur. Fortiorem hostis percussit, ut postmodum ei facilior de subjectis esset triumphus. Præciosum est caput nostrum, et membra cætera non arescunt? Dux exercitus Christi ligatur, et miles imperterritus sustinebit? Jesu bone, ubi est promissionis suæ veritas, si cum Ecclesia tua non permanseris in æternum? Aut quid prodest oratio tua, si fides Petri deficiat? Confirma, Christe, confirma fidem Ecclesiæ, pro qua tu rogasti. Mane nobiscum sicut dixisti. Porro tu sollicitus esto in oratione, ne etiam ipsi circumveniamur a Satana. Ecce enim quem beri laudum præconiis extollebas, quem dilectionis prosequebaris officio, duobus in mundo miraculis, si fas est dici, coruscat. Aut, si tibi displicet, duobus alligatur flagitiis, qualia nec in gentibus sunt audita. Quis enim potest præter eum inveniri, qui D patres suas, spiritualem pariter et carnalem, sub-

(57) *Verba sapientium sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi, quæ per magistrorum consilium data sunt a pastore uno.*

(58) Scripta ann. 1111, quo Paschalis II, ut referunt omne pene rerum ecclesiasticarum illius ævi scriptores, ab Henrico V imperatore, in ipsa Sancti Petri basilica, cum plurimis cardinalibus, et clero, inique captus, per dies plusquam sexaginta detentus, et dire cruciatus est, nec relaxatus, quin ei jus investiturarum invitus concederet ; quod deinde, diversis habitis conciliis, rescidit, ipsumque imperatorem anathemate percussit. Videndus Baronius ad ann. 1111 et seq., hæc fuse narrans. Hanc autem Hildeberti lamentatricem epistolam, sicut et apologeticam sequentem, Dacherius noster in Spicil. t. IV, p. 245, retulit ex ms. codice, sibi olim a doctissimo Lanfranco Bigot, Rothomago transmissam. Sed cum utraque plurimis mendis, sensum ipsum interpolantibus, scateret, easque Dacherius ad scrupulum exactus, et nullum alium ms. præ manibus habens, aliter quam invenerat eas, luci dare religioni duxisset, nos illas in ms. Ebroicensi, ex bibliotheca scilicet Perroniana, castigatores felicius nacti, ad illius fidem emendatas, ad lectorum utilitatem evulgandas censuimus. Deest autem utraque in mss. regiis 4080, 4103. Colbb. 2131, 4017, 5135, et Victorin. 272 et 282.

(59) *Id est* Germanorum.

dola ceperit factione (60)? Iste est qui præceptis Dominicis in utraque tabula contradicit. Nam, ut de his quæ acta priora sunt prius dicam, patrem carnis suæ non honoravit, sed captivavit prius, et deinceps expulit fraudulenter, et in Deum postmodum et ejus Ecclesiam insurrexit, et de sede Petri vicarium usque in vincula perturbavit. Felix ergo papa Paschalis, et omni devotione diligendus, qui sic apostolicam sedem rexit, ut et Apostolicæ passionis imitator esse mereretur. Felix vinctus Jesu Christi, cui licet pedes et manus etiam vinciantur, verbum tamen Domini nunquam est alligatum. Qui autem hujus capitis membrum esse voluerit, **109** capiti suo debet se æstimare conjunctum. Spectat enim in contumeliam filiorum, si qua patribus irrogetur iniuria. Non est hujus capitis membrum, non est hujus patris filius, non est hujus prælati subditus, qui non sentit, qui non condolet, qui insultat.

EPISTOLA XXII (61).

Vi ac dolo captus Paschalis II, ab Henrico V imperatore, primo quidem intentatis quibuslibet minis, ad etiam vitæ periculum fortiter investiturarum jus exigere conato, restiterat. Verum cardinalium et populi Romani procerum ab imperatore detentorum, et immaniter vexatorum, precibus motus, jus illarum ei invitus concessit. Sed statim ac libertate potitus est, quidquid illi violenta manu fuerat extortum, totum id rescidit. Quod apologetica hac epistola narrat Hildebertus.

Nunquam felicius ad desiderium meum sortis adversæ respondit asperitas, quam cum mihi de papa, de rege et Romanis lamenta quædam conscripsisti. Adeo namque me, chare mens, pagina tua nodis cujusdam necessitatis astrinxerat, ut si ad ejus primum vellem impetum respondere, apud te est quod non vellem regem Saxonum accusare, aut contra te, quod non deberem illam domi forisque gratiam lædere charitatis. Inter has ergo jactatus angustias, cum nec dominum tuum ducerem assentari, nec propter amicum honestum, refellere quod dicebas, longius mecum quid agerem pertraclavi. Ex imminentis tandem occasione tristitiæ materiam nactus, ita domesticis angariatus injuriis, ut de criminibus conqueri non vacaret, interim obtuli tibi pro responsione silentium. Sed ecce, cum veritas aperitur et erumpit in lucem, canonum vigor, disciplina justitiæ, schola virtutum et iniquitatis est, si non respondeo, et livoris, si non collaudo. Cum ergo fatorum vel paulisper injuriæ siluerunt, et inter angustias licuit respirare, et veritas ipsa suam quoque peragit actionem, et justitiæ simul morem gerimus et Deo; et te [*f.* ut te] quoque, quem forsitan exacerbavimus, complacemus Quis fecerit strages, quis sancta polluerit, quis profanaverit testamentum, et cum superbia sanctuarium sit ingressus, aut, si hæc quispiam fecerit, hoc obsecro loco mihi liceat præterire. Quæ singula A sane tam copiose et tam luculenter explanas, et tam solemnibus vocis tuæ lacrymis complorasti, ut earum me quoque rivulis irrorares, et invitum **110** tecum raperes in querelas. Licet profecto, licet simul papæ Paschalis tecum præconia non tacere, et non accusare quos amo. Quam felicem, sicut ais, papam Paschalem, qui gradus ac nominis sui sic obtinuit sanctitatem, ut quod et nominis ratio designaret, et ex officii canone mandaretur, usque ad sanguinem, et docere, et facere non timeret. Benedictus Jesus Christus, qui sic nondum Christianæ castra militiæ inter hostium cuneos derelinquit, ut non eis fortem athletam et ducem optimum provideret. Non scortabitur in Israel amor ejus, et de sortis electæ spoliis pars inimica non gaudebit. B Dum Josue nostri pervigilabit instantia, stabit ad ejus nobis fixus in æthere sol indefessus imperium, et nocturnæ caliginis abiget feditatem, donec de vitiis nobilem referat victrix turma trophæum. Sed, quoniam mundus positus est in maligno, et amaritudinis multum est et livoris in plebe, puto non deerit qui audeat in hæc verba prorumpere. Ecce quomodo gloria et honore prosequeris, et ad sidera laudibus effers, et virtutibus insignibus amplias, quem nunc vidimus ante congressum in acie trepidantem, tubæ clangorem perferre non posse deditionem moliri, non sanguinem; fœdus cum hostibus contra leges et jura ferire, et ad extremum signa relinquere, detrectare militiam, arma projicere, fugere et latere; fortis athleta, qui neque in acie stare, congredi, vincere consuevit. Et hunc vocas C ad præmium et coronam! Hoc persuadere poteras ignoranti mihi, quem viri fortiter facta non fugiunt. De Achab nunquam efficies Machabæum (62). Angariis talibus, aut longe majoribus Christum Domini non ambigimus impetendum; et ipse, qui mundo spectaculum factus est et angelis ejus, fortiter omnia sustinebit. Nos vero, qui nos filios ejus profitemur, (in contumeliam siquidem, sicut ais, respicit filiorum, si qua patribus irrogetur injuria), in adjutorium ejus, et nos ipsos pro illo periculis exponentes, festinemus assurgere. Et tanquam Herculi clavam de manibus extorquentes, assertionibus suis inimicos justitiæ retundamus, ut propriis scilicet emolumentis [*f.* machinamentis] elisi, gravius confundantur, et reverentius erubescant. Utinam autem sic patienter ad audiendum, aures nobis patulas præbeant, sicut ardenter ad pungendum, linguæ stimulos exacuerunt! D

Si papa Paschalis pro jure, pro patria, pro testamento sanctorum, pro republica Jesu Christi, sponte se manibus obtulit impiorum; si cervicem præbuit ad securim, quid sanctius, quid melius potuit, debuit? Quid utilius proximo? **111** Quid honestius sibi? Nonne sic oderat animam suam in hoc mundo, ut

(60) Henricus scilicet hic V patrem spiritualem, scilicet papam Paschalem II et patrem carnalem, scilicet Henricum IV imperatorem, prædecessorem suum, in carcerem truserat.

(61) Scripta videtur eodem anno IV, quo præcedens. *Spicil.* t. IV, p. 246, 251.

(62) *Quasi diceret*: De ignavo et timido nunquam facies fortem et intrepidum.

ad vitam servaret æternam? Nunquid ex canone legislatoris attenderat, majoris, ad proximum, locum gratiæ non haberi, quam si pro fratribus animam quis donaret? Quis unquam tribunum accusavit ignaviæ, qui se primum conjecit in viocula, et pro milite postmodum obtulit feriendum? Quod si postmodum cessit injuriæ, et tanquam fugiens, ut a sanctorum sanguine et civium strage, jamjamque vibrantis aciem dexteræ, revocaret, vel ad horam, his quæ rogabantur, asseruit, et tanquam datis induciis, et fœdere collocato [*f.* collato], donec urbis muros restitueret, machinas collocaret, convocaret exercitum, anticiparet angustias, acies ordinaret, ictus suspendit in aere, ferientis, quid prudentius, quid cautius ducis industria facere posset? Quis imprudentiæ condemnabit, qui sic hostium cuneos exarmavit, sic revocavit ad propria, ut ab his quos acceperat vel minimus non periret? Nunquid non rex David, ille sanctissimus et robustissimus præliator, ne urbis Sanctæ mœnia civium sanguine profanaret, persequentis illiirabiem fugit, exprobrantium injurias a quanimiter ferens, domo Juda, et fortibus Israel postmodum convocatis, ipsum simul et complices ejus acerbius fudit? (*II Reg.* XVI.) Impetus sane properat, at non statim pervenit ad coronam. Impatientia mox prorumpit, at more torrentis, repente siccatur. Tormenta balistæ quo amplius retrahis, fortius feriunt. Quod si, ut aiunt, quod ad horam licuit toleraro, cum voluit, permutavit; si auditum fecit in plebe, et testamentum filiis dereliquit, et quoniam illud, nisi in morte testatoris, non confirmatur, renuntians domo, patriæ, rebus, officio, mortificandus in carne, Pontianam insulam commigravit? Quid, obsecro, quid habet in hac parte, vel improbus livor, ut obloquatur, ut rodat? Si vero inter exempla nobiscum novus infrequens rumor [*f.* et frequens rumor] obtinuit populi vocibus, et cardinalium lacrymis revocatus in cathedram, apostolici culminis iterum moderatur habenas, vices exercet; si sanctorum synodum cogit, Ecclesiam convocat, cœtum facit, et a domo Dei omnium vult assensu, falce judicii scandala resecare; quod bonum et æquum est ex justitia confirmare; quod differens, ex misericordia tolerare, vel mutare; quod confractum est, discretionis fasciis alligare. Si se cleri plebisque judicio sic commisit, **112** ut ex eorum sententia pendeat an nova capitula cudat, an velera destruat, aut quæ constituit, roboret, aut temporum ratione sic inconvulsa pertranseat; in cathedra commoretur aut deportetur exsilio, nunquam hoc quoque lingua pravorum sermonis aculeis non formidabit incessere, persequi, condemnare. Noli, noli, obsecro, quisquis es, irrumpere temulenter, Patrum instituta discutere, carpere mores, accusare doctrinam. Argue, sed cum primum rei exitum comprobaveris; accusa, sed cum perpen-

(63) Hæc verba, et ex falsa decretali, Cornelio papæ tributa, quæ tamen refert Gratian. C. q. 1, Can. *Oves.*

A deris aberrasse. Sed et nunc in spiritu lenitatis, mu ta ex loco, multa ex tempore, multa ex personis, differentius fiunt. Rector Ecclesiæ nonnunquam aut d issimulabit, aut faciet quod accusat; cum viderit malum schismatis imminere, canonum scita mutabit. Debet cessare mensura, cum dissolvitur unitas, charitas læditur, pax vacillat. Audisti quod legitur: *Turbati sunt, et moti sunt sicut ebrius* (*Psal.* CVI, 27). Delibitus unguentis, cruentum militem formidinis non accuses. Nescit plerumque quid prohibere aut dissimulare, quid præcipere, quid indulgere debeat dispensator. Servus fidelis et prudens in tempore tritici mensuram conservis præcipitur erogare (*Luc.* XII, 42). Ad mensuram triticum datur, cum eadem charitas, quod rudibus annuit, fortibus B negat cum pios exercet et tolerat malos cum, quod nunc ex rigore præceperat, post paululum ex indulgentia relaxabit. Paulus apostolus, evacuator legis, et gratiæ prædicator, libere proclamabat: *Si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit* (*Gal.* V, 2). Idem postmodum, quod vetat, fecit. Comam nutriebat, ex voto caput totondit in Chencris (*Act.* XVIII, 18).

Nescis, frater, nescis quam diligenter, quam sollicite Patres faciunt quod mireris, quod arguas, quod condemnes. Desine, inquam, spiritualium persequi sanctiones, secreta rimari, decreta damnare. In canonibus legitur (63): « Oves pastorem arguere non præsumant. » Quæcunque nescimus quo animo fiant, interpretemur in melius. Universalis episcopus omnium habet leges et jura rescindere. Ad ipsos venio qui audeant aspirare (64) judicium. Et tu, homo, tu, cinis, secundum Deum formica, leonem sollicitare non metuis? Differ, differ in tempus opprobria. Sententia Cain damnantur qui patribus injurias irrogarunt. Confitere commissum, pœnitentiam age, concute pectus, offensas luctu et lacrymis lava, et recantatis opprobriis, juxta quod dicitur, **113** palinodiam canta. Tu ipse argue, tu ipse sententiam Judicis anticipare festina. Sed ecce, quid feci? Dum epistolam ordior, historiam texui. Libet igitur, libet hoc loco rei summam paucis et brevibus verbis adnotare, ut quod legentis excursus, seu festinans, seu fastiditus pertransiit, tanquam sub verbis duobus arctatum facili valeat etiam mens occupata lectione complecti. Captus est dux exercitus Christiani, dum armatus hostibus occurrisset. Quisquis es æmulus veritatis, fortunam argue, non tribunum; legem quam tulerat alligatus, absolvit liber factus; quod ante resciderat, resarcivit. Fortis athleta post vulnera, post cruores surgit acerbior, et cautius postmodum ictus excipere, et fortius reddere consuescit. Præformatas leges, et jura et scripta, renuntians omnibus ad secreta migravit. Hæc justitia perfectorum. Reportatur in cathedram vocibus subditorum. Viri,

(64) Ita mss. Ebr., sed forte *exprobrare*, aut etiam melius *asperare*.

quæso, mansuetudinem advertamus. Humilitatis et obedientiæ quod docebat primus in se proponebat exemplum. Egregius prædicator gestabat in manibus gratiam, quam vocis officio filiis erogabat universalis Ecclesiæ, vel commeandi, vel commorandi, seu rescindendi quod fecerat, seu confirmandi publicam monet certamque sententiam, æqui bonique consulit. Satius igitur erit tibi, lingua dolosa, jugi silentio contorpere, quam viri sancti conscientiam, quam nescis, accusare. Tu autem, cor meum (65), et gloria mea, deliciæ regum, principum gratia, decus in clero, amor in populis, exemplar honesti, speculum gratiæ, fidei forma, et nostrorum Orpheus sæculorum, persona fidibus, et modulos dulces vocis adjunge. Age quod agis, prædica virum constantem, discretum, qui sic fugit, ut vinceret, sic vicit, ut victos absolveret. Ita pro subditis se 114 proturbavit in vincula, ut reges traheret vinculatos ad palmam. Posce secretum, coge Pierides, resultantibus organis per varios vocis anfractus ad titulos ejus dulcia laudum cantica moderare. Inter fistulas concrepantes, raucas tibias liceat quæso et calamos quassatos obstrepere. Deliciosa varietas in unam conveniat symphoniam. Tu esto David, et me de numero facito succentorum. Si te per singula sequi non valeo, vel, dum respiras in clausulis, interim plausibus potere personare.

EPISTOLA XXIII (66).

Insectatur hac epistola quemdam hæreticum (67), *qui, sicut olim Vigilantius, sanctorum invocationem impugnabat, quod tanto acrius persequitur, quanto impudentius hæreticus iste Hildebertum ejusdem esse secum sententiæ ausus fuerat asserere.*

In regno quidem nullus, in errore autem omnis homo sibi consortem quærit. Quod ideo utique fit, quia cuilibet inventioni hominum, consensu multitudinis auctoritas accedit. In ortu suo Ariana suffocaretur impietas, nisi tutores, qui eam educarent, inveniret. Donati schisma perpetuo premeretur silentio, si personam infecisset, non turbam. Tu quoque tanquam doleas oblivione suppressam Vigilantii perversitatem, suscitare eam perhiberis, et tibi socios adhibere, quorum cultu plantatio, quam non plantavit Pater cœlestis, sicca dudum revirescat. Hic enim, ut aiunt, quid in ista geratur vita sanctorum animas ignorare, atque otiosas ideo esse litanias (68), quibus oramus ut pro nobis orent sancti, quia nec audiunt nos, nec novere quid agatur apud nos. Qua videlicet sanctorum injuria eo gravius anima 115 mea vulneratur, quod quibusdam dixisse diceris, me idipsum sentire, idipsum tenere et docere. In cœlo est Judex meus, quem nec intuentem fallere, nec evadere possum judicantem. Coram eo loquor. Novit ille, qui nunquam in tantum evanui defectum, ut id vel dixerim, vel aliquando senserim quod insensate sentitur, quod periculose creditur, quod casualiter (69) docetur. Ego quidem silere decreveram, et te, quasi non viderim, præterire. Legeram enim illud Apostoli : *Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ* (*II Cor.*, 1, 12). Legeram et Gregorium sic ad Palladium scribentem (70) : « Inter verba laudantium sive vituperantium ad mentem semper recurrendum est; et si in ea non invenitur bonum quod de nobis dicitur, magna tristitia generari debet ; » et rursum : « Si in ea non invenitur malum quod de nobis homines loquuntur, in magnam debemus lætitiam prosilire. » Item : « Si nobis testis est in cœlo, testis in corde : » dimitte stultos foris loqui quod volunt. Cæterum, quia suggestum mihi est, alios quoque atramento eodem respersos, assumpsi, et experium me novitatis hujus ostendere, et refellere professores. Nondum implet episcopum, qui suorum censor, ad vitia silet aliena. Hujusmodi professio delicti arguitur, quoties non arguit delinquentem. Sacerdotis enim est satagere, ne solus Deo placeat, sed socius. Unde et peccare convincitur, nisi bonum quod in seipso diligit, in suo etiam diligat inimico. Hinc est quod ego, frater mi, desidero bonas fieri vias tuas, et studia, tua nec in eorum reperiri numero, quorum sermo sicut cancer serpit, qui narrant fabulationes, ut suæ ipsius famæ, ut debebat episcopus, consuleret, et scandalum inde, per Scycophantæ impudentissimi calumniam, suis ovibus positum, auferret. Scripta videtur circa an. 1111, vel 1112. De hoc Henrico vide Mabillonium nostrum in Præfatione ad S. Bern. § 6, et quæ de eo diximus in Vita Hildeberti ad an. 1110 et seq.

(63) Hic forte Marbodum intelligit, et ad laudes Paschalis urget ; quippe quem, et charissimum, et poetices, ut ipse, peritissimum (quod plurima ejus carmina testantur) habebat.

(66) *Al.* 51. Scripta circa finem an. 1112 vel initium an. 1113.

(67) Quis fuerit hæreticus ille, prorsus incertum. Libenter in eorum irem sententiam, qui non alium esse putant quam Henricum, quem Roma reversus Hildebertus, profligavit, et a sua diœcesi fugavit. Nullum enim alium hæreticum, cum quo decertaverit, notant Gesta episcoporum Cenomanensium. Quod si hic solum errorem de invocatione sanctorum, et beatarum animarum notitia eorum, quæ hic aguntur, percellat, illum præcipue insectatur, tanquam caput et fontem, a quo cæteri errores ab hæretico Vigilantio exsuscitati, videbantur emanare. Si enim beati in gloria ea quæ apud nos aguntur ignorant, frustra illos colimus, frustra invocamus, frustra illorum imagines, reliquias, passionum instrumenta, etc., veneratione prosequimur. Hanc autem epistolam publicam fecisse, ut apologeticam, probabile est, cum ut fideles, ab hæretico homine delusos, ad veritatem catholicam revocaret, tum

(68) Erudite notat R. P. Sammarthanus noster, in suis ad epist. 11 S. Gregorii ad Joan. episcopum, Scholiis reg., lib. v, indict. XIII. Solemnes cleri et populi, ad locum pro statione indictum, processiones non raro vocari litanias ab antiquis auctoribus, eo quod in illis litaniæ, seu supplicationes continerentur. Ibi citat, l. XXX Cod. Theodos. *de hæreticis*, ubi Arcadius Augustus interdicit *in omnibus ad litaniam faciendam noctu vel interdiu, profanis coire conventibus.* Sic ipsi Gregorio processio litania vocatur, lib. VI, epist. 34 et 61. Sic nomine Litaniæ hic utitur noster Hildebertus, pro sanctorum invocatione solemni.

(69) Sic Ms. Colb. 4017 et Victor. 292, id est, *casum, seu reatum causando. Al.*, causaliter.

(70) Registri lib. XI, epist. 2, indict. IV.

sed non ut lex Domini Dei. Quibus profecto fabulationibus, memorata jam perversitas accedit, cui resistere constat Ecclesiæ consuetudinem, refragari auctoritatem, deesse rationem. Quod enim universalis Ecclesia litaniis insistat, quod in lacrymis et spiritu contrito dicere consueverit : *Sancta Maria, ora pro nobis*, nec indoctus ignorat, nec doctus, cum audit, impugnat. Nos tamen veritati nequaquam præponimus consuetudinem, scientes quia consuetudini nihil debetur, cui veritas adversatur. Unde et in libro tertio de baptismo parvulorum sic Augustinus ait (71) : « Veritate manifesta, cedat consuetudo veritati. » Item : « Nemo consuetudinem rationi et veritati præponat, quia consuetudinem ratio et veritas semper excludit. » De eodem Cyprianus : « Quælibet consuetudo, quantumvis vetusta, **116** quantumvis vulgata, veritati est omnino postponenda, et usus qui veritati est contrarius abolendus. »

Cæterum, cum veritati consuetudo concurrit, exhibendam consuetudini perhibeo reverentiam, et oportere longiorem usum immobilem custodiri. De quo sic Augustinus in IV lib. De bapt. ait : « (Hoc plane verum est, quia ratio et veritas consuetudini præponenda est, sed, cum consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retinere.) » Fortassis revelatum est, tibi desuper Ecclesiam Christi usque ad tua desipuisse tempora, atque Apostolicum illud in te completum : *Si quid aliter sapitis, id quoque Deus vobis revelavit* (*Philipp.* III, 15). Felix, qui solus Ecclesiæ factus es cœlestium interpres secretorum ! Credebam tantummodo Paulum raptum in paradisum, et audisse arcana verba quæ non licet homini loqui. Sed et tu forsan raptus es illuc, et inde hæc attulisti verba, quæ non licet homini loqui. Sed quod signum ostendis nobis, ut credamus tibi? Quis sanctorum tuæ huic astipulatur doctrinæ? Nunquid est tibi auctoritas, qua mihi silentium imponas ? Sentio enim, sentio et dico sanctorum animas jam cum Christo regnantes scire quid agatur a nobis et eusdem, cum oportet et expedit, orare pro nobis. Non loquor ex spiritu meo. Infirmum et debile testimonium quisque sibi. Habeo mecum plures auctoritatis animas, quas et meritum pastores animarum fecit, et Spiritus Dei omnem docuit veritatem. Decepit me vigilantia tua (72), nisi legeris in XII lib. super Moralia his scribentem verbis (73) : « Sicut hi qui adhuc viventes sunt, mortuorum animas quo loco habeantur ignorant, ita mortui, vita in carne viventium post eos qualiter disponantur nesciunt, quia vita spiritus longe est a vita carnis. Et sicut corporea atque incorporea diversa sunt genere, ita etiam distincta cogitatione. Quod tamen de animabus sanctis sentiendum non est, quia quæ intus omnipotentis Dei claritatem vident, nullomodo credendum est, quia sit foris aliquid, quod ignorent. » Item Gregorius in Moral. : « Sanctorum spiritus interius exteriusque sentiendo distenti sunt, quia ipsum fontem scientiæ contemplantur (74). Quid enim de his quæ scienda sunt nesciunt, qui scientem omnia sciunt ? Eorum itaque scientia, comparatione nostræ valde dilatata est, sed tamen comparatione divinæ scientiæ angusta ; sicut et spiritus mortuorum comparatione quidem nostrorum corporum spiritus sunt, sed comparatione summi et incircumscripti **117** spiritus, corpus (75). » Post hanc itaque Gregorii assertionem, qua temeritate dices spiritus justorum omnino ignorare quid in hac agatur vita, nisi majori dementia dixeris, quia spiritus justorum nulla post hanc omnino sit vita ? Quod de illis, et sentire impium et hæreticum attestari. In hanc enim prolabi insaniam, spem cœlestium evacuat præmiorum, et ei miseriæ addicit, de qua sic Apostolus ait : *Si tantum in hac vita sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus* (*I Cor.* XV, 12). Porro, quod pro interpellantibus eædem animæ interpellent, ad Vigilantium, cujus pedissequam fecisti animam tuam, Hieronymus scribens, his eum redarguit verbis (76) : « Dicis in libello tuo quod dum vivimus mutuo orare possumus : postquam autem mortui fuerimus, nullius sit pro alio exaudienda oratio, præsertim cum martyres ultionem sui sanguinis obsecrantes, impetrare nequiverint. Si apostoli et martyres in corpore constituti, adhuc possunt orare pro cæteris, quando adhuc de se debent esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias et triumphos ? Unus homo Moyses sexcentis millibus hominum impetrat veniam (*Exod.* XII) ; et Stephanus imitator Dei sui, et primus martyr in Christo, pro persecutoribus veniam deprecatur (*Act.* VII) : et postquam cum Christo esse cœperunt, minus valebunt ? Paulus apostolus ducentas septuaginta sex sibi dicit in navi animas condonatas, et postquam resolutus, esse cœperit cum Christo, tunc ora clausurus est, et pro his qui in toto orbe ad suum Evangelium crediderunt, mutire non poterit ? (*Act.* XXVII.) Præterea Gregorius in Homilia super : *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum*, etc., inscitiam tuam his confutat verbis (77) : « Adsunt defensores nostri martyres sancti ; rogari volunt, atque, ut ita dixerim, quærunt ut quærantur. Hos adjutores vestræ orationi quærite ; hos protectores vestri reatus invenite. »

His auctoritatibus consultis, negare non potest, ani-

(71) Locis supra citatis ad epistolam 20 hujus libri.

(72) Mss. Reg. 4103, Colb. 1164, Victorin. 272, habent *mea*. Plures habent *tua*. Melius : *Decepit te vigilantia tua, nisi*, etc.

(73) Cap. sc. 21 novæ Edit., pag. 402, ubi pro *distincta cogitatione*, habetur *distincta cognitione*.

(74) *Dial.*, l. IV, cap. 33.

(75) Greg. lib. II *Homiliarum in Evang.* hom. 40 novæ edit., p. 658, t. I.

(76) Tom. IV, novæ edit., p. 283.

(77) D. Greg. t. I edit. novæ, p. 1393.

mas bonorum, vel scire quid agatur a vivis, vel eum oportet et expedit, orare pro vivis. Præterea nimis caligaverunt oculi tui, non vides rationem quoque Hieronymi atque Gregorii testimonio suffragari. Nulli enim dubium cæteris virtutibus eminere charitatem. In charitate nimirum tota lex pendet et prophetæ. Cum juxta Paulum evacuentur prophetiæ, cum linguæ cessent, cum scientia destruatur, charitas nunquam excidit. Postremo excidit fides, excidit spes, charitas nunquam excidit. Unde cum præmisisset Apostolus : *Nunc autem manent fides, spes, charitas, tria hæc* (*I Cor.* XIII), 13), subjunxit dicens : *Major autem horum est charitas* (*ibid.*). **118** Ideo utique major, quia cum fides evacuetur et spes, charitas manet in æternum. Manet, inquam, non eo tamen arctata modulo, quo diligitur in hac vita proximus, et Deus, sed tanto major, quanto plenius post hanc vitam et in Deo cognoscitur proximus, et in seipso Deus. Qui enim plus metent quam seminaverunt, plus quam dilexerunt diligent, quia ex debito dilectioni additur, cum meritum præmio superatur. Hoc incrementum charitatis Isaias considerabat, cum dicebat : *Dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, et caminus ejus in Jerusalem* (*Isa.* XXVI, 9). Nostis, frater mi, Sion *speculam*, Jerusalem vero *visionem pacis* interpretari. Et quidem sanctorum animæ, dum mortalitatis hujus circumferunt corpus, in Sion esse dicuntur ; scilicet a longe speculantes, quam sperant et præstolantur mercedem. Sunt autem eædem in Jerusalem, quando, sarcina carnis deposita, facie ad faciem Deum vident, mutantes imperfectum plenitudini, spem muneri imaginem veritati. In illa Sion erat Apostolus, cum dicebat : *Videmus nunc per speculum in ænigmate* (*I Cor.* XIII, 12). Hanc sibi Jerusalem promittebat, cum submittebat : *Tunc autem facie ad faciem* (*ibid.*). Item idem : *Nunc cognosco ex parte ; tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum* (*ibid.*). Est igitur ignis in Sion; et caminus in Jerusalem, quia fervor charitatis modicus est in hac vita, plurimus in futura. In hac igniculus, in futura caminus. Hic portio, ibi plenitudo. Veniet enim quod perfectum est, et evacuabitur quod ex parte est. Si id tamen verum est quod asseris, animæ sanctorum, quos *neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque creatura aliqua potuit separare a charitate Christi* (*Rom.* VIII, 38), charitatem simul exuunt et carnem. Et qui propter nomen Domini mortificati sunt tota die, atque æstimati sicut oves occisionis, tunc desinunt diligere Deum cum præcipue cognoscunt, quod diligendus sit etiam inimicus propter Deum. Cum enim, teste Gregorio, nihil foris sit quod ignorent animæ sanctorum, quæ scientem omnia sciunt, quis dicet ab eis proximum diligi, qui proximi clamores audiunt, et nunquam exaudiunt ; pulsari sciunt et aperire despiciunt, vel nesciunt, angustias vident et viscera claudunt ? Quid charitati, et eis quibus afflictorum gemitus nullam extorquent compunctionem, nullum lacrymæ momentum, quæ, inter cæteras supplicationes, principatum sibi vindicant impetrandi ? Quia igitur eis deest dilectio proximi, deest et Dei ; neque enim vel proximo Deus vel sine Deo proximus diligi potest. Testatur **119** hoc Joannes his scribens verbis : *Qui non diligit fratrem suum quem videt ; Deum quem non videt, quomodo potest diligere ?* (*I Joan.* IV, 20). Item : *Hoc mandatum habemus a Deo, ut qui diligit Deum, diligat et fratrem suum* (*I Joan.* IV, 21). Quisque ergo sanctis animabus alterum subtrahit, neutrum derelinquit. Satis jam nisi fallor, animadvertis, quo tua evagetur doctrina, quam lutulentam bibas aquam, ibi charitatem excidere somnians, ubi charitas nunquam excidit (*I Cor.* XIII, 8). ubi gaudium est pro peccatoribus conversis (*Luc.* XV, 10), ubi, sicut pro se, sic laudant Deum omnes pro omnibus ; ubi Deus est omnia in omnibus. Resipisce igitur, et si peccatum non invenis apud te, quo necesse sit orare sanctos ut orent pro te, noli insultare nobis orantibus ut orent sancti pro nobis.

EPISTOLA XXIV (78).

Cyprianus et Petrus clerici famoso hæresiarchæ Henrico imprudenter adhæserant. Hos resipiscentes, et ad saniorem doctrinam Hildeberti suasu reversos, ipse ut sincere Catholicos toti clero commendat.

Omnibus archiepiscopis et episcopis HILDEBERTUS humilis Cenomanorum sacerdos, salutem et orationes in Christo.

Præsentium latores, Cyprianus scilicet et Petrus, dum disponerent ascensiones in corde suo, descenderunt in lacum mortis, secuti quemdam pseudoprophetam, quem qui secuti sunt, persecuti sunt semetipsos. Henricus is erat (79), magnus diaboli laqueus et celebris armiger Antichristi. Huic et habitu religionem et verbis litteraturam simulanti tandiu præscripti fratres adhæserunt, donec eis et turpitudo in vita et error innotuit in doctrina. Ubi enim cognoverunt vias ejus, vias esse non rectas, prius ad se reversi sunt, dehinc ad nos transierunt, cujus dioecesim pestis ea sic infecerat, ut renitens ei clerus vix intra parietes ecclesiæ suam tueretur libertatem. Post multas autem tribulationes, Deo auxiliante, serpens ille crepuit apud nos, patefacta pariter et ignominia vitæ et veneno doctrinæ. Ex tunc iidem fratres nostro parentes consilio, ad quod proposuerunt studium **120** redierunt, vestimento seductionis, et angelo tenebrarum derelicto. Hæc ideo, fratres, fraternitati vestræ scripsimus, ne, si contigerit præfatos juvenes vestras ingredi parochias, ex hujusmodi mutatione aliquo notentur infamia, sed potius utrique congaudeatis, quia uterque mortuus erat, et revixit, perierat et inventus est (*Luc.* XV). Valete.

(78) Al. 78. Scripta circa an. 1112.

(79) Is ipse est de quo loquitur in epistola 23 hujus libri, de quo eam consule, et Vitam Hildeberti.

EPISTOLA XXV (80).

Monasterii Ebronensis apud Cenomanos depravatum statum, ob abbatis imperitiam et stupiditatem, S. R. E. legato Girardo (81), *Engolismensi episcopo, describit, et quid ad ejus reformationem sub ejus auctoritate sit agendum, exposcit.*

Dei gratia Engolismensi episcopo, sanctæque Ecclesiæ Romanæ legato, G. I. (82) humilis Cenomanorum minister, salutem, et obedientiæ integritatem.

Est apud nos abbatia (83), quæ dicitur Ebron, possessionibus et re quondam percelebris vicinisque cœnobiis sola pauperior honestate. Hanc ea, cæteris invidens, inter locupletes redditus, morum mendicat venustatem. Nulla ubi legum custodia, nullus violati censor ordinis invenitur. Cœnobitæ non minus monachum persequuntur, quam si cum turpitudine fœdera pepigissent. Si quid fratrum sumptibus, antecessorum devotione collatum est, in mercedem transit iniquitatis non in subsidium religionis. Claustrales, quibus conventicula plebis, et sermones otii lex arctior interdicit, plateis pro claustro, scurrilitatibus pro lectione coutuntur. Est eis publica et inexpugnabilis cum mulieribus familiaritas, quibus illæ promissis et præmissis obligatæ munusculis, dies iniquitatis, et noctes infamiæ vindicare comprobantur. Inter tot sacræ professionis injurias, etiam hoc præjudicio respublica premitur, ut quia monachi ab infestatione ordinis non abstinent, ab infestationem monachorum sæculares minime abstineant. Res sanctuarii rapinis expositæ, dispositæ flagitiis, exerius violentia, vinolentia et petulantia interius atteruntur. Tanto rerum pariter, ac morum defectui, **121** pastoris negligentia magnum contulit incrementum. Nihil ei cum abbatis officio, cui nec mores ad exemplum, nec ad doctrinam scientia suffragatur. Primo, quia simplicitate nimia, et cognata stultitia, quid cui conveniat ignorat. Deinde maturioribus cum personis acquiescere, pertinax et indocilis prohibet improbitas. Ita nec suo sustentatus, nec alieno credens consilio, asininam sibi conformat et exprimit tarditatem. Ille nescius morum revisere officinas, cæteris præsidet ad dispendium sanctimoniæ, non ad judicium culpæ. Neque enim vel occultas explorat offensas, vel manifestis irrogat disciplinam. Quam rarus et inutilis in claustro residet, tam negligens, et in capitulo conticescit. Nam de refectorio quid dicam, de quo sicut ei nulla cura est quid in illo edatur, ita nulla quod [in illo] edatur. Dormitorio quoque tam inexorabile odium indixit, ac si in eo quiescere communiter, materia esset infamiæ, non species doctrinæ. Accedit ad hoc ornamentorum ac possessionum distractio, qua nihil relictum est ad decorem domus Domini, nihil ad solatia pauperum, nihil ad conventus alimentum. Dici non potest quoties eum convenerim, quoties præsentibus religiosis abbatibus, hominem increpaverim ; nec tamen ideo vel moribus exhibita est reverentia, vel vitiis irrogata disciplina. Porro, ne quid mihi ad ejus correctionem defuisse videretur, sub vestra eum invitavi, et traxi audientia. Ibi, cum negligentiam suam purgare non posset, emendationem promisit, fidem dedit ; sed facta sunt novissima hominis illius pejora prioribus (*Luc.* xi). Ut enim de ordine taceatur, quem penitus delictorum exinanivit impunitas, eo usque monachorum substantia declinavit, ut per præfati loci Burgenses, quotidiana stipendia mendicentur. Eo missus abbas Sancti Vincentii (84), vir scilicet consummatæ religionis, quam dilapidatum invenerit ordinem, destinata vobis pagina nuntiavit. Super his ergo, quid vobis placuerit, aut quid in præfatam bestiam statui oporteat, filium vestrum sigillatis apicibus instruatis. Dissipatio fructuum, quos male providus abbas in herbam prævendere consuevit, responsum desiderat festinatum.

122 EPISTOLA XXXI (85).

R. (86) ANDEGAVENSI (87).

Monet episcopum Andegavensem injuste ab illo percussum anathemate quemdam Lisiardum, ob suppositum raptum filiæ Goffridi, cum raptus ille non sit vel verisimilis ; imo probat inter eos legitimum intercessisse matrimonium, cum liber utrique intervenerit consensus.

Ne vel deesse justitiæ vel adversus justitiam Lisiardo anathematis videremur immeritam inferre sententiam de sacrilegio et rapina, quorum ipsum arguitis, veritatem diligentius inquirere disposuimus. Itaque secundum tenorem recitati nobis negotii, præfatum Lisiardum nec sacrilegii reum esse manifestum est, nec aliqua filiam Gaufridi impetisse violentia. Quis enim affirmare audeat puellam de monasterio sanctimonialium abstractam, quam maturioris doctrinæ causa sacris admistam virginibus, ad virum egredi pater dictavit, amita eduxit, mater voluit, ipsa consensit ? Consensit, inquam, in nullius nisi Lisiardi, sicut ipsa testatur eo vivente transitura conjugium. Sane consilium sapiens, et maturius suis annis, quo sic harmonia sua legitimis est servata nuptiis, ut eligeretur vir, non infe-

(80) Al. 38. Scripta circa an 1113.

(81) *Girardo*, seu *Gerardo*, continuis pene in Aquitania, et aliis regionibus, sub Paschali II, Gelasio II, Callisto II, et Honorio II, legationibus perfuncto, et octo conciliis ab ipso congregatis, famoso ; sed tandem ob negatam sibi ab Innocentio legationem, ad Anacletum antipapam defectionis reo De quo nihil amplius notandum, ne, quod omnes fere illius ævi sacri scriptores asseruerunt, ad nauseam recantare contingat. Vide Sirmondum ad epistolam 19, 20 et 21. Goffridi Vindocin., et Mabillonium ad epistolam S. Bern. 126.

(82) *I.* Id est Ildebertus, absque II, ut habent quidam mss.

(83) Ipsamet, de qua superius in epistola 20.

(84) Scilicet Guillemus, de quo supra, epistola 10 libri primi.

(85 Al. 42 Scripta circa an. 1113.

(86 Raynaldo de Martigné.

(87 Ita Reg. 4103 ; et Ebr. episcopo Andegavensi.

rior genere, non conditione abjectior, non minor potestate. Quantum autem consensus obtineat in matrimonio principatum Nicolaus papa (88), sic Hincmaro demonstrat episcopo sufficiat secundum leges solus eorum consensus, quorum de conjunctionibus agitur. Qui consensus, si solus in nuptiis defuerit, cætera omnia cum ipso coitu frustrantur. De eodem Joannes Chrysostomus: « Matrimonium, inquit, non facit coitus, sed voluntas. » Hoc etiam Urbanus papa non tacuit super Aragonum regem, qui neptem suam cuidam militi se daturum sub fidei promissione firmaverat, canonicum proferens in hæc verba capitulum : « De neptis tuæ conjugio, quam te cuidam militi daturum, necessitatis instante articulo, sub fidei pollicitatione firmasti, hoc æquitate dictante decernimus, ut si illa virum, ut dicitur, omnino renuit, et in eadem voluntatis auctoritate persistit, ut viro illi prorus se deneget nupturam, nequaquam eam invitam et retinentem, ejusdem viri cogas conjugio sociari. Quorum **123** enim unum corpus est, debet esse et animus, ne forte, cum viro alii invita fuerit copulata, contra Domini Apostolique præceptum, aut reatum dissidii, aut crimen fornicationis incurrat. Cujus videlicet peccati malum in eum redundare constet, qui eam conjunxit in vitam (89-90).

EPISTOLA XXVII (*a*).

MEMORIENSI EPISCOPO (91).

Cuidam episcopo, ut putatur, Anglo, qui defunctæ reginæ (92) *animarum Hildeberti precibus commendaverat, promittit huic se et grati animi et charitatis officio non defuturum : simul et illi pollicetur missurum exceptiones decretorum, quas incæperat colligere, statim ac illis supremam manum imposuisset.*

Plerumque fit ut ex præteritis, eventum colligamus futurorum. Unde et nos veram amicitiam speramus ex vobis quæ amico sepulto non sepelitur in vobis. Docet hoc animi vestri circa reginam sanctus, et supersles affectus, cui pro ea **124** intervenire non sufficit, nisi ei aliorum etiam impetret interventum. Oratis quidem orari pro ea, sed credimus eam plus posse suis nos adjuvare, quam egere nostris precibus adjuvari. Fateamur enim necesse est eam decessisse Reginam, cui nihil ex opulentioribus deliciis, nihil ex potestatis licentia, nihil ex lenocinio sexus, ad bonestatis periculum subrepsit. In ea præter virtutem, nihil virtus invenit. Quem vitæ modum, licet interventu post mortem non egere noverimus, vestram tamen præcessimus exhortationem, veriti judicium, nisi orationum sedulitatem, quam a nobis regina promeruit, spontanei potius, quam rogati solveremus. Ingratum coluit, nisi colatur et ipsa pro seipsa. Præterea non solvimur [*al.* solamur] a debito, si interventum nostrum alienus ei comparet interventus. Beneficium namque pro alio remunerare, quam pro seipso, non solvit, sed obligat debitorem. Sane prædestinatis nobis scriniis primo paginæ nostræ capitulo gratias ageremus, nisi sicut in animo, sic et in scripto primum sibi locum regina vindicaret. Sero enim reginæ meminit, quisquis ejus, post aliquid, recordatur. Exceptiones autem Decretorum (93), **125** quas in unum volumen ordinare disposuimus, ad suum finem nondum perductæ sunt. Opus enim hoc liberum curis pectus desiderat, cujus nos epi-

(88) *Sc.* Nicolaus I.

(89-90) Nonnulli autem in præcedentem epistolam irrepsisse videntur errores, sive ab amanuensibus, sive ab ipso (pace tanti viri dixerim) Hildeberto. Et quidem ab amanuensibus, dum in mss. Victorino 272, et Ebroicensi scripserunt *Hicmaro*, et in Colbertinis 2662 et 4017 *Hicmaro*; quod emendantes editionum vulgatores, minus forte intenti posuerunt *Hincmaro*. Ipse vero Hildebertus verba refert Nicolai papæ, quæ in nulla ex ejus epistolis ad aliquem particularem episcopum leguntur, sed quæ desumpta sunt e capite tertio Responsorum dicti Nicolai papæ ad consulta Bulgarorum, id est ad totam gentem, non ad aliquem personaliter episcopum, nec igitur ad Hincmarum.

Verba etiam D. Joannis Chrysostomi ab Hildeberto relata, citari potuerunt ut ipsius Chrysostomi, quia forte, Hildeberti ætate, nondum patuerat imperfectum opus in Matthæum, unde desumpta sunt, non esse genuinum sancti doctoris fetum.

Denique, quod spectat ad Aragonum regem, de quo hic agitur, nil vetat quin credamus illum ipsum fuisse Sanctium, ad quem Gratian. 32, q. II, can. *De Neptis*, ait Urbanum II scripsisse, et cujus verba refert ab Hildeberto citata ; siquidem Urbanus Romæ sedit ab anno 1087 ad an. 1099. Sanctius vero, sive, ut loquuntur, Sanchez I, I Aragonum rex, regnavit ab an. 1087 ad an. 1094. Per quod temporis intervallum, Urbanus II potuit ad Sanctium scripsisse.

(91) Ita inter duodecim mss. codices solus Reg., n. 4103. Quis fuerit hic *Memoriensis* episcopus, valde videtur obscurum, cum nullibi apud geographos, quod sciam, nec apud quosvis geographiæ peritos, quos accurate consului, aliqua aut urbs, aut provincia, aut episcopatus sic notetur. Probabile satis videtur hunc episcopum transmarinum, aut Anglum, aut Hibernum fuisse, cui piissimæ reginæ charissima fuerat memoria. Forte pro *Memoriensi*, scribendum fuerat *Momoniensi*, seu *Mumoniensi*. In Vita quippe sancti Malachiæ, a sancto Bernardo edita, cap. 4, *Mumonia* memoratur Hiberniæ pars australis, ubi Malchus de monacho Wintonensi, dicitur assumptus in episcopum, in civitate *Mumoniæ*, nomine *Lesmor*, quæ nunc forte *Limerik*, et huic *Mumoniæ*. cap. 10, dicuntur, ambos reges imperasse. Forsan etiam is Malchus ipse est episcopus, ad quem Hildebertus hanc direxit epistolam ; nec enim repugnat ratio temporis. De Momonia consule dictionarium Geographicum Cl. et eruditissimi D. Antonii Baudran, nuper editum, anno 1700, p. 170.

(92) *Reginæ*. Scilicet Mathildis, de qua vide notam ad epist. 4, libri primi. Hæc autem, juxta Ingulphum in Anglia Sacra, obiit an. 1118. Qua defuncta, scripta est hæc epistola.

(93) Exceptiones decretorum, ab Hildeberto inchoatæ, non absolutæ. Mss. Ebr. Roth. et alii habent *Exceptiones*, non *Excerptiones*, ut quidam volunt.

Cum igitur hic Hildebertus expresse Exceptionum, vel, ut quidam dicunt, Excerptionum decretorum,

(*a*) † Cfr. *Ann. Eccles. Anglic.* Alford, 117, n° 8

scopus (94) immunes fecit. Horum tamen jam explevimus partem, atque ad id peragendum quod restat, episcopum deponemus. Peractum vestras veniet in manus, nec opus erit ut pro eo deferendo vester legatus ad nos usque fatigetur. Officii nostri erit vobis illud per nostrum destinari. Vale.

EPISTOLA XXVIII (95)

GIRARDO EPISCOPO (96).

Willelmus de Longeio, seu de Lonleio cuidam Hugoni a Girardo excommunicato, communicans a Gerardi gratia exciderat, in quam tamen, Hildeberto mediante, redierat. Veritus tamen ipse ne injuriæ remissæ non oblitus Girardus, Guillelmum iterum exagitaret, enixe flagitat ab eo indulgentiæ concessæ confirmationem.

Potestati cedit ad gloriam, injurias ulcisci nolle cum possit. Quod fraternitas vestra satis episcopaliter attendens Guillelmo de Longeio (97) indulsit, qui pro Hugone, vestro scilicet excommunicato, in Engolimensi concilio (98) agens, dum ejus quæreret gratiam, amisit vestram. In quam licet intercessione nostra redierit, tamen, quia semper suspecta est offensa potestas, adhuc per nos deprecatur **126** sibi in integrum ignosci. Quod eum constabit adeptum, si provectui ejus persona quam offendit non obstat. Absit autem ut sic ad ultionem remissæ revoletis injuriæ, cujus est, in remittenda ex animo injuria, solem prævenire occidentem. Bis Deo sacrificat offensus et clemens præsul. A tyranno parum differt sacerdos iliatæ memor injuriæ. Præterea immeritum persequitur puniens quam remisit offensam. Remisistis autem : Et hoc nobis signum : Guillelmum nobis in præfato commisisti concilio (99) præcipientes ut ex deliberatione nostra super hoc satisfacere Deo, quod excommunicato vestro communicare præsumpserat. Si quid igitur apud amicum preces amici possunt, sentiat Guillelmus ab animo vestro omnem omnino prosultatum rancorem, quoniam qui potuit offendere, potest et vult offensam devotis redimere obsequiis. Vale.

EPISTOLA XXIX (100).

Gratulatur Ecclesiæ Claromontensis episcopo ob collatum Willelmo viro præstanti archidiaconatum, miraturque apud illam substitutiones hæreditarias invaluisse ad ecclesiasticas dignitates et canonicas, quas illi suadet radicitus exstirpare, ut omnino præceptis legis et gratiæ contrarias.

Reverendissimo ac beatissimo (1) confratri suo, sanctæque Claromontensis **127** Ecclesiæ episcopo,

meminerit, quas nondum perfecerat, non videntur illi facile abjudicandæ, utpote quas saltem inchoaverit, ut ipse in hac epistola testatur, et inter turbas quibus exagitatus est Hildebertus, perficere non potuerit, et quas inchoatas Ivo laboriosus pontifex et studiosus, ad umbilicum deducere susceperit. Alioquin non cadit in sensum, quod duo auctores, locis longe dissiti, eumdem librum, iisdem, et totidem verbis, absque ulla mutua collatione incœperint, et per plures paginas prosecuti sint. Notandum tamen hoc opus, seu operis initium, in nullo ex plurimis quos vidi mss. Hildeberti reperiri ; nec tamen dubitandum sit quin ejus auctor ipse sit, cum id in hac epistola diserte affirmet.

(94) Id est *episcopalis cura*. Ita mss. Ebr. Roth. et alii, non *episcopatus*, ut editi ; sicut et hic *episcopum deponemus* : quod majorem habere videtur ἐνεργειαν.

(95) *Al.* 50, Scripta circa an. 1119.

(96) Utique Engolismensi, et tunc legato apostolico. Ita ms. Reg. 4103.

(97) Idem de quo epistola vigesima. Mss. Ebr. 19, *de Lonlegio*, alii *de Lonleyo*.

(98) Tempore Gelasii II habito anno 1118, secundum Labbæum.

(99) Huic igitur interfuit Hildebertus, sed adhuc Cenomanensis episcopus, qui ad Turonensem sedem nonnisi an. 1125 est assumptus.

(100) *Al.* 55. Scripta circa an. 1124. — Porro ex hac epistola, quæ proprie dimissoria est, observare poterit lector, antiquitatis ecclesiasticæ studiosus, necdum Hildeberti temporibus, veterem exolevisse dimissoriarum litterarum usum, pristinamque ab antiquis canonibus sancitam clericorum stabilitatem. Prioribus enim undecim sæculis, quisquis episcopus prior aliqui manum imponebat, hunc ita sibi Ecclesiæque suæ vindicabat, ut ab alio episcopo, nec ad ulteriores ordines promoveri, nec alteri Ecclesiæ, nisi de expressa ordinatoris licentia, ascribi posset. *Synodi sententia definitum est*, inquit concilium Taurinense, can. 7 *ut clericum alterius, secundum statuta canonum, nemo suscipiat, neque Ecclesiæ suæ, licet in alio gradu, audeat ordinare.* Idem statuerat concilium Sardicense, pluraque alia eam in re decreta conciliorum laudari possent. Nec mirum; quisquis enim clericum ordinabat, hunc sibi suæque Ecclesiæ optimo jure comparabat, ordinatioque ipsa velut acquirendi titulus habebatur, adeo ut episcopo, qui prior ordinaverat, aut invito, aut inscio quidquam ex iis quæ ad divina spectant, agere, vel e diœcesi pedem efferre clerico nefas : allerique episcopo deinceps ordinanti, velut alienæ possessionis usurpatio esset. Si quando igitur episcopus aliquis dimissorias clerico sua, ut ab altero episcopo ordinaretur, concederet, clericum hunc veluti manumittebat, et quidquid sibi ipse in hunc per ordinationem pepererat, et auctoritatis et juris, alteri episcopo transcribebat. Præclarum hujusce disciplinæ suppeditat exemplum præsens Hildeberti epistola. Guillelmum clericum suum Hildebertus ad subdiaconatum promoverat. Hunc sibi cedi cupiebat Aymericus episcopus Claromontanus, dianorum ab eo ordinandum. Claromontanæque Ecclesiæ sic ascribendum, ut archidiaconi munere in ea fungetur, Claromontani episcopi votis annuens Hildebertus, hanc ad eum dimissoriam scribit epistolam, qua jus omne quod in Guillelmum per ordinationem comparaverat, transcribit, eumque ad diaconi gradum archidiaconique munus promovendi potestatem Aymerico facit. Similem epistolam Hincmari episcopi Rhemensis ad Eneam episcopum Parisiensem, reperies, tom. I concil. Gall., pag. 669 et 70 Bernonem quemdam ordinaverat Hincmarus. *Quoniam*, inquit Eneas in sua ad Hincmarum epistola, « sine vestra licentia, eum nolumus in nostra Ecclesia diutino tempore immorari, petimus ut de illo nobis canonicas litteras faciatis, quatenus in nostra Ecclesia possimus eum regulariter ordinare. » Dimissoriam rescribens Hincmarus, Bernonem Eneæ concedit, jusque suum in hunc transfert in Eneam, ut eum in Ecclesia Parisiensi ordinare posset. Ea erat dimissoriarum illorum temporum forma, hodiernæ procul dissimilis. Cum enim ab aliquibus sæculis invaluerunt vagæ et absolutæ ordinationes sine titulo ecclesiastico, nec jam ordinatio clericum ordinatori mancipet, non sic a proprio episcopo ad ordinationem ab alio recipiendam, dimittitur clericus, ut hujus potestati ac jurisdictioni subjicialur, illius vero subtrahatur. Imo nil sibi juris, vi dimissoriarum, in ordinatos acquirit episcopus alienus, qui dimissos ordinatione facta, ad proprium episcopum remittere tenetur.

(1) Editi, *benignissimo*. Mss., *beatissimo*.

A. (2) humilis Cenomanorum minister, salutem et orationum munus.

Meliusme cucurristis, consecutus bravium ad quod anhelare disponebam. Guillelmo siquidem de Longeio (3) benefacere decreveram, sed aliquid ei melius, providente Domino Jesu Christo, a vobis idem Guillelmus, audire meruit : *Amice, ascende superius* (*Luc.* XIV, 10). Sanum profecto consilium, quo factum est ut in Ecclesia Claromontensi archidiaconus ille assignaretur, cui et ad fructum scientia, et ad gratium mores exuberant. Ortus ejus nec lege reparabilis (4), nec abjectus parentela. Ex eo nulla juveni nota inhæsit, nulla ex obscuritate generis confusio. Qui conservatione hominis familiaribus usi sunt, eam intus mansuetam prædicant, et honestam foris. Integrum et splendidum testimonium. Inde factum est ut ad gradum subdiaconus eum ducerem promovendum, non magis litteraturæ ipsius deferens quam vitæ. Bonam gero spem quod seipsum exhibebit vas in honorem, vas ad omne bonum in domo Domini præparatum. Gratias igitur beatitudini vestræ de collato agens beneficio, eumdem Guillelmum vobis, et vestræ concedo Ecclesiæ, ab ea, quam consecratori suo debet obedientia, liberum omnino et absolutum. Ex abundantia est pro eo intercedere apud vos, quem ultro fecistis non quodlibet membrum corporis Ecclesiæ, sed oculum. Audivimus autem, et ultra quam credi possit admirati sumus, in vestra matre Ecclesia hæreditario jure canonicas obtineri. Perniciosa hæc et exhæredans hæreditas. Canonica namque stipendium gratiæ est, non hæreditatis emolumentum. Perit autem gratia, ubi hæreditas principatur. Unde et hæreditate canonicum fieri, exire de Ecclesia est, non in Ecclesiam introire. Qui enim dicunt : *Hæreditate possideamus sanctuarium Dei* (*Psal.* LXXXII, 13), nec hæredes sunt Dei, nec cohæredes Jesu Christi. Væ illis quando judex sedebit cum senatoribus terræ ! Væ, inquam, illis **128** quos tunc non ex altario vixisse, sed ex rapto, verbera docebunt, non verba ! obumbrata enim rapina est, ea quæ electionis, sunt hæreditata vindicari. Fallitur autem quisquis episcopos tantum electione dixerit assumendos. Electio tam sub lege quam sub gratia, omnem sanctuarii respicit dignitatem. Deus ipse Moysen, Moyses autem ex præcepto Domini septuaginta viros de senioribus Israel elegit. Non enim præteriit vos, Dominum Moysi sic locutum : *Congrega mihi septuaginta viros, quos tu nosti quod senes populi sunt ac magistri, et duces eos ad ostium tabernaculi fœderis, faciesque ibi stare tecum, ut descendam et loquar tibi, et auferam de spiritu tuo, tradamque eis ut sustentent onus populi tecum, et non solus tu graveris* (*Num.* II, 16).

Deinde quales et ex qua tribu sacerdotes assumerentur, aut levitæ, seu etiam cæteri, qui tabernaculo deservirent, non fuit arbitrii, sed præcepti ; non hæreditatis, sed legis. Cum enim solam tribum Levi Dominus hac sorte dignaretur (*Num.* III, 17), nulli tamen ex eadem tribu licuit ultro vel indifferenter ad quam vellet, irrumpere dignitatem, sed quæ essent vocatæ descripta est proprietas personarum. *Hæc autem omnia*, sicut scribit Apostolus, *in figuram contingebant illis* (*II Cor.* X, 11). Lex enim et præconium gratiæ fuit et exemplum. Inde etiam est quod universæ dignitates Ecclesiæ suam quærunt electionem. Si apostolos consideremus, de illis Dominus ait : *Nonne ego duodecim vos elegi* (*Joan.* VI, 71) ; si septuaginta duos, illos etiam a Christo fuisse designatos Lucas commemorat (*Luc.* X, 1). Stephanum et cum eo sex diaconos nulli dubium est apostolos elegisse (*Act.* VI, 5) In his et in eorum successoribus præscripta est Ecclesiæ forma, quam in electione vel consecratione summorum et inferiorum sacerdotum, seu etiam diaconorum non custodiri, casualis est et vicinus ruinæ provectus. Cæteros quoque gradus ad minimum usque clericum pro episcoporum deliberatione substituendos et distribuendos ; judicandos et reformandos canonica **129** censent et prædicant instituta. Perit autem solis pontificibus collata hæc a Domino potestas, si substituendi canonicum vel aliquid in Ecclesia disponendi hæreditas alicui facultatem acquirit. Quid enim episcopo in commissa sibi licebit Ecclesia, in qua clericus arbitrio assignatur alieno ? Quid ibi sacræ poterunt sanctiones, ubi nascitur, non fit canonicus, ubi plus nuptiis debetur quam meritis, plus genituræ quam gratiæ, plus foro quam cœlo ? Nunquid oblaturus est gratum Deo sacrificium, cui altaria cubile destinat, cui sacerdotium natales spondent, non mores, parentela, non scientia, laicus generans, non præsul adoptans ? Quem non moveat in Ecclesia Christi laicum principari, qui, dum in ea substituit canonicum hæredem, pontificis evacuat libertatem. Attamen quod laicis ad disponendas res ecclesiasticas, nullum paraverit auctoritas accessum, Stephanus papa et martyr his ostendit verbis (5) : « Laicis, quamvis religiosi sint, nulli tamen de eccle-

(2) Aymerico, qui ex abbate Casæ-Dei, ad Claromontensis Ecclesiæ sedem promotus est. Vir pius, et B. Virginis devotissimus cultor.

(3) Ita mss. Colb. 4017, et Victorin. 272, Ebr. 19 *de Lonlegio* ; alii *de Lonleyo*. Idem de quo supra epistola 17 hujus libri.

(4) *Nec lege reparabilis*, id est, *legitimus* ; nam natalium defectus in illegitimis, seu spuriis, ut ad ordines admittantur, indigent lege, id est ecclesiastica dispensatione reparari.

(5) Locus hic intricatissimus, nec facile enodandus, siquidem Hildebertus citat decretalem, falso Stephano martyri tributam, et ab Isidoro Mercatore fabricatam. Hanc autem, nec etiam accurate refert Hildebertus, cujus quidem prima verba, *Laicis*, inveniuntur in suppositiis hujus papæ epistolis ; sequentia vero, *Si quis*, haud in illis reperiuntur. Et vere Gratianus, 16, q. 7, can. : *Si quis principum*, illas sub Callisti nomine refert, licet nec etiam in hujus pontificis falsis decretalibus inveniantur. Inde contigit quod Hildebertus decretalium compilatione improbe ab Isidoro fabricata usus fuerit, quod et illi, et pene omnibus illius ævi scriptoribus, et ipsi etiam Ivoni Carnotensi contigit.

siasticis facultatibus aliquid disponendi legitur unquam attributa facultas, neque deinceps fieri permittimus. Si quis ergo principum laicorum dispositionem seu dominationem rerum sive possessionum ecclesiasticarum sibi vindicaverit, ut sacrilegus judicetur. Clerici vero seu monachi, qui eas per illorum potestatem susceperint, excommunicationi subjiciantur. Porro hæreditariam illam canonicorum substitutionem consuetudine tueri velle, vel ignorare vel persequi est sanctarum tenorem regularum. Nolunt illi noxiam abolere consuetudinem, et irritum fieri usum, cui nec auctoritas adest, nec ratio suffragatur. De hoc Augustinus in quarto libro De baptismo sic ait (6) : « Frustra quidam, qui ratione vincuntur, consuetudinem nobis objiciunt, quasi consuetudo major sit veritate, aut non sit in spiritualibus sequendum, quod in melius fuit a Spiritu sancto revelatum. » Idem in quarto libro **130** De unico baptismo (7) : « Veritate manifestata, cedat consuetudo veritati. Plane quis dubitet veritati manifestæ consuetudinem cedere ? » Idem in libro De baptismo : « In Evangelio Dominus : *Ego sum*, inquit, *veritas* (*Joan.* XIV, 6). Non dixit : Ego sum consuetudo. Revelatione igitur facta veritatis, cedat error veritati, quia et Petrus qui circumcidebat, cessit Paulo veritatem prædicanti. »

Igitur, cum Christus veritas sit, magis veritatem, quam consuetudinem sequi debemus, quia consuetudinem ratio et veritas semper excludit. De eodem Cyprianus (8) : « Quælibet consuetudo quantumvis vetusta, quantumvis vulgata, veritati omnino est postponenda, et usus qui veritati est contrarius abolendus. » Isidorus in Synonymis, libro secundo (9) : « Usus auctoritati cedat. Pravum usum lex et ratio vincat. » Quia igitur noxiæ consuetudini tam multa resistit auctoritas, vobis beatissime præsul, incumbit de domo Domini hæreditarium amovere piaculum. In quod negligenter agere pontificem, pontifici cedit ad pœnam, judicialis enim excessus est, in Ecclesia Christi, vel indebite aliquid præsumere, vel quod præsumptum reperitur, incorrectum derelinqui. Oza, dum titubanti arcæ indebito subveniret obsequio, ab angelo præfocatus expiravit (*I Reg.* XV). Nadab et Abiu filios Aaron, ignis egressus a facie Domini ideo devoravit, quoniam thuribulis arreptis ignem alienum offerre præsumpserunt (*Num.* LIV). Oziam, quia summi sacerdotis prærogativam usurpavit, lepra percussum A sacra tradit historia (*I Paral.* II). Core, et qui cum eo thuribula schismatis assumpsere, de tribu Levi descendisse memorantur ; eos tamen, quia incensum indebite obtulerunt, terra vivos absorbuit (*Num.* XVI). Hæreant veetris mentibus, charissimi fratres, sublata de incendio thuribula, quæ Dominus, ne quis in Ecclesia sibi arrogaret aliquid indebitum, altari præcepit affigi ad monumentum. Non enim minus prodest iniquitatis pœnam, quam virtutis **131** præmia recenseri. Nimirum pœna timorem generat, qui de servo facit et filium. Quod si filium et hæredem ; hæredem quidem Dei, cohæredem autem Jesu Christi. Hoc timore timere, fratres mementote, qui dum facitis forensem de Ecclesia possessionem, debitum de gratia constituitis ædifi- B cium, cui nullum suppositum est fundamentum Super arenam, fratres charissimi (10), ædificatis. Vestrum hoc ædificium Veritatis testimonio ruinam pollicetur. Testimonio Veritatis pluvia descendet, venient flumina, flabunt venti, et irruent in ædificium, et cadet, et erit ruina ejus magna (*Luc.* VI, 49). Nolite, filii, nolite ponere partem vestram cum eis qui dixerunt : *Hæreditate possideamus sanctuarium Dei* (*Psal.* LXXXII, 13). Deus ultionum persequetur illos in tempestate sua, et in ira sua turbabit eos. De vestro quoque, reverendissime præsul, de vestro, inquam, agitur periculo, nisi explantare satagitis plantationem quam non plantavit Pater noster cœlestis (*Matth.* XV), nec assumpta est de ligno cujus *folium non defluet, et omnia quæcunque faciet prosperabuntur* (*Psal.* I, 4). C Plantatio hæc, plantatio lethalis, nec suo plantatori perniciosior, quam ei cujus negligentia jam plantata coaluit. Non enim immunis est a malefacto, quisquis antecessoris sui malefactum, cum possit, non corrigit. De hoc enim Hilarius papa sic ait : « Quod quis commisit illicitum, aut a decessoribus suis invenit admissum, si proprium vult vitare periculum, damnabit. » Item idem : « Nos in nullo volumus severitatem exercere, sed qui in causis Dei, vel contumacia, vel aliquo excessu deliquerit, aut ipse quod perperam prædecessor ejus fecit, abolere noluerit, in se, quidquid in alio non resecavit, inveniet. » Porro, si quis eradicantem manum vestram, vel contumacia, vel quolibet ausu (quod absit !) reprimere tentaverit, ipse debitam sacrilegii D experietur ultionem. De hujusmodi namque papa Stephanus his scribit verbis : « Sunt quidam qui vel violentia vel favore non permittunt Ecclesias

(6) Cap. scilicet 5 novæ editionis, pag. 124.
(7) Ibid.
(8) Apud D. Cyprianum in conc. Carthaginensi, de baptizandis hæreticis, in episcoporum sententia 63 sic habetur : « In hæreticis, sine Ecclesiæ baptismo, admittendis, nemo consuetudinem rationi et veritati præponat ; quia consuetudinem ratio et veritas semper excludit. » Edit. Oxon., pag. 240. — Cypriani sensum, non ipsa verba hic refert Hildebertus, ex S. martyris epistolis ad P. Pompeium et Jubajanum.

(9) Cap. 16, ubi sic habetur : « Multa sunt consuetudine vitiata, multa pravo usu præsumpta..... Adime consuetudinem, serva legem. Cedat consuetudo auctoritati. Pravum usum lex et ratio vincat. Inde sane in canonem, dist. II, a Gratiano invectum : « Usus auctoritati cedat : pravum usum, » etc.
(10) Non igitur soli Aymerico scripta est hæc epistola, sed toti Ecclesiæ Claromontensis clero.

regulariter ordinari. Hos etiam decernimus ut sacrilegos judicandos. » Hæc vobis scripsimus, charissimi fratres, exhortandi potius gratia, quam docendi. Quæ dum exaravimus, exoravimus scrutantem renes et corda, ne pateretur vos in eam declinare opinionem, ut ascriberetis jactantiæ, quod impensum est charitati. Hoc excessu libera est anima mea, **122** licet se gravioribus delictis obnoxiam non audeat diffiteri. Vicem mihi rependetis, si diligitis me, et oratis pro me.

EPISTOLA XXX (11).

HONORIO SUMMO PONTIFICI.

Hildebertus paulo post suam de Cenomanensi episcopatu ad Turonensem archiepiscopatum assumptionem, varios in Armorica sibi ut metropolitano, subjecta detectos abusus exstirpare satagens, anno 1127, *cum suffraganeis episcopis apud Nannetes concilium cogit. Hujus statuta ab Honorio summo pontifice confirmari enixe postulat.*

Beatitudini vestræ, reverendissime Pater, decrevimus exarandum, quod ex suggestione venerabilis Britannorum comitis, pariterque provincialium consilio episcopum, in Britanniam descenderimus, ubi præter alias multiformes et abhorrendas enormitates, matrimonia quidem, incestus, sanctuarium autem Domini hæreditaria successio polluebat. Quapropter, convocatis eisdem episcopis et abbatibus, multisque religiosis et sapientibus viris, in urbe Nannetensi triduo sedimus in ea synodum celebrantes, ex qua, largiente Domino, et Ecclesiæ honorem, et populo magnum constat emersisse fructum. Siquidem usque in diem præfati conventus, hujusmodi consuetudo in terra comitis exsiterat, ut decedente marito vel uxore, universa decedentis mobilia in proprietatem potestatis transirent. Præterea quidquid evadebat ex naufragio, totum fiscus lege vindicabat patriæ, passosque naufragium miserabilius violentia principis spoliabat, quam maris rapina, quam procella. Utramque autem exactionem sub oculis totius concilii comes in manu nostra deposuit, postulans in eos excommunicationis gladium extendi, quicunque aliquando vel manumissa repetere, vel manumissionis plenitudinem minuere attentarent. Totus itaque confessus et gratiarum actione beneficium prosecutus est, et persecutus anathemate beneficii distractorem. De incestuosis autem conjugiis hoc universitati considentium placuit, ut episcopi quidem in omnibus suis conventibus, reliqui vero sacerdotes in Ecclesiis suis, talia contrahi matrimonia publice prohiberent, eos **123** quoque excommunicationi subjicerent, quicunque post præsentis actionem synodi scienter inirent incestuosarum fœdera nuptiarum(12). Placuit et hoc universis, et ad incutiendum cæteris metum, ut filii ex hujusmodi commistione deinceps generati, velut spurii haberentur, et ad legitimos hæredes jus paternum transiret. Porro in ordinibus celebrandis canonicas sanctiones et diligenter attendi jussimus, et inoffense custodiri. Ordinari filios sacerdotum, nisi prius canonici regulares aut monachi fierent assensu communi nobiscum synodus interdixit. His autem, quos jam ordinatos constabat, abolendæ successionis intuitu, in ecclesiis in quibus patres eorum ministraverant, ministrandi abstulimus facultatem, Præbendas et quaslibet Ecclesiæ dignitates rigore quo decuit inhibitum est hæreditate obtineri. His addita sunt, et alia in hunc modum, quibus ex canonicis prodeuntibus institutis præsens synodus et assensum præstitit et servanda decrevit. Hæc igitur nobis sancte Pater, significanda censuimus, quatenus acta canonice vestra confirmare dignetur auctoritas, et datis ad episcopos litteris, communiter exhortari omnes, ut quæ cum eis facienda sanximus in Christo, et docenda, ipsi quoque cum Christo facere studeant et docere. Illam præterea manumissionem de naufragiis et de substantia morientium, quam comes in manu nostra deposuit, vos, beatissime Pater, non gravemini confirmatione apostolica roborare, ac prohibere ne quis omnino eam rescindere, vel aliqua ex parte minuere præsumat. Conservet vos Dominus Ecclesiæ, Pater sancte.

EPISTOLA XXXI (13).

Hac epistola confirmat Honorius II, summus pontifex, quidquid actum didicerat per præcedentem epistolam ab Hildeberto et suffraganeis ejus in concilio Nannetensi.

HONORIUS episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus Turonensis metropolis suffraganeis episcopis, salutem et apostolicam benedictionem.

Charissimi fratres, Hildebertus Turonensis archiepiscopus, sicut bonus **124** pastor pro grege suo vigilans, convocatis fratribus sapientibus, et aliis religiosis viris, quemadmodum ex suarum litterarum inspectione cognovimus, in Nannetensi civitate de more metropolico concilium celebravit, ibique de incestuosis nuptiis, et spuriis sacerdotum filiis, et de his qui quasi hæreditaria successione ecclesiastica peterent beneficia, pertractans, corrigenda correxit, et statuenda constituit. Universitati ergo vestræ mandamus, quatenus ea quæ ab ipso, juxta sanctorum Patrum decreta, ibi ad honorem Dei et salutem populi statuta esse noscuntur, irrefragabiliter observetis. Sicut enim in humani compage corporis membra famulantur capiti, et obediunt tanquam supremo et provisori, ut sic persona ser-

(11) Al. 65. Scriptura anno 1127, Vide Vitam Hildeberti, p. 36 et seq. — Habetur hæc epistola apud Labbæum Concil. tom. X, sicut et sequens Honorii confirmatio. Nec aliquid aliud de hoc Nannetensi concilio, præter duas has epistolas, in quibusvis editionibus Conciliorum invenitur.

(12) Simile quid in concilio Pictaviensi statutum fuerat anno 110, ut scilicet filii presbyterorum, et cæteri in fornicatione nati, ad sacros ordines non promoverentur, nisi aut monachi fierent, aut in congregatione canonica regulariter viventes, prælationes vero nullatenus haberent, cap. 1, de ætate et qualitate ordinandorum. Baron. ad ann. 1100.

(13) Al. 66. Scripta anno 1127.

vetur incolumis, ita fidelium mentes unius voluntatis[unius effectæ voluntatis]pro custodienda unitate fidei et statu Ecclesiæ, suis debent humiliter parere prælatis. Ad hæc pravas illas consuetudines a comite Britanniæ in manu præfati archiepiscopi in conspectu synodi refutatas, alteram quarum maritis vel uxoribus decedentibus bona eorum mobilia a potestate sæculari diripiebantur, alteram vero qua illi, qui naufragium evaserant,et in portu postmodum spoliabantur, damnamus, et ne quis eas futuris temporibus renovare præsumat auctoritate apostolica interdicimus.Iniquum enim esse censemus ut quem divinæ clementiæ magnitudo a sævientis pelagi voracitate diverterit, hominum sæva rapacitas audeat spoliare. Piorum namque imperatorum emanavit auctoritas, etiam ut earum rerum quæ in tempestate maris, levandæ novis gratia emittuntur, non amittatur dominium. Non enim quis eas eo animo adjecit, quod habere nolit, sed quod periculum effugere possit ; et qui res ipsas lucrandi animo abstulerit, furtum committit.

Datum Laterani, XIII Kal. Junii.

EPISTOLA XXXII (14).

Pro canonicis Sancti Martini apud Honorium II papam, in cujus indignationem ecclesiæ suæ jura propugnantes incurrerant, Hildebertus intercedit.

Non (15) paucis declaratur privilegiis, quantum ecclesiæ Beati Martini **125** Romani detulerunt pontifices,quantamque providerint libertatem.Quam dum præfatæ ecclesiæ canonici, salva reverentia vestra, tueri niterentur, fortassis prolapsi sunt, suamque dignitatem quærentes obtinere, derogaverunt alienæ. Eorum transgressionem, sanctissime Pater, non purgo, non excuso, non minuo, quibus vel levis error ad judicium cedit, si Romam offendit. Cæterum generaliter ex charitate debemus, ut supplicemus ad veniam,si frater declinat ad culpam. Charitas igitur nos compulit ad ostium pulsare misericordiæ, atque pro fratribus interpellare apud Petrum, cui septuagies septies dimittere præcipitur, si toties in eum delinquatur (*Matth.* XVIII, 22). Sicut autem prædicti testantur canonici, nihil adversus apostolicam præsumptum est majestatem ; nihil quod authenticis non purgetur privilegiis. Quæ si vel auctoritate conferentium, vel processu temporis stabilitatem merucrunt, rogamus ne mater filiæ subtrahat gratiam, quam contulit ad quietem Neque enim dignitatem minuit apostoli libertas impensa confessori. Nec nos ita Martinum venerari quærimus,ut Petrum conculcemus. Si vero prædicta minus se defendunt privilegia, parcat filiis Pater, et indulgeat ex misericordia quod admissum est ex ignorantia. Conservet nobis Dominus sanctitatem vestram, et præparent nobis orationes vestræ viam qua prospero eventu liminibus apostolorum præsentari mereamur.

EPISTOLA XXXIII (16).

Hæc epistola, quæ videtur quasi encyclica, cum nulli nominatim dirigatur, queritur Hildebertus se a rege Francorum varie pro Ecclesiæ juribus excogitatum ab omnibus sine subsidio et sine solatio deseri, maxime vero ab iis quibus ex officio incumbebat se cum illa tueri Regi tamen censet non durc, non pertinaciter, sed placide et cum debita regiæ dignitati reverentia, quod æquum est insinuandum. Cæterum asserit se in suis ærumnis jactaturum cogitatum suum in domino, quem sicut et Joseph et David fore sibi subsidio nunquam desperabit.

In adversis nonnullum solatium est, tempora sperare lætiora. Diutius spes hæc **126** mihi blandita est, et velut agricolam messis in herba, sic animum meum prosperitatis exspectatio confortavit. Cæterum jam nihil est quo serenitatem nimbosi temporis exspectem, nihil est quo navis, in cujus puppi sedeo, crebris agitata turbinibus, portum quietis attingat. Silent amici, silent sacerdotes Jesu Christi. Denique silent et illi quorum suffragio credidi regem mecum in gratiam rediturum. Credidi quidem, sed super dolorem vulnerum meorum rex, illis silentibus, adjecit. Eorum tamen erat gravimini Ecclesiæ canonicis obviare institutis.Eorum erat, si res postulasset, opponere murum pro domo Israel. Verum apud serenissimum regem opus est exhortatione potius quam increpatione, consilio quam præcepto, doctrina quam virga.His ille conveniendus fuit, his reverenter instruendus, ne sagittas suas in sene compleret sacerdote, ne sanctiones canonicas evacuaret, ne persequeretur cineres Ecclesiæ jam sepultæ, cineres in quibus ego panem doloris manduco, in quibus bibo calicem luctus, de quibus eripi et evadere, de morte ad vitam transire est. Inter has tamen angustias,nunquam de me sic ira triumphavit, ut aliquem super Christo Domini clamorem deponere vellem, seu pacem ipsius in manu forti et brachio Ecclesiæ adipisci. Suspecta est pax ad quam, non amore, sed vi, sublimes veniunt potestates. Ea facile rescindetur, et fiunt aliquando novissima pejora prioribus. Alia est via qua compendiosius ad eam Christo perducente pertingam. Ja-

(14) Al. 18. Scripta circa annum 1127.

(15) Non paucis sane, quia revera permultis privilegiis regalem, et Sancti Martini sepulcro insignem Ecclesiam, plures honestarunt summi pontifices, dum adhuc regularis esset, et ibi floreret monasticus ordo sub Regula sancti Benedicti. Cum autem monachis canonici successissent, summam curam adhibuerunt, ut a summis pontificibus, et Francorum regibus, privilegiis monachis ante concessis, ipsi potiri liceret. Quod et illis ita concessum est, ut usque hodie illis, nemine refragante, libere fruerentur. De his vide R. P. Badierium in suo Gallico De sanctitate status monastici, libro ubi doctissime et fuse agit de privilegiis basilicæ Sancti Martini Turonensis.

Præcipuum vero privilegium immunitatis a jurisdictione episcopali concessum est, circa ann. 668, a Crotbberto archiepiscopo Turonensi.Quod deinde, circa ann. 672, summus pontifex Adeodatus confirmavit, et Ibbo, circa annum 720, ratum habuit et auxit, ut notat doctissimus noster Mabillonius in sua Diplomatica, lib. VI, num. 55, p. 487.

(16) Al. 75. Scripta circa ann. 1128. *De qua vide ejus Vitam.*

etabo cogitatum meum in Domino, et ipse dabit mihi petitionem cordis mei (*Psal* LIV, 23). Recordatus est Dominus Joseph, cujus pincerna Pharaonis oblitus, dum prospera succederent, interveniendi pro eo curam abjecit. Recordatus est et David pueri sui, quem a suo etiam filio derelictum, et triumphis extulit, et regni gloria sublimavit. Fortasse recordabitur et mei, atque in desiderato littore navem sistet fluctuantem. Ipse enim est qui respicit in orationem humilium, et non spernit preces eorum (*Psal.* CI, 8). Ipse est in cujus manu corda regum cerea sunt. Quocunque sibi placet, ea solus inclinat, et allevat in quam vult formam. Si invenero gratiam in oculis ejus, gratiam regis vel facile consequar, vel utiliter **137** amittam [*al.* attingam]. Siquidem offendere hominem propter Deum lucrari est gratiam Dei.

EPISTOLA XXXIV (17.)

Legatum apostolicum (18) *obsecrat, ut eum pro juribus Ecclesiæ a rege Francorum multa passum, ipsi regi reconciliare satagat.*

Ad vestrum, beatissime præsul, ingressum, gaudio magno gavisus est spiritus meus, jucunditatem induens et exsultationem. In eo siquidem mihi suscitata est spes, indignationem præcellentissimi Francorum regis circa me laniri posse, cujus, dum zelor legem Domini, gratiam amisi. Cum enim ex præcepto Romani pontificis de episcopatu Cenomanensi ad Turonicam metropolim transissem, archidiaconatum in ea et decaniam personis vacantes inveni. Deinde peracto fere in eadem metropoli anno, regis litteras accepi, continentes regem præscriptas dedisse dignitates, atque mihi præcipere quod personas, quibus eas ipse dederat, in sedibus earumdem dignitatum mittere non differrem. Quo audito nolui in causa Dei contra Deum parere potestati, sciens melius esse Deo magis quam hominibus odedire. Attendens tamen oportere conveniri regem, atque ut ab hujusmodi temperaret admoneri, ad eum profectus sum. Cæterum inexorabilem inveni christum Domini. Inveni eum plus quam deceret christum Domini obduratum. Denique nec bonam spem ab eo reportans, agendi cum eo diem suscepi. Adfuit statuto die et loco in audientia eorum qui convenerant paratus respondere objectis, et canonicum subire judicium. Dehinc audita utriusque partis causa, cum ego adhuc debitum exspectarem judicium, rex mihi per seipsum prohibuit, ne quidquam de prædictarum reditibus dignitatum aut præsumerem aut ordinarem. Frustra preces attuli, frustra protuli plurima, quibus in manifestis etiam injuriis iratam deceret mitescere potestatem. Arguar mendacii, nisi venerabilis Andegavorum episcopus, nisi non plures cum eo sacerdotes mihi testimonium perhibuerint, quod paratus fuerim judicium exsequi; quod eorum subdidi me judicio, qui de me non habebant judicare. Denique sic egressum a rege secutus est nuntius, qui dicere dixisse regem, ne fructus possessionum Turonensis Ecclesiæ, quos regis potestas attingit, ad præfatam deferrentur Ecclesiam, sed fisco **138** deinceps ascripti regiis usibus deservirent: quod ita factum est. Terra quoque ipsius sic mihi suspecta est, ut eam ingredi non audeam. Nec tamen hoc loquor tanquam vobis clamorem super christo Domini deponens, tanquam postulans ecclesiasticæ rigorem disciplinæ. Subveniri Ecclesiæ et mihi per vestrum deprecor interventum, et regi ex charitate suggeri ne sagittas suas in sene compleat sacerdote, ne contra sanctorum Patrum sanctiones insurgat, ne persequatur cineres Ecclesiæ jam sepultæ, cineres in quibus ego panem doloris manduco, in quibus bibo calicem luctus, de quibus vocari a Domino votis omnibus exopto, precibus Dominum interpello. Et quidem desiderio desideravi vestræ sanctitati occurrere, sed ira regis meum impedivit desiderium. Sicut autem mihi significatum est, vobis in Angliam necesse est transfretare, et prudentiæ vestræ injunctam exsequi legationem. Quod si ita est, de quibusdam negotiis a Romana mihi impositis Ecclesia vobiscum locuturus in Northmannia vobis occurrere disposui, si diem mihi et locum significare dignemini. Eapropter exoro, ut et hoc mihi sigillatis designetis litteris, et regis indignationem, quam pro tuenda justitia incurri, circa meam innocentiam mitigare satagatis.

EPISTOLA XXXV (19).

Agit Hildebertus apud summum pontificem, ne episcopis Dolensibus, suffraganeis scilicet suis, pallium et ejus usum concedat, quippe qui soli Baudrico novissime mortuo a papa personaliter concessus fuerat, non pro Dolensi Ecclesia.

Justum est eos spem de reliquis amittere beneficiis, qui gratiarum actione nec primum prosecuti sunt nec secundum. Unde et ego, quia vobis quas debui gratias non egi de præteritis, minus spero de futuris. Ut autem sperare debeam vestra facit benignitas, cui solemne est benefacere vel ingratis. Præterea vestram non latet prudentiam, venialiter eum esse ingratum, qui cum ex impossibilitate benefactori vicem non reddit, habet plenam reddendi voluntatem. Licet igitur ingratitudinis vereor argui, tamen adhuc post christum Domini clamo, post patrem, Turonensis Ecclesiæ lacryminas sic expono. Baudricus Dolensis Ecclesiæ episcopus

(17) Nova ex Spicil. et mss. Scripta circa an. 1128. Vide præfat.

(18) Gerardum scilicet Engolismensem, tunc per Galliam Honorii II legatum

(19) *Nova ex Spicil. mss.* Scripta videtur circa an. 1128 (*a*). Vide Hildeberti Vitam.

(*a*) † Epist. 35, falso data ann. 1128 asseritur. Scripta fuit post mortem Balderici, episcopi Dolensis, qui obiit mense Januario ann. 1150.

decessit. Eum indebite pallium habuisse Occidentalis Ecclesia nequaquam ignorat. **139** Docet hoc etiam pontificalium catalogus Ecclesiarum, nullam omnino faciens de Ecclesia Dolensi mentionem. Unde diligentius intuenti manifestum est totam Britanniam inter limites Turonensis Ecclesiæ contineri. Nec ego tamen super hac re aliquam discutiendam suscito querelam, quam dudum in Romana decisam Ecclesia religiosæ noverunt et testantur personæ. Testatur hoc ipsum venerabilis papæ Urbani privilegium Turonensi metropolitanæ collatum, cum totam intelligit Britanniam ei tanquam metropoli suæ subjectam, palliumque non Dolensi Ecclesiæ prærogatum, sed personæ. Quapropter ego cum tota Turonensi Ecclesia vos exoro, quatenus ad debitum præfatæ metropoli respiciatis, eique suam reformare dignemini dignitatem. In quo bene nos cognoscemus exauditos, si si qui in præfata sede est episcopus eligendus, usum pallii vel omnino denegetis, vel nobis et illi diem ad agendum statuatis. Præterea, præfatis precibus addendum decrevi quatenus Andegavensis episcopus, homo Dei et exemplar Christianæ religionis, in causa sua vos benignum inveniat, in qua credimus eum non aliena quærere, sed Ecclesiæ quod suum est vindicare. De cætero nolumus sanctitatem vestram ignorare Stephanum de Monte Sorello præsentem exuisse vitam. Rudulphum tamen decanum, cui ad agendum cum præfato Stephano, vestra sublimitas diem dederat ad apostolorum limina fatigandum, nisi misericordia vestra ei parcendum, et laborem transalpinandi relaxandum decreverit. Super hac igitur petitione quid sanctitati vestræ placuerit, nobis et ei tanquam humillimo filio vestro, vestris litteris significare dignemini.

EPISTOLA XXXV (20).

Honorium II summum pontificem monet de gravi contumelia canonico suo crudeliter æque ac turpiter illata; quid in hoc negotio egerit eum certiorem facit, et quid deinceps ipse summus pontifex agendum censeat, ipse ab eo requirit.

Non dubitamus contumeliam, de abscissione membrorum canonico nostro illatam, ad aures vestras usque pervenisse. De qua videlicet contumelia, cum ipse demembratus (21) adversus quosdam nobis querelam deposuisset, dicens **140** præfatam injuriam eorum consilio et machinamento sibi illatam, nos illis diem dedimus. Adfuerunt simul utrique, accusator et accusatus. Cæterum, nolente accusatore judicium suscipere, sed morator am quærente delationem, nos cum accusatis, nisi prius de nostra et totius Ecclesiæ purgarentur contumelia, communicare nolentes, purgationem utriusque sub septima manu legitimarum suscepimus personarum. De cætero vestra noverit sublimitas, de illis qui in canonicum manum misere, illumque demembrare præsumpserunt, nos gravissimam exercere justitiam, comitemque multipliciter [/. deest decrevisse] exorare, quatenus de illis rectitudinem suscipiamus. Cui nos respondere distulimus, donec inde vestrum haberemus consilium. Res enim gravissima est, et ut alii a similibus absterreantur, cautissime providendum. Sunt autem qui dicunt quod ipsi demembrato, adversus malefactores incumbat probare injuriam. Qui autem ita sentiunt, illi ad hærent judicio, quod Carnotense concilium (22), auctoritate litterarum Calixti papæ, de Cenomanensi vicecomite et Lisiardo promulgavit; quo judicatum est ipsum vicecomitem, proclamantem quod homines Lisiardi de maceria cujusdam ecclesiæ, cui ipse vicecomes, egressus, de captione, consurgens ad ecclesiam, inhæserat, debere, contactu calidi ferri, probare se violentia hominum Lisiardi, a maceria abstractum (23).

EPISTOLA XXXVII (24).

Hildebertus præbendam Braecrio cuidam, qui eam culpæ suæ enormitate amiserat, ad summi pontificis commendationem, pœnitenti restituisse nuntiat. Simulque quid iterum ipse in causa Radulphi decani et Nicolai canonici fecerit, quidve de ea Girardus episcopus Engolism. et Romanæ Ecclesiæ legatus, statuerit, monet; rogans ut tandem huic negotio, quod ipsam Ecclesiam Turonensem graviter turbaverat, ultimam auctoritate apostolica manum imponat.

Dei gratia sanctissimo Patri suo, summoque pontifici sanctæ Romanæ Ecclesiæ, HONORIO, HILDEBERTUS, humilis Turonum minister, integræ custodiam obedientiæ.

Factum est, beatissime Pater, quod a nobis dignatio vestra **141** postulavit. Etenim Bracerio præbendam, quam enormitate delictorum amiserat, apostolicus restituit interventus. Radulfus quoque beati Mauricii decanus, vestræ sanctitatis iter ad vos assumpsit, conscientia securus, non via, divino conductu, non humano. Qui, si prosperante Deo ad vestram evaserit audientiam, scietis eum non sua fatigari culpa, sed potius odiis et delationibus quorumdam juvenum, de quibus dubium est an magis attriverint famam suam malefactis, an maledictis alienam. Hinc est quod opinionem decani gratuito persequuntur, qui suæ nec rogati parcere voluerunt. Eidem tamen decano sic data est a nobis in capitulo decania, sic ipse substitutus in sede, ut huic ejus promotioni nemo prorsus aut verbo resisteret, aut opere contrairet. Ad mensam debitæ refectionis æquanimiter sederunt omnes, cum gratiarum actione surrexerunt. Agenti decano aliquandiu impensa est et integritas obedientiæ, et facultas disciplinæ. Hanc autem circa eum reve-

(28) *Novæ ex Spicil. mss* Scripta an. 1128. De qua vide Vitam.

(21) Non genitalium minutione, ut quidam probabile duxerunt; sed, ut asserit dominus Maan in sua metropoli Turonen. oculorum effossione; quamvis et in hac, et in epistola sequenti, *abscissio* expresse notetur, licet non cujus membri.

(22) Habitum an. 1128, juxta Labbæum.

(23) Nota jus azyli, ita proprium Ecclesiis, ut et ad loca, et ædificia ipsis adjuncta, extenderetur.

(24) Al 68. Scripta eodem anno quo superior, de eodem negotio.

rentiam temeritas cujusdam Fulconis fratris ipsius, imminuit. A quo et per quem captus est, abscissusque Nicolaus. De qua scilicet abscissione, qua decanum Nicolaus accusaverit, et quod ipse decanus adjunctis sibi sex venerabilibus personis (25), jurejurando declaravit innocentiam, jam nostrarum inspectione litterarum, beatitudini vestræ veraciter innotuit. Præterea innotuit judicio adfuisse venerabilem Cenomanorum pontificem, abbates quoque quamplures, aliosque religiosos et sapientes viros, quorum omnium ad hoc prona fuit sedulitas, ut non mollirent ex licentia judicis sententiam, sed sequerentur canonicæ rigorem disciplinæ. His taliter peractis, non tamen circa decanum quorumdam quievit invidia, qui cum apud eum dilationis materiam non inveniunt, ipsi fingunt. Hi siquidem B sunt, quibus est elegantius damnari de mendacio, quam præmium de veritate promereri. Porro, cum ad aures vestras descendisse, præ irrogata Nicolao contumelia, gravem inter canonicos esse discordiam, Ecclesiæ quoque divinum deesse officium, ob reformandam in ea pacem, domnum Gerardum, Romanæ Ecclesiæ legatum, Turonis usque fatigari jussistis. Ubi cum data esset Nicolao, et amicis decani audienta, singuli, prout quisque pulsabatur, suam exsecuti sunt actionem. Deinde prolatum, juxta consuetudinem provinciæ, judicium, 142 conquestus in eo se gravari Nicolaus, apostolici examinis vigilantiam appellavit. Inde factum ut tunc inter Nicolaum et eos de quibus appellaverat Nicolaus, res indiscussa remaneret. Adhuc autem sedentibus episcopis, qui de causa judicaturi convenerant, C legatus ex auctoritate sedis apostolicæ præcepit ut si quis canonicorum vel adversus decanum, vel adversus alium aliquam haberet querelam, in medium proferret, super clamore suo, quidquid justitia dictaret adepturus. Idipsum cum legatus de persona decani specialiter, et Bidonis, iteraret, nullus omnino inventus est, qui sibi aliquid esse adversus eos fateretur. Placuit igitur tam legato quam Cenomanensi et Rhedonensis episcopis, pariterque parvitati nostræ, in accusationem decani, sive Bidonis, neminem illorum deinceps admitti, qui si quid adversus eos haberent jussi proferre, siluerunt. Ita bis jam decisa Nicolai adversus decanum et Bidonem querimonia, legatus canonicos diligenter hortatus est ad pacis unitatem reverti, D singulos singulis in ordine suo debitatem exhibere reverentiam, conversari sic in domo Domini, ut quos dividebat distinctio graduum uniret æqualitas animorum. Quod ut fieri, Pater beatissime, possit, necesse est vos ultimam manum præfato imponere negotio (26).

(25) Vide quid sit jurare in septima manu, in nota ad sequentem epistolam.

(26) Quod non apparet fecisse pontificem ; dum enim Radulphus decanus causam suam acturus, Romam pergeret, ab adversariis, ut suspicio fuit, trucidatus obiit. Vide Vitam.

EPISTOLA XXXVIII (27),

Iterum apud summum pontificem se queritur a Francorum rege varie vexatum, ea vero præcipue de causa, quod alium decanum et alium archidiaconum, ab iis quos rex nominaverat, propter ipsorum incapacitatem, episcopali jure, Ecclesiæ suæ providerit. Enuntiat insuper quid egerit in lite inter Radulphum decanum et Nicolaum canonicum, a decani fratre, ut ipse asserebat, et de ipsius consilio turpiter demembratum.

HONORIO Dei gratia reverendissimo Patri suo, sanctæque Romanæ sedis summo pontifici, HILDEBERTUS, humilis Turonum archiepiscopus, debitæ integritatem obedientiæ.

Quantis tribulationum turbinibus Turonensis agitetur Ecclesia, vestram, venerande Pater, latere non credo sanctitatem. Adhuc enim Francorum ex innocentiam meam tanto persequitur studio, ut traducat in gravamen 143 Ecclesiæ odium personæ. Quippe quam dum beati Mauricii curiem præfatæ abstulit Ecclesiæ ; et, quod constat esse sancturaii, fisco ascripsit. Tota quoque terra ipsius, mihi, et his qui mecum sunt in domo, suspecta est et clausa, ut nec ego, nec aliquis illorum in ea pedem ponere audeat. His, aliisque premor angustiis, quia zelo zelatus sum legem Domini Dei, quia non sum transgressus terminos quos patres nostri posuerunt, quia dignitates ecclesiasticas nec ex regis præcepto disposui, nec ei disponendi facultatem indulsi. Sciens enim quia oportet magis Deo obedire quam hominibus, prius elegi qui in exsequendis Ecclesiæ negotiis, pondus dici et æstus portarent. Alteri igitur archidiaconatum, alteri decaniam dedi. Nullus omnino fuit, qui ei, quem in decanum promovi, quando promotus, est aliquid opponeret, seu quando in sede fuit collocatus. Omnes gratiam ipsius habebant, omnium ipse. Sequenti autem tempore contigit, ut quosdam canonicorum, qui sub virga erant propter turpia eorum verba, et reprimendorum enormitates operum, decanus, ex officio decaniæ, ecclesiastica corrigeret disciplina. Quam nimis graviter iidem canonici ferentes, adversus eum inexorabili odio exarserunt. Cui scilicet odio plurimum e quadam discordia est additum, quæ inter eosdem canonicos et fratres decani suscitata, ex verbis ad rixam usque pervenit. Ex occasione hujusmodi, simulque suffragio disciplinæ, prescripti canonici de sua egressi Ecclesia, ad regem Francorum, cujus iram circa decanum noverant implacabilem, transierunt, ipsius indignationem, quibus potuerunt dilacerationibus [*al.* delationibus] in eum cumulantes. Cum autem a rege egressi essent, unus ex eis, nomine Nicolaus, a quodam fratre decani captus est, et aliorum auxilio, tam fratrum ejusdem decani quam amicorum demembratus. De quibus cum mihi frater abscissus, lacrymabilem deponeret clamo-

(27) Al. 67. Scripta eodem anno quo superior, et de eodem negotio.

rem, addidit ut etiam super oceano proclamaret, dicens : Suggestione et consilio ipsius, membrorum se abscissione minutum, cujus violentia ipse tentus fuit et abscissus. Alterum quoque canonicum Herbertum 144 nomine, simili suspicione Nicolaus de illata sibi pulsavit injuria. Pulsanti utrique, et utrique pulsato, diem dedi competentem, in quo, accitis religiosis et capacibus personis, causam, juvante Domino, canonice terminarem. Omnes statuto die affuerunt. Omnes hoc modo suam exercuerunt actionem. Qui pro Nicolao est locutus, dixit Nicolaum, suggestione et consilio decani, demembratum. Ipsum tamen Nicolaum minime suscepturum judicium. Ad hæc decanus : « Non mea, inquit, suggestione, nec meo consilio, sed nec etiam mea voluntate actum est ut Nicolaus abscinderetur. Ut autem super illato mihi scelere purgarer, meamque monstrarem innocentiam, vocatus a meo archiepiscopo, conventum præsentem ingressus sum, libenter exsecuturus quidquid canonice fuerit adversum me judicatum. Sive itaque Nicolaus judicium suscipere differat, seu omnino dimittat, ego tamen Ecclesiæ et archiepiscopo meo, quam sanctiones canonicæ dictant offero purgationem. His dictis, alter simili capitulo pulsatus, simili responsione suum persecutus est negotium. Et quidem quæsitum est si quos testes adversus accusatos Nicolaus haberet. Cæterum, nullus omnino inventus est, nullus nominatus. Quapropter judicatum est decanum, si non pro Nicolao, quibusdam moratoriis causis quærente, judicium differre, pro Ecclesia tamen eum debere purgari, atque in septima manu ordinis sui (28), suam jurejurando declarare innocentiam. Quod et ita factum est. Et eodem quoque judicio Herbertus in ordine suo similem exhibuit purgationem. Hoc idcirco vobis, Pater sancte, scripsi, quatenus si quis aliud sanctitati vestræ de præfato retulerit negotio, vos ipsam cognoscatis veritatem.

EPISTOLA XXXIX (29).

Amico suo Hildebertus impense commendat Radulphum Turonensem decanum (30) *injuste a quibusdam improbis vexatum* (*a*).

Usu pariter et necessitate docemur ad amicorum suffragia convolare. 145 Hinc est quod ego non solum in necessitatibus meis ad vos currere compellor, sed etiam in meorum angustiis amicorum. Cum igitur ad vos Radulphus accesserit, scitote in eo me vobis loqui, vos etiam precari, quatenus in eo mihi subveniatis, scientes me pro eo loqui devotius quam pro meipso. Quia vero non est meum vos docere quomodo, vel quam devote eum juvetis, hoc tantum vobis significo hanc meam esse voluntatem ut impensiori studio ei subvenire satagatis quam mihi. Quotquot adversus eum convenerunt, filii sæculi sunt, quærentes ei potius incommodare quam Ecclesiæ provenire vel justitiæ.

(*b*) EPISTOLA XL (31)

Apud Honorium II summum pontificem Hildebertus se excusat, quod negotium de conjugio Hugonis de Credone illi impositum, et una parte renitente, et Francorum rege ipsum ad filii sui coronationem vocante, confiecre nequiverit.

Honorio, Dei gratia reverendissimo ac sanctissimo Patri suo, sanctæ Romanæ Ecclesiæ summo pontifici, Hildebertus humilis Turonorum minister, integræ perseverantiam obedientiæ.

Litteras ad nos, beatissime Pater, vestra dedit sublimitas, continentes ut causam quæ de conjugio Hugonis decredone, et Agnetis uxoris suæ suscitata fuerat, utraque parte convocata satageremus terminare. Quibus cum diem agendi ex vestro dedissemus præcepto, ipsa Agnes et pro brevitate temporis, et pro loco ad quem suos deducere non poterat advocatos, et maxime Guidonem de Lavalle fratrem suum cum comite guerram habentem, se non posse ad causam venire prætendit. Præterea contigit ut, ante diem quam posueramus, Francorum rex ad coronandum filium suum, et in regem ungendum nos invitaret ; in eadem die, quam utrique dederamus, egredi de nostra sede nos tempore et conditione cogeremur. Porro non exaudire regem, cui postulatum debebamus obsequium, et quem vel sic mitigandum speravimus, et in damnum Ecclesiæ cessurum, et in majorem adversus nos indignationem, nemo est qui dubitet. Cum igitur et excusamen convinci non potuerunt, illam in obvios prædones, ut potuerunt, rejicientes. Qui casus occasionem præbuit epistolæ, qua Hildebertus deterret summum pontificem ab appellationibus ad curiam Romanam, utpote plerumque frivolis, et solum, ut vocat, remoratoriis, facilius admittendis.

(28) Hoc est, cum sex omni exceptione majoribus presbyteris, secum ejus innocentiam jurejurando attestantibus. De hoc modo, quo olim deficientibus testibus se purgabant accusati, vide Ivonem Carnot. epistola 206, ad Hildebertum ipsum et D. Du Cange in Gloss. Latino, ad verbum *Manus*, ubi explicat quid sit jurare in tertia, quarta, septima, et vel duodecima manu.

(29) Nova e Spicil. et quibusdam mss. Scripta circa an. 1128.

(30) Hic Radulphus, dum Romam contenderet, ut de Nicolai canonici *dememhrati* accusatione, coram summo pontifice se purgaret, in itinere trucidatus obiit, non sine suspicione adversus Nicolaum, et ejus asseclas, de ejus internecione ; de qua tandem convinci non potuerunt, illam in obvios prædones, ut potuerunt, rejicientes. Qui casus occasionem præbuit epistolæ, qua Hildebertus deterret summum pontificem ab appellationibus ad curiam Romanam, utpote plerumque frivolis, et solum, ut vocat, remoratoriis, facilius admittendis.

(31) Scripta anno 1120. Quo scilicet Ludovicus Crassus filium Philippum suum primogenitum, qui paulo post infausto casu exstinctus est, in regem ungi Rhemis procuravit ; quo Hildebertus cum cæteris prælatis et regni proceribus a rege vocatus est. Porro de regis indignatione, de qua in hac epistola loquitur Hildebertus, vide quæ in ejus vita retulimus.

(*a*) † Vid. Muratori, *Analect.* tom. III, p. 113, qui eam deprompsit epist. e codice ms. bibliothecæ Ambros.
(*b*) † Nova e ms. Ebr. et aliis.

tione Agnetis, 146 et vocatione qua vocavit sumus a rege, præscripto die causam non possemus terminare, competentem ei obtulimus diem, quem tamen ipse omnino suscipere recusavit. Quod ideo vobis, Pater sancte, significandum censuimus, ut si quis vobis aliter in referret, vos et dilationis causam cognoscerotis, et rei veritatem. Conservet vos Dominus Ecclesiæ suæ, Pater sancte.

EPISTOLA XLI (32).

Libertate vere episcopali, sed summa reverentia exponit Hildebertus summo pontifici quam Ecclesiæ et bonis moribus periculosum sit quaslibet in curia Romana admitti indifferenter appellationes (al).

Dei gratia excellentissimo ac revendissimo Patri suo, sanctæque Romanæ Ecclesiæ summo pontifici Honorio, humilis Turonorum minister, debitæ integritatem obedientiæ.

Philosophus ait:« Colere officiis, non exasperare verbis oportet potestatem. » Ideo cumulatis precibus exoro ne vos, reverende Pater, scriptum præsens exasperet, aut velitis, de necessitate, præsumptionem figurare. Etenim necessitate scripsi, eodem, quo læsus sum jaculo, lædi metuens Ecclesiæ sospitatem. Bonam spem in sinu meo gero, quod scribens pro justitia, gratiam Patris non amittam. Quaslibet igitur appellationes in Romana vigere vel suscipi Ecclesia eis Alpes auditum non est, nec ex sacris traditum institutis. Quod si forte hujusmodi novitas emerserit, ut placeat indifferenter omnem admittere appellationem, pontificalis censura peribit et omnino conteretur ecclesiasticæ robur disciplinæ. Quis enim raptor ad solam anathematis comminationem non statim appellabit? Quis clericus aut presbyter, frustratoriæ appellationis refugio, non putrebit, aut etiam sepelietur in stercore suo? Quis episcopus habebit in promptu, non omnem dico, sed aliquam ulcisci inobedientiam? Ejus virgam quævis appellatio quassabit, solvet constantiam, severitatem emolliet, adducens illi silentium, et reis impunitatem delictorum. Sic fiet ut sacrilegia et rapinæ, fornicationes et adulteria, pernicioso pullulent incremento. Cum præsul ad superfluas appellationes 147 clauserit ora, cum desierit persequi piorum persecutores locorum, cum punire manifestam sacerdotum immunditiam, cum viduarum injurias ulcisci et orphanorum. Dilatione nimirum censuræ facinora fovebuntur, et venient in profundum iniquitatis impune delinquentes. Præterea quis evangelicum illud implebit præceptum:« Exi cito in plateas et vicos civitatis et pauperes ac debiles, cæcos et claudos compelle intrare?» (*Luc.* XIV, 24). Quis cæcum et claudum intrare compellet, si cæcus vel claudus qui compelletur appellet. Denique pro delicto Heli nullus pontificum punietur, quoniam appellationis excusatione suam quisque defendet offensam. Non erit qui Saulum sævientem percutiat, qui Moysi animadversionem imitetur, qui gestet gladium Phinees, qui misericordiam et judicium Domino simul cantare prævaleat. Exempla quidem censuræ supervenient. Æmulatores autem ejus quælibet appellatio sepeliet et vivos. Sane parva mihi est et exilis scientia, quasi, juxta Job, inter aquilas in præruptis habitantes cum pullis, earum sanguinem lambit (*Job.* XXXIX, 30). Satis est, non erubesco meam vel attendere vel profiteri mensuram. Inter cæteros sacerdotes tamen ad me pervenit quas appellationes hactenus Cisalpina suscepit Ecclesia, quas etiam sine offensione sedis apostolicæ renuit et abjecit. Accipi enim, et universitas Ecclesiæ prædicat quis gravatis judicio subventus appellationis debeatur. Accepi quod suspectos habens judices, aut infestos, quod formidans vim temerariæ multitudinis, eodem remedio possint et debeant sublevari. Unde et in decretis papæ Cornelii, capitulo secundo, taliter Ecclesiæ traditum est (33): » Si quis judicem adversum sibi senserit, vocem appellationis exhibeat, quam nulli oportet negari.»Item in eodem: « Nullus sacerdotum causam suam alieno committat judicio, nisi ad sedem apostolicam fuerit appellatum, sed unusquisque comprovinciales judices et notos habeat, nisi aliquam vim temerariæ multitudinis illic timuerit, aut infestos vel suspectos sibi judices habuerit, pro quibus causis ad majoris auctoritatis judices, et ad alias provincias appellare et venire concessum 148 est. » Audivi autem alias appellationes esse, sed moratorias, nec alicui recipiendas, de quibus in sacris legibus his legimus verbis:« Quicunque non confidentia justæ causæ, sed causa afferendæ moræ, ne contra eum sententia proferatur, appellaverit, vel si de facto suo confessus, ne addicatur, appellare voluerit, hujusmodi appellationes non recipiuntur. » Et quidem mihi plures esse talium species appellationum, quas prudens judex ita necesse est discernat, ut circa judicandos debitam servet in omnibus æquitatem. Porro ea quæ prærogativam appellationis obtinent, sicut parvitati meæ monstravit [*al.*, ministravit] auctoritas, perstrinxi. Quæ si plura sunt, et usque ad tempus (34) cathedræ vestræ, sub apostolica cucurrere vigilantia, confiteor non transgrediendum quidem terminos quos Patres nostri posuerunt. Moratorias autem appellationes et superfluas omnino a vestra elongandas esse audientia. Non sustinendum plantari in horto Domini toxicum mortis, toxicum quo subventus afflictorum

(32) Al. 82. Scripta circa an. 1129. Huic epistolæ occasionem præbuit infausta Radulphi decani cædes de qua supra ad epistolam 37.

(33) Hæ decretales, Hildeberti tempore, ita pro legitimis habebantur, ut eas et Ivo Carnot. et Burchardus, et ipse postmodum Gratianus, in suis compilationibus inseruerint; sed cum tandem ex eadem Isidori Mercatoris officina, in jus irrepisse compertum fuerit, nullius ab eruditis censetur auctoritatis.

(34) Ita ms. Ebr., Roth. et alii ; editi viro, *ipsius*.

(a) † Invenitur ista epist. in Decretis Eccles. Gallican. auctore Bochel, l. VIII, tit. 25.

morietur, quo pontificalis vigor elanguebit, quo justitiæ parcimonia in nihilum revertetur, incrementum autem suscipiet uberius delictorum.

EPISTOLA XLII (35).

Quamdam eleemosynam ab Henrico Anglorum rege monasterio Fontis-Ebraldi concessam, et quotannis ex Anglia persolvendam, Hildebertus ut ejusdem monasterii patronus, ab Honorio II summo pontifice confirmari postulat.

HONORIO revendissimo Patri suo, sanctæque Romanæ Ecclesiæ summo pontifici, HILDEBERTUS humilis Turonorum minister, debitæ perseverantiam obedientiæ (36).

Et relatione plurimorum didicimus, et re sumus experti, quod apud vestram, sanctissime Pater, vigilantiam justæ petitiones debitum inveniant effectum. Unde et nos tam devote quam fiducialiter id expetimus a vobis quod et summum pontificem erogare deceat, et Ecclesiæ prosit erogatum. Serenissimus siquidem Anglorum rex Henricus [*scilicet* I] monasterio de Fonte-Ebraldi quamdam in 149 Anglia providit eleemosynam pro remissione peccatorum suorum eidem loco singulis annis in perpetuum exsolvendam. Quam profecto eleemosynam auctoritate sedis apostolicæ confirmari, vestroque muniri sigillo precibus multiplicatis imploramus. Hanc ad vos, beatissime Pater, interventionem pro virginibus Christi suscepimus, quarum sicut exterior, id est apud homines conversatio ; sic apud Deum, prout credimus, puritas innotescit. Ea propter volumus ancillis Christi nostrum non deesse interventum. Quod si non meretur exaudiri a Patre filius, mereatur tamen ex Deo aliquam de pia voluntate mercedem. In sinu tamen nostro spes bona reposita est, a Patre filium exauditum iri, quæ ad promerendam servorum Dei gratiam ipse solæ sibi sufficiunt.

EPISTOLA XLIII (37).

Non censet Hildebertus licere sacerdoti occidere latronem, ipsum perimere volentem, imo et actu armata manu ipsum invadentem : quod tamen ita asserit, ut in pari casu tutius arbitretur summum consulere pontificem.

HILDEBERTUS humilis Turonorum episcopus, A. (38) venerabili Dei gratia Claromontensis Ecclesiæ episcopo (49) suo charissimo amico, salutem.

Sicut parvitatem meam vestra docuit pagina, cum latro quidam portitorem præsentium sacerdotem invaderet, et pannis ejus lancea perforatis, eum vellet occidere, sacerdos latronem lapide percussit, et ictus occasione latro mortuus a quibusdam putatur. Pro quo scilicet delicto, jam per septennium, ab officio Dominicæ mensæ providentia vestra eumdem suspendit sacerdotem. Sane super hoc dignatus estis meum quærere consilium, ni fallor, id ad vestram rescribi desiderantes inquisitionem ; si sacerdoti liceat ad sacrum redire officium, quod ei medicinaliter abstulistis. Considerant ergo mihi quanta in sacerdote postuletur innocentia, et maxime quam immunis debet esse a sanguine, non videtur sacerdotem reum sanguinis oportere deinceps ministrare, quamvis tuendæ salutis necessitate homicidium incurrerit. Quod enim vir Christianus quærere sibi vitam aliena morte non debeat, Ambrosius his ostendit verbis (40) : « Quærunt aliqui si sapiens, in naufragio positus, insipienti 150 naufrago tabulam extorquere possit, utrum debeat. Mihi quidem, etsi præstabilius videatur usui sapientem de naufragio, quam insipientem evadere, non tamen videtur quod vir Christianus et sapiens et justus quærere sibi vitam aliena morte debeat, utpote qui etiamsi in latronem armatum inciderit, ferientem referire non possit, ne dum salutem defendit, pietatem contaminet. » De reformatione igitur sacerdotis mihi rem intuenti nihil aliud quam quod supra dictum est videtur. Quod si etiam liceat, non tamen expedit, quoniam et exemplo offendit, et ulciscendi securitatem adducit. Si autem simile quid in parochia mihi commissa contigisset, reum ad apostolicam misissem audientiam, quatenus ex consilio illius et ego instruerer, et peccator de reformatione sententiam susciperet certiorem. Vale.

EPISTOLA XLIV (40*).

S. BERNARDI AD HILDEBERTUM.

Quanti sanctus Bernardus fecerit Hildebertum, et qualis momenti ejus in maximo Ecclesiæ negotio censuerit fuisse suffragium, hæc sanctissimi abbatis probat epistola, qua eum ut *magnam Ecclesiæ columnam*, ad fulciendas Innocentii II partes contra Anacletum, pathetice et efficaciter vocavit. Hinc autem quam amice sanctus Bernardus cum Hildeberto egerit, lector uno quasi intuitu perspiciet.

« Magno sacerdoti et excelso in verbo gloriæ Hildeberto, Dei gratia Turonensium archiepiscopo, Bernardus Claræ-Vallis abbas dictus, in spiritu ambulare, et spiritualiter omnia examinare. »

« Ut verbis vos propheticis alloquar ; » consolatio abscondita est ab oculis, quia mors dividit inter fratres (*Ose.* XIII, 14). « Quidam enim juxta Isaiam videntur fœdus pepigisse cum morte, et cum inferno fecisse pactum (*Isa.* XXVIII, 15). « Ecce namque Christus Domini iste Innocentius positus est in ruinam et

(35) Al. 69. Scripta circa an. 1130.

(36) In negotio inter Petrum Pictonum episcopum et Hildebertum Turonensem, de decimis Condatensium, amice per Gerardum episcopum Engolismensem, Honorii papæ legatum, compositio, ita se gessit Hildebertus, ut Petronilla, prima Fontis-Ebraldi antistita, quæ et ipsa in causa erat, ipsum a summo pontifice postulaverit et impetraverit patronum et defensorem ; quod officium per hanc epistolam exsequitur, per quam etiam, ipsum jam diu in gratiam Henrici regis Angliæ rediisse patet.

(37) Al 60. Scripta circa an 1130.

(38) Aymerico scilicet, ad quem et epistola 29 hujus secundi libri.

(39) Ita ms. Ebr. non *Carnotensis*, ut habet editio Lugdun. post Colonien sem ; — et ut legitur in *Hist Eccles.* auctore Fleury.

(40) *De officiis*, lib III, cap. 4.

(40*) Ex editione Mabilloniana, hæc inter epista-

in resurrectionem **151** multorum. Num qui Dei sunt, libenter junguntur ei ; qui autem ex adverso stat, aut Antichristi est, aut Antichristus (41). Cernitur abominatio stare in loco sancto, quem ut obtineret, incendit sanctuarium Dei. Persequitur Innocentium, et cum eo omnem innocentiam. Fugit ille nimirum a facie leonis, sicut dicit propheta : » Leo rugiet, quis non timebit? (*Amos.* III, 8.) « Fugit secundum præceptum Domini dicentis : » Si vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam (*Matth.* X, 13). « Fugit, et in hoc vere virum se apostolicum probans, quod apostolica sese forma insignierit. Nec enim Paulus erubuit in sporta dimitti per murum (*II Cor.* XI, 13), et sic effugere manus quærentium animam suam. Subfugit autem non parcens animæ suæ, sed dans locum iræ ; non ut mortem evaderet, sed ut vitam acquireret. Merito Ecclesia Innocentio concedit ipsius vicem, quem per eadem vestigia gradientem cernit.

Nec sane otiosa fuga Innocentii. Laborat quidem, sed honestatur in laboribus suis. Pulsus Urbe, ab orbe suscipitur. A finibus terræ occurritur cum panibus fugienti, etsi furor Semei Girardi Engolismensis, nondum quiescat maledicere David. Velit nolit peccator qui videt et irascitur, magnificatur in conspectu regum portans coronam gloriæ. Nunquid non omnes principes cognoverunt, quia ipse est verus Dei electus ? Francorum, Anglorum, Hispanorum, et postremo Romanorum rex Innocentium in papam suscipiunt, et recognoscunt singularem episcopum animarum suarum. Solus adhuc ignorat Achitophel suum jam patefactum consilium. Frustra molitur miser super populum Dei malignare consilium, et cogitare adversus sanctos, sancto firmissime adhærentes, et contemnentes curvare genua ante Baal. Nulla fraude prævalebit parricidæ suo obtinere regnum super Israel, et super civitatem sanctam, quæ est Ecclesia Dei viventis, columna fidei et firmamentum veritatis. » Funiculus triplex difficile rumpitur (*Eccle.* IV, 12). « Electio meliorum, approbatio plurium, **152** et, quod his efficacius est morum, attestatio Innocentium apud omnes commendant, summum confirmant pontificem,

Apud quod sane et vestra, Pater, exspectatur, sicut pluvia in vellus, vel sero sententia. Non improbamus tarditatem, quæ gravitatem redolet, levitatis abolet notam. Nam et Maria non statim respondit angelo salutanti, prius cogitans qualis esset ista salutatio. Et Timotheus præcipitur : » Nemini cito manum imponere (*I Tim.* V, 22). « Dico tamen ego notus pontifici. Ne quid nimis, dico, ut familiaris et notus : » Non plus sapere, quam oportet sapere (*Rom.* XII, 3). « Pudet, fateor, quod serpens vetustissimus, nova audacia, relictis insipientibus mulieribus, etiam robur pectoris vestri visus est attentare, et » tantam Ecclesiæ columnam » ausus est concutere. Confidimus autem quia etsi concutit, non dejicit, quoniam amicus sponsi stat, et gaudet ad vocem sponsi, vocem exsultationis et salutis, vocem unitatis et pacis.

BREVE MONITUM.

Monitum te velim, candide lector, mentem primo nobis fuisse sequentem epistolam e numero Hildebertinarum omnino expungere. Cum enim attentius recensioni ipsarum vacaremus, nec illam in ullo de duodecim manuscriptis, quos ad id discussimus, invenissemus, primo quidem nobis eo suspectior visa est, quo remotior etiam ad Hildeberti stylo nobis apparuit ; ac tandem diligentius inspectam et excussam, ipsam nihil aliud esse deprehendimus, quam fragmentum epistolæ vigesimæ secundæ sancti Hieronymi ad Demetriadem, sub finem, de verbo ad verbum. Quod quidem non advertentes editores Bibliothecæ Patrum, Parisienses anni 1589, nec Colonienses an 1648, nec etiam recentiores Lugdunenses anni 1677, illud ut veram Hildeberti epistolam, in aliarum serie septuagesimam nonam, bona fide posuere.

Illam igitur libentissime subticuissemus, nisi eruditis amicis et nobis visum fuisset non omnino improbabile fieri potuisse, ut cum Hildebertus pastor vigilantissimus sanctimonialem aliquam ad vagandum extra monasterium suum plus æquo procliviorem advertisset, illamque ad exactiorem clausuram revocare decrevisset, ipseque forsan epistolarum sancti Hieronymi lectioni, cui, ut patet ex cæteris ejus operibus, addictissimus erat, incumberet, **348** hoc sanctissimi doctoris epistolæ fragmentum, ut suo concilio judicaverit aptissimum, nihilque ad avertendam virginem illam ab inconsiderata sua nimia illa vagandi libertate censuerit efficacius, quam ipsissima illa tanti viri ad aliam virginem verba, quæ ad illam ideo sine ulla mutatione transmiserit. Aliquid siquidem ad hoc accedens agit in epistola 3, lib. I, ad Adelam comitissam Blesensem, dum in ejus tota fere tertia parte ipsamet Senecæ verba exacte recitat, sicut et in epistola 12 ejusdem libri ad Henricum I, regem Anglorum, et alibi sæpius.

EPISTOLA XLV (42). (*a*)

Improbat Hieronymus virginem usquam, præcipue solam, e monasterio egredi, maxime vero festivis diebus, quibus ut plurimum frequentior fit populi concursus. Illas autem quæ, ut absque arbitris licentius vivant laicorum hospitia quærunt, acriter insectatur.

«Quæ vivunt in monasterio, et quarum simul magnus est numerus, nunquam solæ, nunquam sine matre procedant. De agmine columbarum crebro accipiter unam separat, quam statim invadat, et laceret, et cujus carnibus et cruore saturetur. Morbidæ oves suum relinquunt gregem, et luporum faucibus devorantur. Scio ego sanctas virgines, quæ diebus festis, propter populorum frequentiam, pedem domi cohibent, nec

las sancti Bernardi reperitur centesima vigesima quarta ; scripta vero circa annum 1151.

(41) Forte Girardus Engolismensis, qui a partibus Anacleti stabat.

(42) Al. 79.

(*a*) † Hæc epist. falso tribuitur Hildeberto, Biblioth. Patrum, Colon., Lugdun. et Paris. Vid. D. Liron., in opusculo cui titulus : *Nouvelle littéraire aux savants de France*, 1701.

tunc egrediuntur, quoniam major est adhibenda custodia, et publicum penitus devitandum. Ante annos circiter triginta, de virginitate servanda edidi librum, in quo mihi necesse fuit ire contra vitia, et, propter instructionem virginis quam monebam, diaboli insidias patefacere; qui sermo offendit plurimos, dum unusquisque in se intelligens quod dicebatur, non quasi monitorem libenter audit, sed quasi criminatorem sui operis adversatus est. Verumtamen quid profuit armasse exercitum criminantium, et vulnus conscientiæ dolore monstrasse. Liber manet, et homines perierunt. Scripsi et ad plerasque virgines, ad viduas, plerosque alios, et quiquid dici poterat in illis opusculis defloratum est, ut aut ex superfluo eadem a nobis repetantur, aut neque prætermissa plurimum nocent. Certe, ut beatus Cyprianus egregium de virginitate volumen edidit, et multi alii, tam Latino sermone, quam Græco omniumque gentium litteris atque linguis, præcipueque in ecclesiis, virginis vita laudata est. Sed hoc ad eas pertineat, quæ necdum elegerunt virginitatem, et exhortatione indigent, ut sciant quale sit quod eligere debeant. Nobis electa 154 servanda sunt, et quasi inter scorpiones et colubros incedendum, ut accincti lumbis, calceatique, et apprehensis manibus baculis, iter per insidias sæculi hujus, et inter venena faciamus, possimusque ad dulces Jordanis pervenire aquas, et terram repromissionis intrare, et ad Dominum ascendere, et dicere cum Propheta : » Domine, dilexi decorem domus tuæ, et locum habitationis gloriæ tuæ (*Psal.* xxv, 8). *Et illud* : Unum petii a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini, omnibus diebus vitæ meæ (*Psal.* xxvi, 4). « Felix illa conscientia, et beata virginitas, in cujus corde, præter amorem Christi, qui est sapientia, castitas, patientia, atque justitia, cæteræque virtutes, nullus alius versatur amor, nec ad recordationem hominis aliquando suspirare, nec videre desiderat, quem cum viderit, nolit demittere, secundum virginum propositum, et cœlestis angelorumque familiæ gloriam. Quarumdam non bene scilicet agentium, nomen infamat, quibus aperte dicendum est, ut aut nubant, si non possint se continere, aut contineant, si nolunt nubere. Digna res risu, imo planctu, incedentibus dominis, ancilla virgo præcedit ornatior, ut pro nimia consuetudine, quam incomptam videris, dominam suspiceris. Nonnullæ separatæ, absque arbitris, ut vivant licentius, utentur balneis, faciantque quod volunt, et devitent conscientias plurimarum. Hæc videmus et patimur : et si aureus nummus affulserit, inter bona opera reputamus. Finem jungo principio, nec semel monuisse contentus sum. Ama Scripturas sanctas, et amabit te sapientia. Dilige eam, et servabit te ; honora illam, et amplexabitur te. Hæc monilia in pectore, et in auribus tuis hæreant. Nihil aliud noverit lingua, nisi Christum ; nihil possit sonare, nisi quod sanctum est ; Aviæ tuæ tibi semper ac matris in ore dulcedo versetur, quarum imitatio forma virtutis est. »

EPISTOLA XLVI (45).

AD HENRICUM ANGLORUM REGEM.

Anglorum regi, Henrico scilicet I familiariter Hildebertus valetudinis suæ statum exponit, illique gratias agit, quod ad ejus commendationem, rex Francorum quondam Turonensis Ecclesiæ præposituram quam a quatuor annis detinebat, ingenti licet cum gravamine, ei restituerit.

Dei gratia excellentissimo regi Anglorum, omnique bonore et gloria sublimando, HILDEBERTUS, humilis Turonorum archiepiscopus, suis semper devotus obsequiis, salutem.

Exspectans exspectavi misericordiam Domini Jesu Christi, si quando dignaretur in lecto ægritudinis suum visitare servum, et usque ad 155 hoc meam levare infirmitatem, ut possem videre faciem vestram, et consolari in verbis vestris, et in consilio vestro. Cæterum, nondum ei placuit, ut omnino manus sua super me requiesceret, quam tamen ingenti misericordia sua tantum retraxit, ut frigus, quod talem comitatur infirmitatem, non sentiam ; calor autem et brevis sit, et spem præstet in sanitatem converti. Porro de his, de quibus vobis quid sentirem scripsi, quia finem acceperunt, et ex vestro completa sunt consilio, scribere supersedi. Audivi autem ex relatione quorumdam quod solum in infirmitate mea mihi cessit ad gaudium, scilicet vos bene esse cum nostro comite, eumque se totum vestro commisisse consilio, ita ut in omnibus quæ ad vos et ad vestram respiciunt filiam, vestram sit secuturus voluntatem. Veritatem autem hujus rei per præsentem nuntium, seu per litteras vestras, mihi precor indicari. Nolo autem vestram latere majestatem, Ecclesiæ nostræ pacem regis redditam, clericos invicem pacificatos, nos in gratiam regis, gravamine ingenti, rediisse, atque præposituram, quam Ecclesiæ nostræ abstulerat, et per quatuor annos retinuerat, quod etiam meum cruciabat spiritum, non tam redditam nobis quam redemptam a nobis. Non enim aliter ea potuit Ecclesiæ nostræ restitui, donec certum et taxatum obsequium nobis regem benignum exhibuit. In hac igitur necessitate, spes mea, serenissime rex, ad vos spectat, clamat post vos totus spiritus meus, ne in præsentibus angustiis, vestrum mihi desit auxilium. Et quidem, cum non egerem, nec aliquid postularem, nisi diligi a vobis et meum dignari obsequium, vos tamen servo vestro gratuitas et uberes impendistis benedictiones (44).

—

(45) Nova et Spicil. e mss. Scriptr circa an. 1131. Hac epistola luce clarius apparet Hildebertum non solum in gratiam Henrici I, Anglorum regis, rediisse, sed etiam familiaritatem assecutum esse.

(44) Id est, gratuita et magnifica beneficia.

EPISTOLA XLVII (45).

Apud summum pontificem amare quidem, sed amanter conqueritur, quod a se juste excommunicatos clericos, se inconsulto, absolverit, et amissis dignitatibus restituerit. Illum interim obsecrans, ut se jure suo episcopali libere potiri et uti in sua diœcesi sinat.

Sicut dicit de charissimo Patre filius, sic apud nos de vobis in aure conqueror, quoniam pro obedientia vestra adversariis meis factus sum tota die in derisum, et insultationi eorum expositus ita confundor, tanquam qui omnino **156** amiserim disponendi de commissa mihi Ecclesia facultatem. Quod profecto emerserit ex eo quod corrigendi enormitatem capellaniæ meæ, canonicam, et traditam omnibus episcopis potestatem abstulistis. Accessit etiam ad hoc quod ego satis stupec quod vehementius quicunque audierint, admirantur, scilicet vos præcepisse excommunicatis meis non solum Ecclesiæ beneficium, quod pro sua amiserunt culpa, reddi, verum etiam communionem altaris, et sacerdotii officium sine satisfactione, sine audientia, sine absolutione restitui. Ego autem, licet gravatus, vestris tamen sum obsecutus præceptis, minus attendens illud apostolicum: *Quæ conventio Christi ad Belial, aut quis consensus templo Dei cum idolis?* (*II Cor.* VI, 15.) Vestram itaque paternitatem lacrymis et precibus exoro, et tanquam pedibus apostolicis provolutus deposco, ne corporis mei infirmitatem mentis anxietate gravetis, sed dignemini nunc præcipere ut disponendi canonice de capellania mea integram habeam potestatem.

EPISTOLA XLVIII (56)

WILLELMO ARCHIDIACONO (47).

Clericum simoniace diaconatum asseritum ab ordine male suscepto suspendit, et a sacerdotio suscipiendo prohibet.

Fratrem illum, quem diaconatum pretio comparasse significasti, a diaconatu et supra submovendum cognovimus et submovemus. Nullam enim partem, nullam ei sortem concedit Petrus in ordine, quem dum emit, non accepit. Unde et Simoni dictum est: *Pecunia tua tecum sit in perditione. Non enim est tibi pars, neque sors in sermone isto* (*Act.* VIII, 20). A sacerdotio quoque canonica eum suspendit auctoritas, quo vel nondum, vel male factus diaconus evolavit. Quomodo enim stabit ædificium, cui nullum suppositum est fundamentum. Agitur itaque de periculo tuo, si patiaris præscriptum fratrem, vel in sacerdotio ministrare, quod revera male accepit, vel in diaconatu, quem fortasse non accepit. Nam de ejus reformatione quid loquar, cum morbus hujusmodi nullum penitus inveniatur invenire remedium? Unde et in Decretis Nicolai capitulo sexto ita reperies: « Nullus episcopus sacros ordines vendat a majore usque ad minorem, quia simoniacum est. Quod si quis **157** fecerit, et venditor et emptor omni ecclesiastico privetur officio. De eodem in Chalcedonensi concilio capitulo secundo: « Si quis episcoporum accepta pecunia ordinationem fecerit, et sub pretium deduxerit impretiabilem gratiam, atque ordinaverit per pecunias episcopum, sive presbyterum, sive diaconum, aut quemcunque alium qui connumeratur inter clericos quicunque ergo hoc meditatus fuerit, si convictus fuerit, ipse quidem subeat gradus sui periculum, et qui sic ordinatus fuerit, nullum habeat fructum ex hujusmodi mercimonio, et creatione probrosa, sed sit alienus at dignitatis et sollicitudinis ejus quam per pecunias intravit. Sed et ille qui tam turpibus et illicitis intercessor apparuerit, siquidem clericus fuerit, de proprio decidat gradu. Si vero laicus, sive monachus fuerit, anathema sit.

EPISTOLA XLIX (48).

Abbati (49), *ut misericors sit in fratres qui misericordiam postulabant* (50). *Quam ut pœnitentibus impetret, arripit occasionem Paschatis mox celebrandi, et exemplum Petri et Magdalenæ, qui reatus sui gratiam a Domino pœnitendo obtinuerunt.*

Pascha Domini est. In eo et Israel de Ægypto, et animæ justorum de tenebris exierunt. Illuxit nobis hæc dies ad usum, si die utamini ad exemplum. **158** Pascha etenim *transitus*, ut nostis, interpretatur. Pascha igitur est transire in patrem de judice, Pascha est transire in unitatem de conscissione, ad osculum de discordia, ad misericordiam de virga: Fratres qui peccaverunt in vos, in tenebris adhuc sedent, manducantes panem doloris, et aquam tristitiæ bibentes. Percussum satis est quidquid in eis Ægyptum sapiebat. Satis erubuit Sidon in ignominia sua, satis pœnarum dedit. Clamant post vos, clamant post nos. Si misericordiam ignoramus, humanæ salutis viam perdidimus certiorem. Petrum negantem, qua hora flevit, Christus respexit. Nullo se intervallo comitata sunt, et lacrymæ peccatricis, et indulgentia Salvatoris. Doceat itaque nos præsens festivitas ad fratres, qui monasticum suspirant conventum, misericordiæ passu transire, carbones super capita eorum congesturi, si non vincamini a malo, sed vincatis in bono malum.

---

(45) Nova e ms. Ebr. Scripta circa an 1131, quo Hildebertus senio confectus, mortem proximam præsolabatur.

(46) Al. 14. Quo anno scripta non liquet.

(47) Cenomanensi scilicet, siquidem in hac epistola loquitur Hildebertus, quasi propriam jurisdictionem exercens, his verbis: *Submovendum duximus, et submovemus.*

(48) Al. 54. Incerti temporis.

(49) Forte Guillelmo, abbati Sancti Vincentii.

(50) Ms. Ebr. habet: *Ad canonicos suos propter quosdam qui erant extra Ecclesiam.* Quod non videtur convenire *fratribus*, qui *monasticum*, ut ait in hac epistola, *suspirabant conventum*. Ms. Reg. 4103; et Victorin. 272 sequimur.

EPISTOLA L (51).

G. (52) ABBATI.

Quod ovis erratica ad ovile per misericordiam sit revocanda (33).

Confrater et filius (54) noster G. exiit in regionem longinquam, ubi eum **150** sine monacho inventum, ad conventum monui redire monachorum. Credidit ergo mihi, et prius ad se, dehinc ad monasterium reversus est. Unde et te, fili mi, oportet gaudere, quia frater tuus mortuus erat et revixit, perierat et inventus est. Prius autem quam recederet a me, deprecatoriam suscepit epistolam ad te. Ad quam cum oculos inclinaveris, animum quoque ad misericordiam inclines. Misericordia speciosum est humanæ naturæ ornamentum, cujus expers male degenerat, et hominem diffitetur. Unde et nescire miseri, cum feris est habere commercium. Sed absit ut renunties homini, et mansuetudine projecta in animal silvestre declines. Totus enim hominem redoles, eumque geris sicut opus naturæ, sic et exemplum doctrinæ. Suscipe igitur filium tuum in pace, quia tuæ sollicitudinis est asperitatem legis, intuitu mollire pietatis.

EPISTOLA LI (55).

Superiorem quemdam regularem increpat, quod levius inordinationis quorumdam sibi subditorum perlæsus, regimine sibi impositio, in bonorum præjudicium se obdicaverit, et quod his inconsultis, alium minus aptum vel invitis subrogaverit.

Sicut reprimendæ præsumptionis est ad animarum regimen accedere non vocatum, sic jam susceptum deponere; nulli, nisi quem sua dejicit culpa, canonicis permittitur institutis. Unde et apud fratres, qui sub data tibi professione vitam vivunt communem, gravissimum noveris exortum esse scandalum, quia eos inconsultos relinquens, et invitis ac renitentibus, procuratorem substituere decrevisti. Qui postquam se sic dimitti sicut submitti quorumdam relatione didicerunt, ad nos usque fatigati, gravem nimis et plenam gemitu deprompsere querelam. In dubium namque venit, magisne tuum accusent abscessum, an accessum illius recusent, quem judicasti subrogandum derelictis. Eum quidem credimus suscepto abrenuntiaturum negotio, utpote qui noverit oportere trahi, non ultro ad sarcinam currere pastoralem. Tu autem vehementer, arguendus **160** es, et durioribus verbis increpandus, qui sine causa legibus tradita, gregi commisso pastoris præsidium subtraxisti. Quo in grege, si vel unius, vel plurimorum perversitas tibi displicuit, Augustinum tamen tua debuit attendere fraternitas ad Vincentium sic scribentem (56): « Propter malos boni non sunt deserendi, sed propter bonos mali tolerandi sunt. » Si vero totus grex, quod absit! vias incedit tortuosas, nec in sermone tuo requiescit inquietus eorum spiritus, prius tamen in auribus nostris eorum ponenda causa, quam deponenda custodia. Porro de dimissione hujusmodi idem Augustinus in tertio libro contra Donatistam Parmenianum sic ait (57): « Qui vult corporaliter quasi manifestos malos deserere, spiritualiter deserit latentes bonos,

(51) Al. 23. Incerti temporis.

(52) Mss. omnes habent litteram *G* optime pietam, non *C*, ut ex conjectura reposuit Homeyus, in notis ad Hildeberti epistolam 23, pag. 491, qua quidem littera *C* denotari voluit Cæmentarium Joannem, monachum Vindocinensem; de quo Goffridus, Vindocinensis abbas, scripsit ad Hildebertum epistolas 16, 25, 29 et 30 libri tertii, et ad Paschalem II epistolam tertiam libri primi. Mirum sane quam parum sibi constare videatur ipse Goffridus in illis epistolis circa hunc suum monachum, quem quidem, ut ipse ibi testatur, *Hildeberti petitioni ad tempus concesserat*, epist. 25, quem *de sua licentia*, epist. 29, usque ad illud tempus quo scribebat, *cum illo mansisse*, et epist. ad Paschalem II Hildeberto, *pro sua necessitate, commendasse, seu commodasse non diffitetur*. Hunc tamen tanquam pervicacem, inobedientiæ reum, suæ professionis oblitum, et *fugitivum*, ut illum vocat, excommunicat, et epistola 30 quasi encyclica; universis Ecclesiæ filiis excommunicatum esse denuntiat. Is Joannes, monachus Vindocinus, erat artis cœmentariæ peritus; quem, ut sibi perutilem ad ædificia perficienda, a suis prædecessoribus inchoata, vel nova, a se, ut referunt Gesta episcoporum Cenomanensium, suscepta, Hildeberto Goffridus amice concesserat. Sed forte fuit, ut illum diutius, quam ipse voluisset, ad operis perfectionem retineret Hildebertus. Quod tam ægre passus est Goffridus, ut inde apud Paschalem II acriter conquestus sit, epistola tertia libri primi, quod suum monachum, ipso reclamante, *ob artis suæ utilitatem*, retineret. Sed nihil ad Joannem Cæmentarium attinere hanc Hildeberti epistolam, solus demonstrat ejus contextus. Hildebertus enim *G.* illum dicit exiisse in regionem longinquam, et inventum sine monacho, id est sine habitu monastico. Quis autem credat ipsum hoc intellexisse de monacho, qui, ut queritur Godefridus, apud ipsum a tanto tempore, quasi ejus domesticus, imo et commensalis fuerat. Præterea illum asserit suis monitis obsecutum, ad se primo, ac demum ad monasterium rediisse. Frustra igitur illum repetiisset Godefridus. Deinde in hac epistola Hildebertus a Godefrido gratiam petit pro illo monacho. Certe si pro illo Joanne Cæmentario deprecatus fuisset, ab ipso præcipue efflagitasset absolutionem ab excommunicatione; qua ita serio Cæmentarium ferierat, ut epistola quasi encyclica, ad fideles omnes eum denuntiaverat excommunicatum. Ruit ergo levior Homeyi conjectura, in quam cum aliquatenus propendisset oculatissimus et doctissimus Sirmundus, ab eo, ut primos apices litteræ *G* in mss. conspexit, statim decivit.

(53) Ita ms. Reg. 4103.

(54) Ita mss. Colb. 2662 et 1668.

(55) Al. 46. Nec cui nominatim, nec quo anno scriptam fuisse liquet. Nec enim Guillelmo abbati Sancti Vincentii, ut suspicatus est Homeyus, cum ejus tempore, in hoc monasterio viguerit observantia regularis, sed abbati probabiliter Benedictino; siquidem illi exemplum Sancti Benedicti, qui non prius male morigeratorum monachorum curæ renuntiaverit, quam certo cognovisset nullum ex eis, monitis suis, ut corrigerentur, obsecuturos. Inde non contemnenda posset erui conjectura de monachatu Hildeberti Benedictino (*a*).

(56) Ita D. Aug. epistola 93 ad Vincentium Rogatistam, n. 15. Edit. nov. pag. 237.

(57) Idipsum docet S. Aug. epistola 108 ad Macrobium, pag. 313, n. 16. *Vera*, inquit, *regula*,

quos inexpertos et incognitos cogitur accusare, dum A separationem conatur defendere.» De eodem quoque vir vitæ venerabilis gratia Benedictus et nomine, amplectendum nobis exemplum proposuit, nequaquam pauculas oves deserens, donec nullam omnino cui prodesse posset, invenit. Hinc et Gregorius super Ezechielem sic ait (58) : « Qui animarum custodes sunt, et pascendi gregis curam susceperunt, mutare loca minime permittuntur. » Memineris igitur summa cum festinatione, ad commissum tibi gregem reverti, sub districto Judice puniendus, si vel parere, vel quæ post discessum tuum perperam facta sunt, corrigere distuleris.

EPISTOLA LII (59).

G. PRESBYTERO.

Sacerdotem quemdam, quem sacrificem vocat, arguit B *quod furti sibi facti suspectum severiori quæstione pro revelatione vexaverit, quod licere dicit curiæ, non Ecclesiæ.*

Reos tormentis afficere, vel suppliciis veritatem extorquere, censura curiæ est, non Ecclesiæ disciplina. Unde et ab ejus animadversione abstinere debuisti, quem pecuniam tuam furto suspicaris asportasse. Neque enim carnifex es, sed sacrifex (60), pro reis quidem, sed non reos immolare constitutus. In veris etiam injuriis, decuit hæc mansuetudo sacerdotem, **161** ut habentem malles impunitum abscedere, quam pro incerto, certis suppliciis debacchari. Unde Augustinus ad Macedonium (61) : « Aliquando, inquit, misericordes, et in ipso dubio, nolunt homini pro incerta pecunia, certa inferre supplicia. Ad hanc etiam misericordiam vos etiam C provocare nos et exhortari decet. Melius enim, si habet, amittis, quam, si non habet, excrucies, aut occidis. » Abhorreas itaque reum cruciatibus et morti tradere, tu, Christe Dei, pro quo Christus cruci traditus est et morti. Aut si tam carnaliter pecuniam suspiras amissam, qualiter eam repetere te oporteat, ad eumdem Macedonium sic Augustinus ostendit (62) : « Nolentes reddere quos novimus et male abstulisse, et unde reddant habere, arguimus, increpamus, detestamur, quosdam clam, quosdam palam, sicut diversitas personarum diversam videtur posse recipere medicinam, nec in aliorum perniciem ad majorem insaniam concitari (63).« [Aliquando etiam, si res magis curanda non impedit, sacri altaris communione privamus (64). »

—

EPISTOLA LIII.

SIVE

S. (65) *Hildeberti Turonensis archiepiscopi, in suas regularum ecclesiasticarum Exceptiones, de multiplici divinorum præceptorum genere præfatio* (66).

Exceptiones ecclesiasticarum regularum, partim ex epistolis Romanorum pontificum, partim ex gestis conciliorum catholicorum episcoporum, partim ex tractatibus orthodoxorum Patrum, partim ex institutionibus catholicorum regum, nonnullo labore in unum corpus ordinare [*Juretus*, adunare] curavi, ut qui scripta illa ex quibus ista sunt excepta ad manum habere non poterit, hinc saltem accipiat, quod ad commodum causæ suæ valere perspexerit. A fundamento igitur Christianæ religionis, id est a fide, inchoantes, sic ea quæ ad ecclesiastica sacramenta, sic ea quæ ad instruendos mores, vel corrigendos, sic ea quæ ad quæque negotia discutienda, **162**, vel definienda pertinent, sub generalibus titulis distincta congessimus, ut non sit necesse quærenti totum volumen evolvere, sed tantum titulum generalem suæ quæstioni congruentem notare, et ei subjecta capitula sine interpolatione [*al.* interpellatione] transcurrere. In quo prudentem lectorem præmonere congruum duximus, ut si forte quæ legerit, non ad plenum intellexerit, vel sibi nova et sibi invicem adversari existimaverit, non statim reprehendat ; sed quid secundum rigorem, quid secundum moderationem, quid secundum judicium, quid secundum misericordiam dicatur, diligenter attendat. Quæ inter se non dissentire sentiebat qui dicebat : *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine* (*Psal.* c, 1) ; et alibi : *Universæ viæ Domini, misericordia et veritas* (*Psal.* xxiv, 10). Habet enim omnis ecclesiastica disciplina principaliter hanc intentionem, scilicet, omnem ædificationem adversus scientiam Christi se erigentem destruere, vel ædificationem donorum virtutis et morum [*Jur.*, ædificationem Dei, fidei veritate, et morum] honestate constantem construere, vel eamdem (si contaminata fuerit) pœnitentiæ remediis emendare [*Jur.* emundare]. Hujus ædificationis magistra est charitas, quæ saluti proximorum consulens, ad finem sacris institutionibus convenientem id præcipit aliis fieri, quod sibi quisque vult ab aliis impendi. Quicunque ergo ecclesiasticus doctor ecclesiasticas D regulas ita interpretatur, aut moderetur, ut ad regulam charitatis, cuncta quæ docuerit, vel expo-

exemplis propheticis atque apostolicis, probat malos esse potius tolerandos, ne deserantur boni, quam bonos deserendos, ut separentur mali..

(58) D. Greg. lib. II Dial. cap. 3.

(59) Al. 30. Incerti temporis.

(60) Pro *sacerdote*.

(61) August. epistola 103 ad Macedonium, nov. edit., num. 20, pag. 532.

(62) Ibid., n. 21.

(63) In solis mss. Colbert. 1168 et 2662, post verbum *concitari*, adduntur sequentia : *atiquando etiam .... communione privamus*, quæ desunt in aliis mss.

et quæ tamen sunt ipsa D. Augustini ibidem consequentia verba.

(64) Vide quæ de his exceptionibus notavimus ad epistolam hujus libri vicesimam septimam.

(65) Sic in editionibus.

(66) Ita omnes editiones Bibliothecæ Patrum. Juretus vero hanc epistolam ducentesimam octogesimam octavam in serie epistolarum posuit, cum hoc titulo: *Ivonis Dei gratia Carnotensis Ecclesiæ episcopi Prologus de intelligentia et dispensatione ecclesiasticæ disciplinæ.*

suerit, referat ; nec peccat, nec errat, cum saluti proximorum consulens, ad finem sacris institutionibus debitum pervenire intendat. Unde dicit beatus Augustinus, de disciplina ecclesiastica tractans : « Habe charitatem,et fac quidquid vis ; si corripis, corripe cum charitate ; si parcis, cum charitate parce. » Sed in his adhibenda est summa diligentia, et mundus oculus cordis, quatenus in puniendo vel parcendo, sanandis morbis charitas sincera subveniat, et nemo (venalium medicorum more) quod suum est ibi quærat, ne propheticam illam reprehensionem incurrat : *Mortificabant animas quæ non vivebant,et vivificabant animas quæ non vivebant* (67). Sicut enim corporalis medicinæ ratio, vel depellere morbos, vel curare vulnera, salutem servare vel augere intendit, nec medicus contrarius sibi videtur, cum pro qualitate vel quantitate ægritudinis 162 vel ægrotantis,nunc mordantia, nunc mollientia ægrotanti medicamina apponit, et nunc ferro secat, cui fomento subvenire non poterat ; et e converso ei subvenit unguento, quem ferro secare non audebat. Ita spirituales medici, doctores videlicet Ecclesiæ sanctæ; nec a se, nec inter se dissentiunt,cum illicita prohibent ,cum necessaria jubent, summa suadent ; venialia indulgent,cum secundum duritiam cordis delinquentium, pro correctione eorum, vel cautela cæterorum, severas pœnitentiæ leges imponunt,vel cum secundum devotionem dolentium, et resurgere volentium, considerata fragilitate vasis quod portant,indulgentiæ malagma superponunt. Nam qui indulgent, majoribus morbis amovendis provident, et qui illicita prohibent, a morte deterrent ; qui vero in necessariiis [*al.*necessaria jubent], salutem cupiunt conservare ; qui autem summa suadent, salutem student augere.

Hoc attendens diligens lector intelliget unam faciem esse eloquiorum sacrorum,cum distincte considerabit quid sit admonitio, quid sit præceptum, quid prohibitio,quid remissio ; et hæc, nec se invicem impugnare, nec a seipsis distare,sed in omnibus sanitatis remedium pro sua moderatione et dispensatione [*al.*, dispensare] moderare. Sed singula quid ponderis habeant, quibusve conveniant, quæ sint remissibilia,quæ irremissibilia,et quando, vel quibus de causis sint remittenda, paulo latius distinguendum.Et prima quidem admonitio pœnam non intentat, si quis post eam non erat, sed sibi acquiescentibus præmium pollicetur.Unde Dominus dicit in Evangelio : *Si vis esse perfectus, vade, vende omnia quæ habes ; da pauperibus, et habebis thesaurum in cælo* (*Matth.* XIX, 21). Ecce lectio ista evangelica in voluntate hominis perfectionem ponens, non cogit, non minas intentat. Sicut nec illa quæ spadones laudans : *Qui se castraverunt propter regnum cælorum* (*Matth.*XIX,12),subinfert : *Qui potest capere capiat* (*ibid.*) Attamen cum ad perfectionem voto se quisque astrinxerit,vel gradum quem nullus ascendere absque magna contentione virtutis [*Jur.*, continentiæ virtute] potest, ascenderit ; jam fit necessarium et pœnale,si non teneatur quod ante hanc ascensio: em fuerat voluntarium.Unde et Dominus dicit : *Nemo mittens manum ad aratrum,et aspiciens retro, aptus est regno Dei* (*Luc.* IX, 62). Poterat enim fieri ante ascensionem inferior, non tamen deterior ; post descensionem vero, inferior et deterior. Hæc de admonitione. Indulgentia vero, quantum nobis videtur, quia meliora non elegit, remedium quidem habet, non præmium , sed ab hoc si quis declinaverit, meretur exitiale iudicium. Ut 164 verbi gratia, scimus, sicut ab Apostolo didicimus, humano generi, propter vitandam fornicationem, indultum esse conjugium, cujus violator meretur æternum eodem Apostolo testante, supplicium ; dicit enim : *Fornicatores et adulteros judicabit Dominus Deus* (*Hebr.* XIII, 4). Et hic gradus, sicut de admonitione diximus,nullum cogit,nisi eum qui se primitus alligaverit : voluntarius enim est,non necessarius, alioquin transgressor esset quicunque uxorem non duceret. Postquam vero se alligaverit, audiat Apostolum dicentem : *Alligatus es uxori? noli quærere solutionem* (*I Cor.* VII, 27). Idemque Apostolus, cum de nuptiis loqueretur, non dixit, mulier si nupserit, præmium meretur ; sed tantum dicit : *Non peccat, si nubat* (*ibid.*, 36). Ita quoque, si quis ad quotidiana jejunia invitet aliquem, invitat quidem ad rem remuneratione dignam,acquiescenti et perseveranti. Sed qui non acquieverit, non fit seipso melior ; sed licet maneat facientibus inferior, non fit seipso pejor. Si vero a voto ceciderit, fit seipso inferior ac deterior ; si vero infra metas sobrietatis et mensæ frugalis se cohibuerit, summorum præmia non assequitur. Sed si ad comessationes et ebrietates prolapsus fuerit, rem reprehensione et confusione dignam fecisse perhibetur.Sati itaque duo status, unus superior,alius inferior,qui ante votum sunt voluntarii, post votum vero necessarii, habent modos et institutiones suas. Quæ observatæ,sicut jam supra dictum est,aliis remedium, aliis acquirunt supplicium. Observatæ præmium acquirunt ; non observatæ vero æternum merentur supplicium.In his itaque ante susceptionem deliberandum est ; post susceptionem vero, perseverandum. His itaque prælibatis, de præceptione et prohibitione aliqua nobis dicenda.

Præceptiones itaque et prohibitiones, aliæ sunt mobiles, aliæ sunt immobiles. Præceptum sunt, immobiles, quas lex æterna sanxit, quæ observatæ salutem conferunt, non observatæ eamdem auferunt, qualia sunt : *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo,ex tota anima tua , et proximum tuum*

(67) Aliter in Vulgata : *Cum caperent animas populi mei, vivificabant animas eorum, violabant me ad populum meum..... ut interficerent animas quæ non moriuntur, et vivificarent animas quæ non vivunt* (*Ezech.* XIII, 18, 19).

sicut teipsum (*Deut.* x, 12 ; *Matth.* xi, 37 39) ; et: *Honora patrem tuum, et matrem tuam* (*Exod.* xx, 12) ; et si qua sunt similia. Mobiles sunt, quas lex æterna non sanxit sed posteriorum diligentia invenit ratione utilitatis, non ad salutem principaliter obtinendam, sed ad eam tutius inveniendam (*Jur.*, muniendam). Quale est illud Apostoli : *Hæreticum post primam et secundam correptionem devita* (*Tit.* III, 10). Non quod eorum colloquium, per se, saluti obesset, sed quod frequentatum, ex obliquo quorumdam simplicitatem corrumpere posset. Et multa reperies in canonicis institutionibus in **165** hunc modum. Similiter immobiles prohibitiones sunt, quæ adversus vitia loquuntur, qualia sunt: *Non occides, non mœchaberis*, etc. (*Exod.* xx, 13, 14.) Hæc sunt illa minima mandata, de quibus Dominus dicit, quia qui ea solverit, et sic docuerit, in regno cœlorum minimus erit (*Matth.* v, 19) ; qui vero observaverit, non statim dignus erit regno Dei, quia inchoantia sunt hæc, non perficientia. Sunt alia interdicta, quæ si non interdicta fuissent, nec in illis operaretur [*Jur.*, nec mors operaretur], nec salus periclitaretur. Sed hæc sanctorum Patrum auctoritas reverenda, ita decrevit, ut et præsentibus in obsequi, et compescendis majoribus malis, vel cavendis sincera charitas provideret : quale est illud, ut clericus post actam de crimine damnabili pœnitentiam, clericus non maneat, vel ad clericatum non accedat. Quod, ut ait beatus Augustinus, dictum est, rigore disciplinæ, non desperatione indulgentiæ. Alioquin contra claves Ecclesiæ disputaretur, de quibus dictum est : *Quodcunque solveritis super terram, erit solutum et in cœlis* (*Matth.* xvi, 19) Sed ne forsitan spe honoris ecclesiastici animus intumesceret, et superbe ageret pœnitentiam, severissime placuit ut post actam pœnitentiam nemo fiat clericus, vel maneat clericus. Quæ posteriorum non est putanda supervacua diligentia, qua ut saluti nihil detrahebatur, humilitati aliquid addiderunt, quo salus tutius muniretur, experti, credo, aliquorum fictas pœnitentias per affectatas honorum potentias (*f.*, appetentias). Cogunt enim multas medicinas inveniri multorum experimenta morborum. Tale est illud in Evangelio: *Sit sermo vester, est, est ; non non. Quod autem his abundantius est, a malo est* (*Matth.* v, 37), non jurantis, sed jurare cogentis. Non quod malum sit jurare in contractibus humanis, ex necessitate ; sed quod longius sit a perjurio qui nunquam jurat, quam ille qui qualicunque occasione jurat. Nam de Domino dicitur: *Juravit Dominus* (*Psal.* cix, 4). Et Apostolus dicit : *Omnis controversiæ eorum finis, est juramentum* (*Hebr.* vi, 16). Et idem Apostolus dicit ita jurans : *Est veritas Christi in me* (*II Cor.* xi, 10) ; et alibi : *Quotidie morior propter* (Vulg., *per*) *vestram gloriam, fratres* (*I Cor.* xv, 31).

In his ergo, in quibus observatis salus acquiritur, vel in quibus neglectis mors indubitata consequitur, nulla est admittenda dispensatio, sed ita sunt omnia mandata, vel interdicta servanda, sicut sunt æterna lege sancita. In his vero quæ propter rigorem disciplinæ, vel propter minuendam salutem, posteriorum sanxit disciplina (*Jur.*, diligentia), si honesta vel utilis consequatur compensatio, potest procedere dispensatio auctoritate præsidentium diligenter deliberata. Multa enim talia **166** in evangelica historia, in Actibus apostolorum, in Gestis conciliorum et contigisse legimus, et postmodum apostolicorum virorum auctoritate roborata cognovimus. Assumamus itaque primum testimonium de Evangelio. Dominus quippe mittens discipulos ad prædicandum, interdixit eis sacculum et peram. Et quia juxta Domini nostri Jesu Christi in terris disciplinam morum, instante tempore passionis suæ, et peram reddidit eis et sacculum, seipsum primum dans in exemplum, quod in hujusmodi traditionibus necessitati temporis sit cedendum. Similiter Paulus, cum per Corinthios se transiturum promisisset in Macedoniam, et præsensisset hoc eis minime profuturum, mutavit dispositionem suam, non tamen sententiam. Unde se ita excusat : *Cum ergo hoc voluissem, nunquid levitate usus sum, aut quæ cogito secundum carnem cogito, ut sit apud me, est, et non ?* (*II Cor.* i, 17.) Non enim sententiam suam se mutasse intelligebat, qui in veniendo ad eos, et non veniendo, salutem eorum quærebat. Unde et in sequentibus dicit : *Ego autem testem Deum invoco in animam meam, quod parcens vobis ultra non veni Corinthum* (*ibid.*, 23). Secundum carnem quoque, dispositionem suam se mutasse non posse intelligebat ; quoniam qui secundum Dominum (*Jur.*, carnem) cogitat, tunc non implet quod disponit, quando personis majoribus defert, aut certe lucris aut majoribus apparatibus vincitur. Spiritualis autem tunc propositum implet, quando consulto et communi sententia Jerosolymis confirmatum est, et per Paulum et per Barnabam fratribus per Asiam destinatum, ne quisquam ad fidem veniens circumcisioni legis obnoxius haberetur. Ipse etiam Apostolus ad Galatas scribens, ita dicit : *Si circumcidamini, Christus nihil vobis proderit* (*Gal.* v, 2). Et idem Apostolus, cum Petro restitisset in faciem, quod simulationi quorumdam consensisset Judæorum, qui circumcisionem saluti putabant esse necessariam, tamen necessitati temporis cedens, Timotheum Lystris circumcidit, ut scandalum Judæorum ibidem commorantium devitaret ; ostendens actu, quod alibi ait : *Factus sum Judæis tanquam Judæus, ut Judæos lucrifacerem* (*I Cor.* ix, 20). Quod dixisse intelligendum est, non actu metuensis, sed affectu compatientis, cuique ita cupiens subvenire, quemadmodum sibi subveniri vellet, si ita affectus esset. Multa quoque principes Ecclesiarum, pro tenore canonum districtius judicant, multa pro temporum necessitate tolerant, multa pro personarum utilitate vel strage populorum vitanda dispensant, multa etiam a sanctis Patribus imminuta (*Jur.*, immutata) Scripturarum **167** testimoniis comprobantur. Sicut sanctæ Romanæ Ecclesiæ sanctus pontifex Leo, neophytes

ad summum sacerdotium permisit accedere (68), quos Paulus publica prædicatione studuit ab hoc negotio removere. Sicut etiam Arianos, priusquam [*Jur.*, postquam] conversi fuerint, legimus in suis officiis fuisse susceptos. Inde etiam prætaxatus papa Leo de stabilitate non mutandorum et discretione temporum, ita scribit Rustico Narbonensi episcopo: « Sicut quædam sunt quæ nulla possunt ratione mutari, ita multa sunt quæ aut pro necessitate temporum, aut pro consideratione ætatum oportet temperari, illa semper consideratione servata, ut in his quæ dubia fuerint, aut obscura, id noverimus sequendum, quod nec præceptis evangelicis sit contrarium, nec decretis sanctorum Patrum inveniatur adversum. » Unde Augustinus, in epistola ad Bonifacium: « In hujusmodi causis nisi per gravis dissensionem sciss**u**ræ, aut illius aut hujus hominis est periculum, sed populorum strages subjacent, detrahendum aliquid est severitati, ut majoribus malis sanandis, charitas sincerius subveniat. » Idem adversus hæreticos. « Si inquiunt, oportet ut extra Ecclesiam nos fuisse pœniteat, ut **168** salvi esse possimus, quomodo post istam pœnitentiam, A apud vos, clerici vel etiam episcopi permaneremus? Hoc non fieret, quoniam revera (quod fatendum est) fieri tamen non deberet, nisi pacis ipsius compassione sanaretur. Sed sibi hoc dicant, et multo maxime humiliter doleant, qui in tanta morte præcisionis jacent, ut isto quodam vulnere matris catholicæ reviviscant. Cum enim præcisus ramus inseritur, fit aliud vulnus in arbore, quo possit recipi ut vivat, qui sine vita radicis peribat. Sed cum receptus recipienti coaluerit, et vigor consequitur, et fructus; si autem non coaluerit, ille quidem arescit, sed vita arboris permanebit. Est enim tale miserendi genus, ut nullo præciso ramo qui intus est, ille qui foris est inseratur, non tamen nullo, sed vel levissimo arboris vulnere. Ita ergo. et isti, cum ad B catholicam radicem veniunt, nec eis quamvis post erroris sui pœnitentiam honor clericatus aut episcopatus, aufertur, fit quidem aliquid tanquam in cortice arboris matris, contra integritatem severitatis. Verumtamen, *neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus* (*I Cor.* III, 7).

(68) Sic Nectarius, adhuc catechumenus, assumptus est ad sedem Constantinopolitanam. Sozom. lib. VII, c. 10; Baron. ad an. 381.

LIBER TERTIUS.

169 170 EPISTOLA PRIMA (69).

Scribit Ranulfo (70) *episcopo Dunelmensi, in gratiam Roberti cujusdam.*

Ranulpho, Dei gratia Dunelmensi episcopo, omni honore et gratia sublimando, Aldebertus humilis Cenomanorum sacerdos, salutem et orationes in Christo.

Credidi me peccatorum in plures, si quos debes pluribus oculos, prolixiore pagina detinerem. Ut igitur me totum paucis agnoscas, totum hoc tuum in me [*supp.*, esse reputa] quidquid alterius potest esse de me. Unde et mihi vice [*f.*, vicem] rependes si et diligas me et ores pro me. Præterea ut præsentium latorem filium vestrum et fratrem Robertum in sacrarium tuæ familiaritatis suscipere, humiliter implorarem, nisi crederem eum tam (*f.*, jam) D tibi notum, sibique sufficere, qui gratiam tuam possit, sine interventu alterius, promereri. Precor tamen, ut qui benefacturum te credo pro se, melius sibi sentiat esse pro me. Vale.

(69) Nova e Spicil. et mss. Fulcardi-montia.

(70) De hoc Ranulpho, seu Randulpho, ad Ecclesiam Dunelmensem a Willelmo Rufo, Angliæ rege, promoto, anno 1099, consule Historiam episcoporum Dunelmensium, Angliæ sacræ tom. I, pag. 705.

(71) Al. 20. Scripta circa an 1101.

(72) Eamdem comitissam Blesensem, ad quam epistola sexta libri primi.

EPISTOLA II (71)

C

Adelam comitissam de promissa (72) *sibi ab ea planeta monet, eamque sibi rogat erogari.*

Attritæ frontis est egestas; nihil pudet, dummodo juvet. Egestas et ad crimen urget et intercedit ad veniam. Ignosces igitur si quid, ea urgente, supra meritum postulabo. Doces me sperare majora meritis, quæ meritis majora largiri non desistis. Si quæris quid, aut qua fiducia postulem. Planeta indigeo. Eam mihi promisisti. Sicut arbitror, non deseres promissum, quæ etiam non promissa festinas erogare. Vale.

171 EPISTOLA III (73).

Amicum charius emere, quod ab amico nonnisi precibus extorquet. Interim quod Exoniensis Ecclesiæ (74) *miraculorum historiam* (75) *tardius miserit, excusat se quod primum ejus exemplar fuerit amissum.*

Dilectissimo fratri, atque venerando Exoniensis Ecclesiæ canonico Clarembaldo, Hildebertus humi-

(73) Al. 53. Scripta forte circa an. 1102, post secundum scilicet ex Anglia Hildeberti reditum.

(74) Exoniensis, *Exéter*. Ita mss. omnes. Non Oxoniensis, *Oxfort*, ut editi.

(75) Hucusque latet hæc historia, nec quacunque adhibita diligentia, eam delegere potuimus.

lis Cenomanorum sacerdos, plurimam in Domino salutem.

Timeo, charissime frater, timeo, quod negligentiæ arguas me, qui toties rogatus ut miracula, quæ in Exoniensi Ecclesia Dominus operari dignatus est juxta fidem destinati mihi exemplaris adnotare non tæderet, satisfacere tibi diutius distuli. Unde et opus flagitatum non gratis exarasse me accusabis, quod et diuturna exspectatione, et innumeris precibus comparasti. Quippe, juxta philosophum, non tulit gratis, qui, cum rogaret, accepit. Et quidem scio quia nullum vendit amicus obsequium ; libenter et gratis et cito subvenit. Nescit preces exspectare, sed velut egentis vaticinetur voluntatem, prævenit rogaturum. Dubitat enim utrum sit obsequium, quod vis precum elicit, quod non accipit improvidus, sed importunus extorquet. Porro ab eo quod a me postulasti obsequio, procul fuisse noveris, quidquid obsequii minuit majestatem [*id est*, magnitudinem] Ex quo enim tuum didici desiderium, ex abundanti preces addidisti. Statim statui obsequium, sed exemplar amissum casu, parturientem tenuit voluntatem, quod cum mihi per multa defuisset tempora, postea repertum meisque redditum manibus, in negotium scribendi sopitum excitavit affectum. Finis erat operi cum ingressus ad me nuntius, charlam in tuo nomine protendit. idipsum quod in primo legeram exemplari continentem. Adjecit idem nuntius, idcirco mihi secundum etiam exemplar transmissum, ne prioris amissione, silentium excusarem. Accepta igitur et relecta, non semel pagina, movit spiritum relegentis. In ea namque miracula quædam continebantur, quæ in prima ; sed in ea aliter, aliter in prima, quæque non sic attendi diversa, ut adversa sibi judicarem. In his quæ juxta primum exemplar ediderам, 172 nil addere decrevi, nil demere, nil mutare. Ejusdem namque rei diversa relatio, nihil veræ præjudicat historiæ. Tuo ituque, frater mi, judicio reservavi opus corrigere, vel omnino supprimere vitiosum, Vices amici geres, si removeas ab oculis quidquid linguas noveris formidare. Hæc ideo tibi, Clarembalde, imo Clare-valde, prælibavi, ne putares voluntate potius quam necessitate dictatum styli obsequium, et me sic tædere amico scribere, tanquam ei et amasse pœniteret. Cæterum cum diverso lenear littore (76) ; cum nec salutare te possim, nisi propitium habeam prius dimidium mundi ; cum multis a te separer aquis, aquæ tamen multæ non poterunt exstinguere charitatem. Vale.

(76) E Gallia igitur scribebat in Angliam.

(77) Al. epist. 76. Scripta circa an. 1102, quo Calixtus II papa concilium Lateranense Romam convocavit, imperante Henrico V. (*a*).

(78) Ita Rothom. codex.

(79) Non educitur ex actis Hildeberti, quod illud iter ad concilium Lateranense I, aut susceperit, aut unquam expleverit.

(80) Al. 29. Scripta circa an. 1103.

(81) Ita Rothom. et Ebr. Forte Raynaldo Andegavensi.

(82) Ita Ebr. et Rothom. Forte melius ac sensum, sic : *Dissimules volo* [*velle*] *scire me quid*, etc.

(*a*) † Non scripta fuit illa epist. ann. 1102, in qua fit mentio papæ Calixti qui anno 1119 sedem apostolicam obtinuit.

EPISTOLA IV (77).

S. SAGIENSI EPISCOPO (78).

Excusat se apud episcopum, quod ei destinatum, necessitate detentus, distulerit mittere munusculum, seque interim Romam ad concilium profecturum ejus commendat orationibus.

Scimus quidem, beatæ præsul, dilatione minui beneficii majestatem. Dubitatur enim an sit beneficium, cum dilatio cruciat exspectantem. Cæterum nos apud animum ad virtutem compositum, his etiam beneficiis integram credimus esse gratiam, quibus occurrit necessitas differendi. Hinc est quod munusculo nostro, ejus, cui elaboratum est, favorem speramus adfuturum. Neque enim nos vel ultro distulimus beneficium, vel studuimus homini, qui causas ingratitudinis exquirat. Totus is episcopum vivit, nihil habens odio, quod amare sit melius ; nihil amans quod pudeat confiteri. Talem, te, frater charissime, loquitur sermo noster, talem credit spiritus noster, eumdem salutem tibi desiderans, quam sibi. Optamus enim te semper in Christo bene valere, et scire quia vicem rependis nobis si diligis nos et oras pro nobis. Maxime autem hoc tempore orationibus egemus tuis, Romam fatigandi, quo papa Calixtus, Citramontanis episcopis et abbatibus convocatis, generale concilium in urbe est celebraturus (79). Nobis illuc 172 profecturis, tempus hieme suspectum, nivibus Alpes, incrementis aquæ, vinculis imperator, seditionibus civitas, exactione palatium. Sane omnia hæc orationibus evacuari posse credimus, solam vero exactionem nec oratione, nec jejunio, temperari.

EPISTOLA V (80).

EPISCOPO A. (81).

Rogat amicum, ut eorum quæ apostolicæ quas recepit, continent litteræ, ipsum participem faciat.

Ad nos usque decurrit apostolicam te paginam suscepisse. Quæ si tibi mœroris aut lætitiæ calicem ministravit, unus eram cui primo post te fuerat propinandus. In omni fortuna, prudenter ad amicum festinatur. Bonam etenim communicata facit lætitia gratiorum. Adversa vero magnum suscipit ex amici solatio remedium. Hoc sane vitium meum nec exuere possum, nec fateri erubesco. Omnia tam secure loquor cum amico quam mecum. Plenus sum rimarum. Effluit quidquid aut præter, aut propter voluntatem, fortunæ variat audacia. Verum hæc missa facio. Dissimules volo scire me quid (82) apostolica te monimenta docuerunt. Quidquid illud sit,

iterarum gratius audietur. Redimes igitur accusati culpam silentii, si ea quæ postulo, tuarum mihi recursus ostenderit litterarum.

EPISTOLA VI (83).

ANSELMO CANTUARIENSI ARCHIEPISCOPO (84).

Amicum urget, ut aut frequentiores, aut prolixiores, utpote illi gratissimas dirigat epistolas.

Commeantium raritas facit ut rariores inter nos epistolæ discurrant. 174 Illa nobis et obsequium salutationis invidet, et amica colloquia. Cæterum epistolarum raritatem pagina potest supplere prolixior. Memineris igitur invigilare aliquid, quod et solatium tuæ sit absentiæ, et oculos meos diutius remoretur. Odi verba, quæ, cum delectare incipiunt desinunt. Tuam vero prolixitatem sic amplector, ut epistolas longiores, et occupatus suscipiam, et invitus deponam. Illæ quidem me otiosum (85) non inveniunt, sed faciunt. Vale, atque id potius age, ut aliquando obliviscaris me, quam ut aliquando cogites de me (86).

EPISTOLA VII (87).

Abbati Cluniacensi (88) *gratias agit, quod ejus orationibus Roma rediens, plurima eoque gravissima evaserit pericula, asserens se in ejus sinum fuisse ruiturum, si per Romanum pontificem, pontificalis oneris sarcinam licuisset excutere ; commendans interim illi episcopum Andegavensem, quem tironem sancti Benedicti vocat.*

Maximum duco atque habeo quod mihi vestræ sacrarium familiaritas aperuistis. In eo susceptus multis et magnis expertus sum periculis, quantum valet deprecatio justi assidua (*Jac.* v, 16). Huic et soli debeo quod insidias mihi Roma redeunti dispositas intactus pertransii, quod urgentes et ingentes maris procellas illæsus evasi, quod non incidi in barbaros piratas larvali forma deformes, ferina crudelitate hominem diffitentes, super omnia autem gaudentes nullas se cum Christianis habere consortia. Illi catholicæ religionis expertes et hostes, in insulam beati Honorati sacratissimo die Pentecostes in multis navibus delati sunt. Ibi a fundamento monasterio penitus everso (89), plurimi monachorum gladio percussi ceciderunt. Reliquis et latibulis et turre consultum. Eadem die de præfata insula, felix me ventus expulerat. Ita de ipsis pene leonum faucibus avulsus, auspicato cursu 175 Magalonam navigavi. Hæc ideo, sanctissime Pater, apposui, ne quis ignoret quantis oratione vestra periculis ereptum me confitear. Habeo igitur, atque ago vestræ gratias religioni, cujus sinum, quasi reus aram, jamdudum complexus essem, si consultus papa pontificis onus amoliri permisisset. Ille dum me remisit ad laborem, indivit gloriam. Non imputet ei Deus ! Interim in umbra alarum tuarum sperabo, donec educar de lacu miseriæ et de luto fæcis, atque dicam : *Ecce venio, ut faciam voluntatem tuam, Deus meus* (*Hebr.* x, 9). De cætero redundantis operæ est super Andegavensi episcopo, tirone scilicet beati Benedicti (90), vos rogare, cujus affectibus et singularis est in universis, et universus in singulis. Vale.

EPISTOLA VIII (91).

Adelam Blesensem scilicet comitissam rogat, ut sibi, sicut fecerat episcopo Carnotensi, ad concilium profecturo, conductum provideat.

Absentia mariti, laboriosior tibi cura consulatus incubuit. Ea enim magis animo quam corpore ad diversa te demigrare compellit. Incertus igitur ubi locorum invenirem te, certus autem quod honestatis obsequia ubique invenirem apud te, domi residens ad dominam litteras dedi, quarum summa hæc est : « Episcopo Carnotensi conductum, sicut fertur, providisti ad concilium profecturo (92). Quod si ita

(83) Al. 55. Scripta circa an. 1107.

(84) Ita ms. cod. Ebroic. Rothom. habet : *Marbodo*. Sed cum Marbodus esset episcopus Rhedonensis, non videtur inter ipsum et Hildebertum, tantam intercessisse commeantium raritatem. Melius igitur : *Anselmo Cant. archiepiscopo.*

(85) Rothom., *otium* ; sed rectius Ebr., *otiosum.*

(86) Forte clarius ad mentem auctoris : *Vale, atque id potius age, ut* [*non*] *aliquando obliviscaris me, quam ut aliquando tantum cogites de me.*

(87) Al. 24. Scripta circa an. 1107.

(88) Sancto scilicet Hugoni, cujus tempore, Hildebertus Roma rediens, tot evasit pericula, anno videlicet 1106 vel 1107, quo Paschali II Romæ non reperto, ipsum convenit in Gallia post concilium, quod Trecis celebraverat, apud Silviniacum, ubi olim Paschalis monachus fuerat. Obiit autem S. Hugo eodem die et anno quo S. Anselmus, anno scilicet 1109. Sicque Hildebertus an. 1107, potuit precibus ejus tribuere miram a tot periculis in itinere suam evasionem.

(89) Nota devastationem monasterii Lirinensis, a nullo alio scriptore, præter Hildebertum, fuisse relatam. Cum tamen tot illam hic circumstantiis munierit, ipsamque, ut testis, etiam sub vitæ periculo, oculatus enarraverit, non videtur de ea jure dubitari posse, sicut nec dubitarunt E. C. Baronius, et ejus illustrissimus abbreviator Spondanus, qui vel hac sola Hildeberti epistola freti, stragem hanc retulerunt ad an. 1107, III.

(90) *Tyrone B. Benedicti.* Gaufrido scilicet de Meduana, qui ordinatus episcopus Andegavensis anno 1093, circa an. 1878, pontificatu se abdicans, Cluniaci monachus effectus est. Cui deinde successit in episcopatu Raynaldus de Martiniaco. De quo vide notas ad epistolas 3 et 4 libri secundi

(91) Al. 26. Scripta circa an. 1107.

(92) Temporibus Hildeberti, tot in Gallis congregata sunt concilia, ut ab anno 1097, quo electus est episcopus Cenomanensis, usque ad annum 1134, quo obiit archiepiscopus Turonensis, excreverint, teste Labbæo, conciliorum tom. X, usque ad quadraginta quatuor, quorum magnam partem congregavit Girardus, Engolismensis episcopus tunc legatus apostolicus. Quis igitur divinare possit de quo concilio fiat hic mentio ? Trecense tamen ni libenter suspicarer, anni scilicet 1107, cui adfuit Paschalis II, dum esset in Gallia ; cui post reditum in Gallias, Hildebertus adesse potuit. Porro Carnotensis episcopus, de quo et hic, non alius fuisse videtur quam Ivo, qui, ut Hildebertus, tam dura passus fuerat, ut uterque bonis spoliatus omnibus, ad iter agendum, conductum ab Adela postulare fuerit coactus (*a*).

(*a*) † Non agi videtur de conc. Trecensi II, siquidem in sua epist. loquitur Hildebertus Adelæ, Blesensi comitissæ, de absente sponso, qui quidem obiit quinque annos ante concilium Trecis celebratum, præsente Paschali pp. II.

est, præfatæ gratiæ beneficium mihi communices exoro. » Symmachus dicit : « Ex usu venit, ut opem desiderantes ad suffragia probata confugiant. » Eapropter ad tuum patrocinium transvolavi, quæ tota super feminam, et exemplum virtutis es et instrumentum. Vivunt in te boni sæculi reliquiæ, per quam et sexus respirat ad gloriam, et genus elabentem 176 retinet dignitatem. Arguerer mendacii, nisi cujusque optimi mecum in hoc judicium conveniret.

EPISTOLA IX (93).

Episcopo Belvacensi (94) *pro exhibitis cuidam familiari suo in civitate sua officiis gratia agit.*

Ad votorum plenitudinem accessisse confiteor, cui gratiæ tuæ limen contigit aperiri. In eo susceptus, etsi teipsum non viderem, videotamen affectum tuum in puero meo, cui adventanti Belvacum, defensionis manum quoties oportere attendis, extendis. Splendorem suffragii tui obscurare est, precibus agere, ne desistas. Non vereor huic te proposito defuturum, cui oppressis concurrere et cathedra facit, ut velis, et curia ut possis. Interim cumulatas tibi gratias agens, scripto finem pono, dilectioni tuæ finem minime positurus.

EPISTOLA X (95).

AD S. ROMA REVERSUM. (96).

Cum inter amicos omnia debeant esse communia, asserit Hildebertus cum illo amico, de cujus Roma reditu lætatur, omnia itineris incommoda et pericula affectu perpessum.

Et vultum et diem tuus mihi reditus exhilaravit. Fortassis ignoras ; sed tecum fui Romæ, tecum nivium (97) perpessus sum injurias, tecum montes pertuli, vel lubricos glacie, vel scopulis exasperatos. Universa tecum pertuli, quæ dolui dum perferres. Hæc enim est inter amicos animorum concordia, ut nihil ab altero sit alienum, nihil alteri singulare, Omnia facit eis unam rempublicam voluntas 177 una. His amicitiæ legibus actum noveris ut memoria reverterer ad te, compassione essem juxta te, orationibus agerem pro te. Audivit igitur et exaudivit Dominus clamorem cordis mei, quoniam, et cum salutari obsequio ad Ecclesiam, et cum salute reversus es ad amicos. Vale.

EPISTOLA XI (98).

Anglorum reginæ (99), *Mathildi scilicet, gratulatur bonam valetudinem, quam et legum observantiæ necessariam, et Ecclesiæ felicitati perutilem asserit.*

Humilis Cenomanorum minister HILDEBERTUS, A MATHILDI venerabili Anglorum reginæ, ad illius stare dexteram, a cujus dextris astitit regina in vestitu deaurato circumdata varietate.

Audita per præsentium latorem, et salute qua incolumis es, et salutatione qua me dignata es, de primo quidem gaudium subortum est, de secundo vero nomen mihi et gloria exuberant. In leges enim et in Ecclesiam peccare convincor, nisi de salute lætetur et exsultet spiritus meus, cujus incolumitas et legum reverentiam, et Ecclesiæ statum servat in columem. Nihil enim est unde magis oporteat lætari animam Christianam, quam super eorum incolumitate, quibus et legum integritas, et Ecclesiæ status incolumis perseverat. Gaudeo igitur, sed et gaudebo, quoties meas aures aura, quæ te sospitem nuntiet, afflaverit, quoties audiam vivere reginam et valere, B cui et potestas collata est ad judicium sceleris, et mores ad exemplar honestatis.

EPISTOLA XII (100).

M. REGINÆ (1).

Anglorum reginæ, Mathildi scilicet, inviolabilem charitatis affectum, toto licet marium spatio dissitus, pollicetur et orationes.

Locorum vel temporis incommoda sanctus amor ignorat. Affectus in eo principatur, qui semper sui juris est, nec ei vis præjudicat aliena. Omni siquidem tempore licet diligere, etsi, quem diligis, videre non liceat. Hinc est quod mari ac 178 terra separatus a te, in Christo diligo te, illuc mentionem tui deferens, ubi et honesta cogitatio præmium, et illicita supplicium promeretur. Ad altare quippe Domini tua me comitatur memoria, timentem, ne mihi C cedat ad judicium, si eo interventu te defraudo, quem beneficiis, regina, comparasti.

EPISTOLA XIII (2).

H. REGI ANGLORUM (3).

Anglorum regi, Henrico I scilicet, quem magnis effert laudibus, juniorem episcopi Andegavensis fratrem plurimum commendat.

Benedictus Dominus Deus Israel, qui temporibus vestris, et pauperibus pacem, et Ecclesiis antiquam reformavit dignitatem! Divinum munus, et omnium bonorum votis acclamandum confitemur, vitiis accessisse judicem, moribus fundatorem. Exaltatum est solium justitiæ, rebusque suus ordo sub rege clementissimo restituitur, qui novit reddere quæ sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei Deo. Porro D candidioris fortunæ sortitus est gratiam, quisquis apud hunc alicui subvenire posse prædicatur. Quod si non potest, magna tamen gloriæ materia est, quia

(93) Al. 58. Scripta circa an. 1107.

(94) Ita Ebr. cod. et Roth. Forte *Gualoni* seu *Valoni*, qui deinde factus episcopus Parisiensis, obiit an. 1114, cardinalis.

(95) Al. 28. Scripta circa ann. 1109.

(96) Ita Rothom. cod. ms. et Ebroic.

(97) Ita Ebr. Rothom., at editi quidam, *universas*, sed minus bene.

(98) Al. 10. Scripta circa an. 1112.

(99) Eadem scilicet, ad quam direxit epistolam 4 libri primi.

(100) Al. 43. Scripta circa an. 1115.

(1) Ita Rothom. cod. et Ebr.

(2) Al. 32. Scripta saltem post annum 1120, quo probabile est Hildebertum ab Henrico I in gratiam receptum ; quod liquet ex epistola quam ad illum scripsit consolatoriam, de submersione filii, quæ contigit anno 1120. Episcopus autem hic Andegavensis non videtur alius, quam Raynaldus, qui ad Remensem Ecclesiam non transiit, nisi post Radulphum Viridem, qui obiit, teste Orderico, lib. XII, anno 1124.

(3) Ita Rothom. cod. et Ebr.

hoc cum posse arbitrantur. Neque enim cuilibet concessum est regis illius extorquere favorem, qui diem male perditum judicat, in quo pro perditis moribus [*deest forte*, corrigendis] agere non contingit. Magni animi est, de virtute gloriantis ad votum suum severas inclinare potestates. Hoc autem posse me plurimi somniant ; hanc in oculis vestris gratiam consecutum fabulantur. Arbitratur hoc et Andegavensis episcopus, vir nullo genere virtutum vacans, si non crederet plus posse me, quam possum ipse credere de me. Visum est huic eligere servum tuum, et apud te interprete uti, quo fratrem suum militaribus informandum disciplinis, regiæ majestati commendaret. Puero quidem sublimium patebat aditus curiarum, sed sublimiori consilio frater fratri eam providit, in qua sic militiam disceret, ut non dedisceret honestatem. Missus est igitur ad culumen morum, missus est ad militum gloriam, missus est ad serenissimum regem, cui castris, nec **179** obsequium præmio, nec virtus reverentia defraudatur. Vestræ majestati interest episcopi gratia puerum suscipere destinatum, atque utrumque in altero promereri. Ego quidem, si quam mihi merita mea præstant fiduciam, pro eodem decrevi supplicandum. Sed novi regem non attendere merita, cujus est antecedere meritis universos. At si meritum requiritur, ibi de rege bene mereor, ubi Patri filius immolatur. Vale.

EPISTOLA XIV (4).

M (5) FILIÆ H. REGIS (6).

Mathildem Henrici I Anglorum regis filiam rogat ut per seipsam illum certiorem facere dignetur quid in Anglia agatur, præcipue vero, quis sit patris affectus, circa contumeliam ipsius filiæ illatam.

Nota loquor et usu frequenti comprobata. Sitienti satius est de fonte, quam de rivo sitis ardorem exstinguere. Vina quoque de primo sumpta dolio, nativum saporem prætendunt. Eadem de alio in aliud transfusa degenerant. Sic uberius meum implent desiderium, quæ circa vos aguntur agnoscere pagina vestra quam relatione aliena. Quidquid enim a vobis accipiam de vobis, certius mihi futurum est quam si ad aures meas idipsum vulgi rumor protulerit. Ex quo igitur comperi ventos in vestrum obsquium aspirare, statim litteras ad vos dedi, ratus advectum de Anglia, qui voluntatem regis nobis aperiret, quive declararet quem affectum de contumelia filiæ patris pectus induerit. Hæc ut merear scire per vos, clamo post vos. Clamo quidem, sed sicut vester amicus in Domino, sicut vester servus in Christo, sicut qui honorem vestrum in principio lætitiæ meæ pono. Quæ igitur tam de rege quam de vobis, amico significanda noveritis, mihi precor aperiri.

180 EPISTOLA XV (7).

Reginoldo D. Augustini monacho gratias agit quod illi historiam Malchi monachi ab ipso metrice scriptam miserit. Hinc cum ipso strictiorem et nusquam desituram inire polliceatur amicitiam, quam multis ingenii fetibus fovere cupit ; quosdam autem hic a se editos indigat.

Humilis Cenomanorum sacerdos HILDEBERTUS, REGINOLDO Beati Augustini monacho, quidquid sibi.

Malchum tuum occupatus quidem suscepi, sed invitus dereliqui. Quem licet ecclesiasticis impeditus negotiis ad finem tamen usque perlegi, in eo et venustatem ordinis admiratus et virtutem. In quo satis competenter poetica evagatus licentia, rei gestæ non solum figmentis subvenisti fabularum, sed et naturæ pariter et veri officia succincto sunt sermone demonstrata. Silvestris oleaster et olea naturalis ita in unum stipitem cohæserunt, ut cum neuter sit idem qui alter, tamen effectu sit unus alter. Unde factum est ut operi tuo laudes debeam, quia dignissimo legi, et auctori gratias, quia dignum me, cui legenda mitterentur judicavit. Habebis ergo me alium Piladem, nisi tu mihi alter Orestes fieri dedigneris. Socium tamen profiteri non audeo, sed amicum promitto. Ad æqualitatem quippe quam notat societas, ascendere mihi non licet ; licet autem ad benevolentiam, quæ amicitiæ fructus est, pervenire, quæ incepta temporaliter, in æternum permanet. Oremus igitur pro invicem, ut salvemur. Ut augeatur quotidie, scriptis frequentioribus colloquamur. Interjecta maria charitatis officium non impediant ; quod terrarum spatio aliquandiu dilatum, manus amica gratius accipiet. Hoc autem me non solum non reprehendere noveris, sed venerari pariter et amplecti, quod aliquas positiones ingenioli mei filias, aut nostrorum **181** particulas versuum tuo te operi inseruisse notasti. Tunc enim placere mihi incipio, cum video scripta mea majoribus minime displicere. Vale, frater, et dilige diligentem te ; scribe scripturo ad te.

EPISTOLA XVI (8).

G. EPISCOPO (9).

Episcopum quemdam rogat ut erga clericum, nomine Guillelmum, se beneficum præstet.

Pro Guillelmo tuo, Pater sancte, supplicandum putarem, nisi ad promerendum favorem tuum tibi solus ipse sufficeret. Præterea superfluum duxi ad

Ortu magna, viro major, sed maxima prole,
Hic jacet Henrici filia, sponsa, parens. »

(4) Al. 73. Scripta circa an. 1120.

(5) Mathildi. De qua Homeyus in Suppl., p. 541. Mathildi : « Henrico quinto imperatori locata, ex Matth., Paris., an. 1110, et solemniter nupta an. 1114. Quo defuncto, data est Gaufrido Andegavensi comiti, dicto Plantegenest, ex qua suscepit ipse Henricum secundum, Angliæ regem. Desiit vivere anno 1167, cui sequens epitaphium inscriptum est :

(6) Ita mss. cod. Rotho · agensis et Ebr.

(7) Nova e mss. Ebr. Roth. et aliis. (a) Scripta circa an. 1122.

(8) Al. 4. Scripta circa an. 1124.

(9) Ita Reg. codex ms. et Rothomagensis. Forte *Girardo Engolismensi.*

(a) † Jam edita a D. Mabillon. *Analect.*

beneficium excitare pontificem, quiante pontificem vel immeritis benefacere consuevit Hoc secum digni. tas non attulit, sed invenit. Non itaque vereor ut præsul beneficentiæ renunties, cui ante privatus te obligasti. Credo etiam præscriptum fratrem non indignum, cui gratiæ tuæ limen ultroneus aperias.

EPISTOLA XVII (10).

A. SUBDECANO (11).

Postquam hospitalitatis virtutem laudibus Hildebertus extulit, amico gratias agit ob eam quam, nec ab ipso rogatus, tribus suis clericis exhibuit, non probans tamen, quod vanitatis vitandæ prætextu bonum hoc opus occultare seu dissimulare tentaverit.

Fuere qui dicerent inter sex opera misericordiæ, nihil eorum hospitalitati præferendum. Hos attendisse arbitror nonnulla in hospitio reperiri, quibus diversa susceptorum incommoda propulsari, noscuntur. [Idcirco splendidissimam [prædicaverunt] hospitalitatis gratiam, qua 182 Lot et Abraham, quia consueverant homines, angelos etiam hospitari meruerunt. Præterea velut in ampliorem hujus gratiæ mercedem, alter Sodomæ subversionem evasit, alter filium de sterili conjuge meruit obtinere. Tibi quoque desuper, ni fallor, accessit, ut dum præfatam frequentas beneficentiam, tres christos Christi colligeres, et hospitalitatis hostiam, quam apparato gratissimam feceras, hilaritate faceres gratiorem. Sane dum collecti tui transitum Turonis haberent, plane mihi gratias egerunt, in nomine meo præstitum sibi beneficium asserentes. Recordari tamen non potui quid egerim tibi, vel alicui propter te, quo ministrare mihi deberes, aut alicui propter me. Fieri autem potuit, ut evitandæ causa jactantiæ, diceres collatum pro me beneficium, quod eis pro Domino et in Domino contulisti. Verum minime oportuit piam occultari devotionem, si transitoriæ laudis cupidus ipse non fuisti. Siquidem laudis hujus contemptores gravis offensa respicit, si quod bene agunt latere quam videri malunt. Unde et sic Gregorius ait : « Quisquis humanam laudem calcare jam sufficit, pœnaliter peccat, si bona quæ agit occultat (12). »

EPISTOLA XVIII (13).

ABBATI CLARÆVALLI (14).

Sancti Bernardi diffusa per orbem sanctitatis et doctrinæ fama permotus Hildebertus, in ejus amicitiæ et familiaritatis sacrarium admiti elegantes et enixe postulat ; illi interim Gebuinum (15) archidiaconum Trecensem, ut virum moribus et litteris eximium commendans.

Balsamum ex odore suo, et arborem ex fructu cognosci, paucos credimus ignorare. Sic et nobis ex opinione tua, charissime frater, innotuit, quam sis et ad sanctimoniam compositus, et integer ad doctrinam. Cum enim locorum interaticio 183 longius a te separemur, ad nos tamen usque pervenit, quam jucundas noctes cum tua Rachele ducas ; quæ progenies ex Lia tibi exuberet : quam totum te exhibeas, et cultorem virtutis et hostem carnis. Non alium loquuntur te, quicunque loquuntur nobis de te. Talis est odor olei effusi nominis tui, talia jam tuorum præmia meritorum. Has ex agro tuo spicas ante supremam colligis messionem. In hac enim vita quædam merces virtutis est conspicuum et immortale testimonium. Hoc ipsa sibi comparat, hoc ipsa sibi custodit. Hujus splendor non minuitur invida, non exterioribus studiis adjuvatur. Quippe bona existimatio, sicut falsis delationibus auferri non potest, ita nec adulatoriis favoribus acquiri. Penes ipsos est eam vel ubertate virtutum proficere, vel defectu minorari. Sane de celeberrima opinione tua, spes in sinu Ecclesiæ reposita est, eam minime casuram, quoniam fundata creditur supra firmam petram. Ex ea nos tuam edocti devotionem, desiderio desideramus in sacrarium tuæ familiaritatis recipi, ibique recordatione tecum esse, ubi teipsum furatus colloquiis mortalium, pro mortalibus loqueris cum rege Angelorum. Porro huic desiderio nostro Gebuinus Trecensis archidiaconus plurimum adjecit, vir moribus et litteratura conspicuus. Eum tibi censeremus commendandum, nisi constaret illos quos tua dignaris gratia, commendatione alia non egere. Si nescis, illius etiam attestatione didicimus, te in Ecclesia eum esse, qui ad eruditionem virtutis et exemplo sufficias et verbo. Cæterum ne litteris prolixioribus onereris, scripto ponimus finem, suprædictæ petitioni (donec exaudiri mereamur), finem minime posituri. Quid autem ex hoc animi geras, doceri deprecamur tuarum recursu litterarum.

(10) Al. 77. Scripta ante an 1125.

(11) Scilicet Turonensi, Anselmo nomine. Ita Rothom. cod.

(12) Paulo aliter habetur in editione nova D. Gregorii Pastoralis, cap. 25. Sic autem ibi : « Quisquis enim laudis concupiscentiam calcare jam sufficit, ædificationis fraudem perpetrat, si bona quæ agit, occultat. »

(13) Al. 72 In editione Operum sancti Bernardi Mabilloniana, invenitur hæc epistola centesima vigesima secunda, ubi notatur scripta circa an. 1130.

(14) Ita cod. Rothomag. Ebr. et alii.

(15) De Gebuino loquitur D. Bernardus epistola 17, ad Petrum Diaconum, cardinalem : « Aliqui, inquit fratres, nonnulla ex his quæ me coram audiere loquentem stylo suo excepere... Quorum unus vobis præsto est, præcentor videlicet Trecensis, et archidiaconus Gebuinus, et facile potestis habere, si qua placent, quæ ab illo excerpta sunt. » Ad quam epistolam sic scribit noster Mabillonius : » Gebuinum *moribus et litteratura conspicuum* vocat Hildebertus in epist. 53 (*imo veteris ordinis 72*). » Ejusdem eloquentiam et sapientiam prædicat Nicolaus Clarævallensis in epist. 5. ubi ejus sermonem memorat in illud Evangelii : *Si Filius vos liberaverit*, etc. Sermonum ipsius volumen exstat in Bibliotheca Victorina. Hic est ille cantor Trecensis, cujus flores petit Joannes Saresberiensis, epist. 76. Confer Petrum Venerabilem in libro II, epistolis 34 et 35.

EPISTOLA XIX (16).

Responsio est sancti Bernardi ad epistolam præcedentem Hildeberti, cui reponit laudum vices, nihil interim de oblatis laudibus sibi tribuens.

« Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum. Scripta gloriæ tuæ, imo et meæ satis libenter accepi, vir 184 totius reverentiæ, tenens in illis unde te non immerito glorificem, et ipse non immerito glorier. Siquidem gloria nostra hæc est, tuæ sublimitatis dignatio, tua, nostræ reputatio parvitatis. Neque in alto non altum sapere, sed humilibus consentire (*Rom.* XII, 16), nil Deo charius, nil rarius apud homines. Quis sapiens, nisi qui sapientiæ consiliis acquiescit? Ait autem : »Quanto major es, tanto humilia te in omnibus (*Eccli.* III, XX). « Hoc tu mihi exhibuisti, minori major, senior juniori. Possim proinde et ego tuam probatam sapientiam non indebitis efferre laudibus, et forte justioribus his, quibus me dignata est ipsa. Quippe interest ad dandam rerum certitudinem, quid incerta jactet opinio, quidque opus evidens reddat indubitatum. Quod autem certius probamus, hoc et prædicamus securius. Quod ergo ad me de me tibi scribere placuit, videris tu unde probaverit; ego laudum tuarum argumentum teneo minime dubium, ipsas mei laudatrices litteras tuas, in quibus alium fortasse delectat eruditionis insigne, sermo suavis et purus oratio luculenta, gratum laudabileque compendium. Mihi vero præ his illa ducitur humilitas, qua tantillum tantus præveire curasti, et obsequio salutandi, et præconio prædicandi, et peccandi reverenta. Sane quod ad me attinet, lego de me in litteris tuis, non quod suum, sed quod esse vellem, et quod non esse pudet. Verumtamen quod sum tuum est, et si quid melius Dei unquam munere fuero, tuum fore confidito, reverendissime atque amantissime Pater. »

EPISTOLA XX (17).

Henricum I Anglorum regem obsecrat ut quoddam monasterium monialium, ejusque abbatissam suæ protectione tueri et decorare dignetur.

Suo benefactori et domino.

Quantum liberalitati vestræ simus obnoxii, quantasve beneficiis vestris debeamus gratias, 185 nec explicare lingua sufficimus, nec opere promereri. In quantum nobis tamen desuper datum est, æque pro vestra incolumitate et salute oratione Deo multiplicabimus, quemadmodum et pro nobis. Quia vero fortassis (quod sine lacrymis dicere non possumus) faciem vestram ulterius visuri non sumus, quod ad salutem vestram pertinet vestræ providentiæ duximus suggerendum. Est obedientia quædam in terra vestra, ubi sanctimoniales boni testimonii et probati, Domino servire noscuntur. Unde et vestram rogamus sublimitatem, quatenus pro salute animæ vestræ, parentumque vestrorum obedientiam illam manutenere dignemini. Præfati quoque loci abbatissam, quæ sibi nomen bonum religione et vita promeruit, et pro tuitione memoratæ obedientiæ fatigatam usque ad vos exaudire velitis, Christum in illa, sicut credimus, suscepturi. Denique transfretaturum vos audivimus, et a nobis longe recessurum. Sed hoc certum habeatis quod aquæ multæ non poterunt exstinguere charitatem qua vos amplectimur, qua Dominum deprecamur ut angelus pacis iter vestrum comitetur.

EPISTOLA XXI (18).

GUILLELMO ABBATI S. VINCENTII.

In dissidio inter monasterium Gemmeticense, seu, ut loquitur, Gemegense, pro Ecclesiis de Seona et Cortegaem, testatur Hildebertus sui episcopatus tempore Gemmeticenses nullam litem movisse, seu clamorem deposuisse.

Turonorum humilis archiepiscopus, GUILLELMO abbati Sancti Vincentii Cenomanensis, salutem et benedictionem.

Piæ et sanctæ devotionis esse cognovimus, et nostræ professioni convenire, sacris desideriis assensum debere non negari. Hinc est, o Willelme frater et abbas Sancti Vincentii quod nos postulationes tuas assensu prosequendas duximus, quibus ea quæ monasterii tui sunt, ab infestationibus 186 injustis ita defendi et liberari postulas, ut quod alterius juris est, aggredi non attentes. Unde ad præsens et auxilium nostrum postulasti et consilium, super novo quodam et irrationabili clamore abbatis et monachorum Gemegensis monasterii, dicentium Ecclesiam de Seona, et Ecclesiam de Cortegaem cum omnibus ad eam pertinentibus de jure sui esse monasterii. Cujus rei clamorem post nostrum e Cenomanensi Ecclesia egressum quatuor annis, modo tandem suscitaverunt, et sub monitione venerabilis fratis nostri Guidonis episcopi diem agendi nobiscum susceperunt; sed eos defecisse quidam religiosi etiam nominis omnino affirmant. Quod autem nos de illa debemus et possumus attestari causa, illud et dicimus et testamur. In Cenomanensi Ecclesia, Domino permittente, viginti et octo sedimus annis. Verum in tanto temporis et Hildebertum, pro aliquo Fontebraldensis ordinis monasterio, illic jam constructo, apud Henricum I, ejus jam benefactorem, hac epistola intercessisse. Sic autem hic loquitur in prima persona, ut sibi ipsi ascribat quidquid beneficii rex Henricus sanctimonialibus irrogaret; quod nonnisi optimi illarum patroni erat officium.

(16) Addita. Scripta circa an. 1130. Inter epistolas sancti Bernardi, inveniuntur centesima vigesima tertia, in editione Mabilloniana.

(17) Nova Spicil. et Ebr. Scripta circa an. 1130. Hac epistola liquet Hildebertum id gratiam, ab Henrico I Anglorum rege, non solum receptum, sed et illi quasi ita familiarem redditum, ut apud ipsum pro amicis intercedere libere posset. Hanc autem scripsisse videtur Turonis archiepiscopus, et extremis vitæ suæ temporibus, postquam a summo pontifice monasterii Fontebraldensis patronus, monialibus ipsis effugientibus, institutus est. Cum vero hic ordo ab ipso initio longe lateque se diffunderet, probabile videtur jam usque in Angliam penetrasse,

(18) Eruta est hæc epistola ex Archivo Sancti Vincentii Cenomanensis, ubi sic habet superscriptio : *De lite inter nos et monachos Gemegenses.* Notaturque numero LXXXII. Citatur a D. Bondoneto, sub hac nota. Scripta anno 1129, quatuor scilicet annis, ut hic loquitur Hildebertus, post egressum ejus ab Ecclesia Cenomanensi.

spatio, nos nec a monachis Gemegensis monasterii, nec a suo abbate synodalem habuimus de præfatis Ecclesiis clamorem, sed nec inde clamor nobis audientibus in aliquo factus est concilio. Abbas quoque, vel monachi Sancti Vincentii, quandiu in præfata sedimus Ecclesia nec vocati ad justitiam defuisse inveniuntur, nec ullum omnino subfugisse judicium. Recordor præterea quod per quinque annos archidiaconus fuerim antequam præsul. Motam autem de præfatis Ecclesiis synodalem querimoniam nec recordor, nec scio.

EPISTOLA XXII (19).

ARCHIDIACONO NANTONENSI R. (20).

Amico charissimo fidem et officia nunquam desitura, maxime vero exsuli pollicetur; gratulatur interim quod ipso in exilio et ipsa etiam inter arma litteris incumbat, præsertim poeticis, et illum in armis Cæsarem obstupescit, et in carmine Virgilium.

Justum est ut adversa [*forte* adversis] communicent, qui prosperis coluntur. Hinc est quod **187** eisdem confodior jaculis quibus te didici vulneratum. Quidquid enim est quo læderis, non unum te persequitur, sed alterum. Omnia tecum sustineo, quæ te doleo sustinere. Porro amicum me, dum serenus esset aer, elegisti, dum nubilus erit, invenies. Infamis quæstus est proximum colere, dum succedit; dum male est, ignorare. Si quid igitur habeo, si quid possum, malo exsuli serviat quam civi. Exsul enim verum probabis amicum, quem civis forsitan ignorares. Hujus autem desolationis tuæ nonnullum mihi remedium est, quod etiam inter arma poetam in integrum profiteris. Liberum curis existimo, cui et sensu locuples et ordine, venustum carmen exuberat. Fieri enim non potest ut idem pectus, et tantarum sollicitudinum, et talium sit officina studiorum. In armis audio te Cæsarem, in carmine Virgilium obstupesco. Donec ita Virgilium exprimes, nec Cæsaris negotia, nec militiæ labores, vel curare credam te, vel sentire. Alioquin majorem mortalibus animum geris, qui tam dissidentibus studiis integer præparatur.

EPISTOLA XXIII (21).

F. DECANO (22).

Veri amici officium est benefactis, amicorum prævenire preces; quod egisse se asserit, et acturum pollicetur, erga incarceratum, ejus ad quem scribit amicum.

Præter officium est quousque rogemur oppressis differre subsidium. Hac enim celeritate præstanda sunt beneficia, ut ea potius accipiat improvidus quam importunus extorqueat. Unde et exspectatas preces auteire decrevi, ne si rogatus subvenirem, sero subvenisse judicarer. Vester hoc vinculatus non tacebit, cui spontaneus et hilaris ad omnem me obtuli humanitatem. Illum sæpius in benedictionibus visitavi, diligenter omnia persecutus, quibus vel carcerales angustiæ, vel inopia relevari potuerunt. Sed ne **188** nihil pro eo vestræ preces efficiant, eadem frequentius iterabo. Valete.

EPISTOLA XXIV (23).

Officiali cuidam Romanæ curiæ amicum suum nomine Simonem commendat, et ut eum Ecclesiæ Romanæ familiarem fieri procuret obsecrat.

Successisse confitebor, si gratiæ vestræ limen mihi contingat aperiri. Ad quod, ni fallor, compendiosam inveni viam, cum Simonem vestrum et colere decreverim et amare. Usus enim habet, ut qui filium diligit, a patre diligatur. Diligo autem præfatum juvenem, cujus indoles et multæ mores gratiæ satis expetunt diligi, plus extolli. Quod ut fiat dilatari vellem ejus notitiam, eumque fieri Romanæ familiarem Ecclesiæ, in qua mores hujusmodi et gratiam inveniunt et mercedem acquirunt. Multis enim eam frequentasse profuit, qui promotionem quæ pro conditione subtrahitur, pro vita consequuntur.

EPISTOLA XXV (24).

Amico (25) *sciscitanti quidnam scripsisset in terra Dominus Jesus dum ei offerretur mulier adultera, quid circa hoc ex D. Ambrosio didicerit, edisserit.*

Totum te mihi significasti (26), cum a me doceri voluisti unde habuerim quod Dominus noster, dum illi a Judæis adultera præsentaretur judicanda, digito in terra scripserit: *Terra, terra, scribe hos viros abdicatos.* Rogasti etiam quod Salvator bis idem scripserit, aut etiam aliud quod ad meam pervenisset notitiam, tibi, dulcissime frater, scribere non gravarer. Ego sane nihil aliud inde didici, quam quod de epistolis Ambrosii diligens lector facile potest eliquare. Quid ergo de his parvitati meæ innotuit, tibi perstringere curavi. Manifestum est, ad accusationem **189** adulteræ, Dominum caput inclinasse, et in terra scripsisse. Quid autem scripserit, aut si idem scripserit [*forte deest* aut aliud], seu quid primo

(19) Al. 2. Scripta circa an. 1131.

(20) Ita habet codex ms. S. Audoeni Rothom. Forte *Nannetensi*. Regius vero 4103, et Victorinus 292 habent *Roberto*. Quis autem fuerit hic Robertus archidiaconus Nantonensis, seu Nannetensis, vix constat. Homeyus illum esse suspicatur (sed ut ait, non sine scrupulo), de quo Robertus de Monte, ad annum 1170, ait: *Ad Natale fuit rex Henricus, (I scilicet Angliæ,) in Britannia, scilicet Minori. Apud Nannetas Robertus archidiaconus, consensu regis, factus est episcopus.* Et ad an. 1184: *Obiit Robertus episcopus Nannetensis, vir magnæ honestatis, et amicus noster, cum rediret de Hierosolyma.* Quod tamen satis quadrat cum annis Hildeberti, qui obiit anno 1134. Quo tempore Robertus, utpote annorum ad minus viginti quinque fuerit, et archidiaconus, nec plusquam septuaginta annorum, obiisse potuerit.

(21) Al 27. Incerti temporis.

(22) Ita Rothomag. codex et Ebroic.

(23) Nova e Spicil. et mss.

(24) Nova e Spicil. et mss. Incerti temporis.

(25) Non liquet quis ille sit amicus, nec quo tempore scripta sit hæc epistola.

(26) Ita mss. Reg. 4013; Colb. 4017, 1168, et 2662. Ms. vero Fulcardimontis, ordinis Cisterciensis, habet *Notum te mihi significasti*, etc.

scripserit, aut secundo, nihil certum nobis evangelista dereliquit. Ambrosius autem ad Studiosum scribens, ait (27) : « Cum adulteram reperissent Judæi, obtulerunt eam Salvatori, captantes, ut si absolveret eam, videretur legem solvere, qui dixerat : «Non veni solvere legem, sed adimplere» (*Matth.* v, 18); si damnaret, videretur, adversum finem venisse propositi sui. Hoc igitur prævidens Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra. Quid scribebat, nisi illud propheticum : «Terra, terra, scribe hos viros abdicatos »(*Jer.* XXII, 29), quod de Jechonia legitur in Jeremia propheta ?» Idem ad Irenæum scribens, de eadem muliere ait (26) : « Oblata erat a Scribis et Pharisæis Domino Jesu adulterii rea, et hac oblata fraude, ut si eam absolveret, legem solvere videretur ; si vero damnaret, propositum sui mutaret adventus, quia peccata omnium remissurus advenit. Denique supra ait : « Ego non judico quemquam » (*Joan.* VIII, 15). Offerentes ergo eam dixerant : «Hanc mulierem invenimus publice mœchantem. Scriptum est autem in lege Moysi, omnem mœcham lapidari»(*Levit.* XX, 10). «Tu ergo quid dicis de ea ?» Quæ cum dicerent, Jesus inclinato capite scribebat in terra. Et cum exspectarent ut audirent eum, erigens caput dixit : «Qui sine peccato est, prior lapidet eam.» Quid tam divinum quam ista sententia, ut is peccata puniat qui expers peccati sit ? Quomodo enim feras alieni ultorem, et proprii criminis defensorem ? Nonne se magis ipse condemnat, qui in alio damnat quod ipse committit ? Hoc dixit, et scribebat in terra ; Quid utique dicens, nisi : « Festucam quæ in oculo fratris tui est, vides ; trabem autem quæ in oculo tuo est non vides » (*Luc.* VI, 41). Libido enim velut festuca est, cito accenditur et propere consumitur. » Porro sicut evangelistæ testimonio prudentia tua didicit, peracta scriptione prima, cum Christus erexisset caput, Judæis exspectantibus responsum illius, dixit : «Qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat»(*Joan.* VIII, 7). Post secundam vero scriptionem, elevato iterum capite, mulieri legitur dixisse : «Mulier, ubi sunt qui te accusabant ?» Qua respondente : «Nemo, Domine,» ipse subtexit : «Nec ego te condemnabo. Vade, et amplius noli peccare » (*ibid.*, 10, 11). Sane cum Joannes hoc digessisset, quid tamen scripserit Dominus, scribere supersedit. Ex verbis etiam **190** Ambrosii quid ipse scripserit habemus ; quid tamen primo scripserit, aut secundo, non habemus. Vale, frater, et si de his alius aliquid authenticum invenerit, doceri quæso tuarum obsequio litterarum.

(27) Vide epistolam sancti Ambrosii 25, classis primæ, ad Studium, sive, ut habet ms. Gemmetic. *Studiosum*, et 26 ejusdem classis, ultimæ editionis. Inde enim quod refert circa hoc dubium, desumpsit Hildebertus. Porro hæc verba : «Terra, terra, terra,» non inveniuntur expresse, nisi in Septuag. Æquivalenter autem in Vulgata de Jechonia, Jerem. XXII, 29 et 30, sic : «Terra, terra, terra, audi sermonem Domini. Hæc dicit Dominus : Scribe virum istum sterilem, virum qui in diebus suis non prosperabitur.

EPISTOLA XXVI (29).

Amico (30) *promittit inviolabilem amicitiæ perseverantiam.*

Si bene tibi est, congratulor ; si secus (quod absit !), compatior. Quippe litteratura es simul et conversatione amplectendus, et in pectore meo perennem meruisti mansionem. Unde licet remotus a me, memoria tamen totus es apud me. Scias autem quia a festivitate sancti Laurentii febribus quartanis afflictus omnino curas deposui, sustinens quod placet Domino meo me sustinere. Noveris autem me tuæ voluntati devotum et obsequiis.

EPISTOLA XXVII (31).

Amico (32) *de ejus prosperitate et incolumitate congaudet, illi interim quidquid suum est ex animo offerens.*

Jucunditas mihi et exsultatio exuberat, quoties obsequio famæ bene vos valere cognosco. Etenim solemne est mihi vos colere, vos amplecti, vestramque promotionem inter meos assignare successus. Inde est ut mihi ad plenitudinem gaudii cedant quæ circa vos prospera sunt, ad cumulum vero vos esse incolumem. Mendacii arguar, si frustra postulatis a me, quod possit amico, expediat erogari. Interim rogo ut ad me vestra transfretet salutis pagina, qua mysterium vestræ voluntatis agnoscam.

EPISTOLA XXVIII (33).

Gratias agit Hildebertus cuidam episcopo amico suo, pro officiis perhumaniter et ultro exhibitis quibusdam e domesticis suis tempestate in itinere jactatis.

Pueris nostris quibus navigaturis tempestas mare clauserat, cum ventorum **191** gratia deesset, vestra non defuit. Qui tandem ingressi navem, cum jam prope cursum peregissent, a portu jam proximo temporis perfidia retrorsum jactati, portum in pectore pontificis invenerunt. Ibi quies fatigatis, ibi supplementum carum, quæ defecerant, expensarum. Attriverat eos diuturnior serenitatis exspectatio, sed vos ratem ad utendum ventis, et ad exspectandum ventos, eis necessaria providistis. Pulchrum sane atque prædicandum beneficium ! Nullis redditum est meritis, nulla collatum tristitia, nullis supplicationibus comparatum. Nihil in eo fuit quod beneficii minuerit majestatem. Ad nomen amici, non ad preces venit.

EPISTOLA XXIX (34).

Afflictus Hildebertus luget mortem cujusdam sibi ex inimico amicissimi.

Plerumque humanis obrepit mentibus ut aliqua perstricti levi assensione [*forte* offensione], si non

(28) Epistola 26, *cl.* 1, ad Irenæum.
(29) Nova e Spicil. et mss. Incerti temporis.
(30) Forte « Marbodo Redonensi episcopo. »
(31) Incerti temporis.
(32) Forte *Anglo*. Siquidem rogat ut ad eum « transfretet » ejus responsio.
(33) Nova e ms. Fulcardimontis, et aliis, et Spicil., et aliis. Incerti temporis.
(34) Nova e Spicil. ms. Fulcardimontis et aliis. Incerti temporis.

illis cedant pro studio voluntaria,officio destituant. Quod in alio genere hominum tolerabile,in his vero qui rei divinæ intendunt, plenum doloris est.Silentium meum rumpit sermo clementiæ tuæ. Doleo, fateor,dolore acerbo,qui hucusque latueram super illius obitu,qui tantam devotionem erga Dominum induerat, atque tanto in me incubuerat affectu, ut quem antea persequebatur, nunc diligeret ; quem ante ut adversarium repellebat, nunc ut parentem putaret.

EPISTOLA XXX (35).

Willelmo episcopo Wincestrensi ingenue fatetur sibi gratissimum fuisse, quod ab ipso sua opuscula transmittit petiisset, quæ se ad illum missurum modestissime pollicetur.

Willelmo, Dei gratia venerabili Wincestrensi episcopo, Hildebertus Cenomanorum sacerdos, salutem et obsequiorum instantiam.

In me bene mihi complacuit,si quid egi quod tuæ voluntati possit placere.Unde etspiritus meus magno gavisus est gaudio,cum didici transfretare tuum nuntium ad me,per quem postulares aliquid ex me.Postulasti enim exarari tibi opuscula mea, et exarata transmitti.Quo audito hæsi diutius,192 vel amicum offendere metuens, vel risum legentibus suscitare. Si enim tibi non pareo,delinquo. Si præsumo quod exigis, ridiculus invenior.Cum autem necesse esse incidere in alterutrum, malui legentes [movere] in me,quam in amicum delinquere me.Illud siquidem incommodum est, hoc vitium. Ibi persona læditur, hic natura. Docente autem philosopho didici miserabiliorem esse qui facit,quam qui patitur injuriam. Ex eo est quod sapiens æquanimiter injurias sustinet,inferre autem vel offensus ignorat. Hanc ergo pro te,beatissime præsul,indui sapientiam,ut dummodo arrigeror amico, nihil lætitiæ meæ detrahant linguæ gratuito detrahentes. Succensum confiteor, si gratiam tuam vel his vel aliis promerear obse- A quiis. Hoc autem certum habeas, quod vicem mihi rependis,si diligis me et ores pro me. Vale.

EPISTOLA XXXI (36).

Cuidam episcopo (37) sibi amicissimo pro missis ad se pontificalibus scandaliis gratias agit, illorumque formam in Ecclesia Gallicana observatam, et rationem aperit, simul et quare textus evangelicus episcopo apertus,cæteris clausus offertur,ostendit.

Etsi quantas debemus non possumus,quas tamen possumus vobis gratias agimus,quia calceatis vestros pedes in præparatione Evangelii pacis. Optima enim misistis sandalia,in quibus et ostensa est amicitia,et oblata doctrina. Ea namque torporem nostrum secretis excitant stimulis,et quasi quadam manu pulsant ut evigilemus, et assumamus nobis pedes evangelizantium bona.Placet nobis exhortatio hujusmodi, et ex ea sortiuntur scandalia gratiam, licet scandaliorum non servent formam. Nimirum consuetudinis est et rationis pertusa desuper esse sandalia,ut totus appareat pes,nec totus sit cooper- B tus.Prædicator enim nec abscondire omnibus, nec omnitus evangelica debet aperire sacramenta.Hinc est quod apostolis Dominus ait: « Vobis datum est nosse mysterium regni Dei,cæteris autem in parabolis,ut videntes non videant,et audientes non intelligant » (*Luc.* VIII, 10). Et alibi : *Nolite margaritas ponere ante porcos* (*Matth.* VII, 6). Inde etiam est quod manus ad Ezechielem mittitur,in qua erat involutus liber,qui et expansus coram eo legitur, et scriptus intus et foris. 193 Ex eo quoque traxit hanc Ecclesia consuetudinem, ut textus quidem pontifici apertus, cæteris autem clausus ad osculandum deferatur.Nec vos,velut vos doceamus,hæc loquimur, sed ut pariter et amico significemus et episcopo,cujusmodi formæ sandaliis Ecclesia utatur Gallicana(38). Quod si apud te non integram. . . . sperem nihilominus in integris, scilicet exprimimus qua ratione utamur. C

BREVE MONITUM.

Quamvis epistolæ duæ sequentes non videantur ad Hildeberti stylo alienæ, easque ambas venerimus in manuscripto Colbertino, numero 4017, immediate post ultimam Hildeberti epistolam, primæ litteræ earum utarumque litteræ, ita nos in dubium inducerunt utrum essent vere Hildeberti, ut eas prius subiciendas censeremus. Cum tamen ex una ad vitam spiritualem conferant constare, fieri posse credidimus ut eas Hildebertus, dum esset a hac Cluniaci, alicujus archimandritæ nomine, et rogatu, commonuerit, et ad monachos in aliqua obedientia positos direxerit, eas hic pressiori charactere exaratas,ne perirent,ad piæ lectoris utilitatem, ducimus inserendas (a).

EPISTOLA XXXII.

Fratri R. O. sal.

Precor te,charissime frater, quatenus in obedientia tibi commissi, sic te contineas, ut et in vita tua Deus laudetur, et honoretur, et per bonam famam D tuam nostra Ecclesia exaltatur. Vide ut deforis coram hominibus bonum testimonium habeas, et intus coram Deo de bona conscientia gaudeas. Tunc autem conscientia erit bona,si nullum malum feceris ex deliberatione, et quodcunque bonum potue-

(35) Nova e Spicil.et Ebr.Incerti temporis.

(36) Nova e Spicil. Ebr. et Rothom. Incerti temporis.

(37) Forte sancto Anselmo, cui aliquando flabellum miserat, de quo Hildebertus, epistola 2 libri primi,et quod sanctus ipse Anselmus notare videtur in epistola ad Hildebertum,hic 11 libri secundi,his verbis : « Vos me prævenistis amore,quod probastis munere. »

(38) Ita e ms. Bigotiano Spicilegium, sed mendose. Ebroic. vero et Roth. propius ad sensum : « Quæ si apud ves integram gerunt speciem, nihil opponimus:sed exprimimus qua ratione utamur pertusatis. »

(a) †Epist.XXXII et XXXIII sunt Odonis,primi abbatis S.Petri Antissiodorensis.Vid.Spicil.d'Achertom.II.

ris,feceris simplici intentione. Alioquin, nisi intentio tua fuerit simplex et recta, nec fama quæ foris est,erit vera, nec conscientia quæ intus est, erit bona.Intentionis autem simplicitas tunc rectissima esse comprobatur, quando ex bono opere penitus laus humana respuitur, et solummodo laus Dei et utilitas proximi quæritur. Itaque ista duo, recta scilicet operatio et simplex intentio, duo faciunt bona,quia simplex intentio per conscientiam bonam operantis mentem intus lætificat, et recta operatio quæ foris ostenditur,ad laudem Dei alios invitans, eos ad bene operandum informat. Dicamus cum Apostolo (si tamen in veritate dicere possumus) : *Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ* (*II Cor.*II,12). Ille enim solummodo gloriari justissime valet,cui conscientia bona intus testimonium perhibet. Certe, ut mihi videtur, facillime homo decipitur ; sed Deus nullatenus irridetur. Homo enim videt in facie; Deus autem in corde. Deo igitur, qui intus videt, conscientia nostra pura et simplex appareat;et hominibus qui vident faciem, ut glorificetur Deus,nostrum opus bonum reluceat. Sic itaque nostra operatio recta,sit intentio simplex et pura, qui incassum ante oculos operatio nostra procedit,si eam bona intentio non **198** præcedit ; nec conscientia intus requiem habet, quam vel perpetrata culpa deterret, vel de bono opere laus humana quæsita remordet. Tamen si de conscientia bona veram volumus habere notitiam necesse est ut præcedat scientia conscientiam. Ubi enim non est scientia, nulla potest esse vel bona, vel mala conscientia. Ubi vero scientia præcedit, mox conscientia utrum bona vel mala sit innotescit. Sunt autem quidam boni, qui propter vitæ munditiam malam non habent conscientiam;semetipsos diligenter per scientiam inquirunt. Sed qui puri sunt et mundi, nullius mali sibi conscii sunt. In istis præcedit scientia, et sequitur bona conscientia.Sunt vero alii, qui mali quidem sunt, sed per scientiam suam malitiam recognoscent. Isti cognoscendo semetipsos,malam quidem habent conscientiam ;sed tamen dolentes et gementes, quandoque convertuntur ad pœnitentiam. Horum scientiam mala conscientia loquitur, sed conscientia per scientiam illustrata,in bonum per pœnitentiam commutatur. Sunt etiam alii pejores et supra dictis multo deteriores,qui propter stultitiam suam,suam non attendunt malitiam.Et quia seipsos per scientiam discutere aut nolunt aut nesciunt,lucem scientiæ non habentes, in peccatis suis quasi in teterrima nocte,periculosissime dormiunt:et tales ad pœnitentiam aut vix, aut nunquam redeunt, quia pœnitentiam,id est scientiam perdiderunt.Scriptum quippe est:« Qui addit scientiam, addit et dolorem (*Eccle.*I, 18).

Unde liquido patet quia qui nullum scientiam habet, de peccatis suis dolere non valet. Videmus plerosque justos pro levissimis delictis amarissime flere;et e contrario pessimos, pro horrendis scelaribus nullum dolorem sentire, imo etiam (quod valde dolendum est) lætari et exsultare. De quibus scriptum est: « Qui lætantur cum male fecerint, et exsultant in rebus pessimis»(*Prov.*II.14). Sed ut quid hoc ? nisi quia et justi luce scientiæ illuminati, de minimis quæ in se cognoscunt,semetipsos graviter reprehendunt,et mali, scientiæ lucem non habentes et semetipsos penitus ignorantes, etiam horrenda scelera quæ faciunt pœnitendo plangere nesciunt. Si igitur conscientias nostras, quales sunt, veraciter scire desideramus, necesse est ut scientiæ operam demus, et ad hanc habendum, non de nostra præsumamus industria,sed de sola Dei misericordia et superabundanti ejus gratia. Rogamus itaque Dei misericordiam,et imploremus ejus gratiam, ut det nobis scientiam et bonam conscientiam, quatenus et per scientiam nosmetipsos veraciter agnoscamus et de bona conscientia in conspectu ejus ineffabiliter gaudeamus. Sed væ mihi misero, qui conscientiam bonam non habeo,et tamen de bona conscientia loqui præsumo ! Quomodo enim conscientia mea poterit esse bona,qui et multa mala commisi, quæ digne per pœnitentiam non delevi, et bona quæ facere debui,torpens et negligens facere nolui? Aliter enim conscientia bona esse non potest, nisi et mala quæ fecimus, digne per pœnitentiam deflecamus,et præveniente nos gratia Dei, bona quæ possumus, faciamus. O conscientia bona, quantum ex amabilis et jucunda!O thesaurus magnus, nullis divitiis terrenis comparandus !

Certe nihil in hac vita felicius, nihil jucundius. Sed forsitan dicis : Quomodo scis quod nihil sit felicius,nihil jucundius?Aliquando dicimus cibum esse bonum, quia hoc per experientiam scimus ; Tu vero, sicut dixisti, conscientiam bonam non habes.Et quomodo quod nihil sit felicius scire **199** potes ? Hoc forsitan dicis. Ego autem quid dicam ? Non in veritate dicere possum quod Apostolus ait: *Nihil enim mihi conscius sum* (*I Cor.* IV), imo multum conscius sum.Audi tamen similitudinem, et intellige rationem. Certe per oculos multa videmus, quæ tamen non habemus ; sic per rationem multa esse bona cognoscimus,quæ tamen non facimus.Et per eamdem rationem de virtutibus multa disserimus, a quibus vacui sumus. Ecce enim ego de bona conscientia loquens,et per rationem multa disserimus,quasi per oculum bonum videns,quod tamen in memetipso non habeo. Audi et aliud : Plerumque dum gustamus amaritudinem fellis,mellis dulcedinem approbamus. Sic et in paupertate natus, et totus in miseriis enutritus, cum sæculi potentes et divitias obtinentes considerat, illos beatos, se miserum clamat, cum tamen solam miseriam sentiens, eorum beatitudo qualis sit per experientiam nesciat. Sic plerumque esurientes laudamus satietatem,infirmantes bonam esse dicimus sanitatem. Sic et ego ex infelicitate conscientiæ malæ quam sentio, quanta sit felicitas conscientiæ bonæ penso. Et quia per experientiam scio conscientia mala nihil esse tristius,ex ipsa tristitia judicia conscientia bona nihil esse jucundius(39).Certe mihi si daretur optio, mallem omnes miserias cum bona conscientia tolerare,quam omnes divitias cum mala conscientia possidere. Sed quia hi, qui foris sunt, conscientias nostras videre non possunt,saltem fama nostra, quæ ad eos potest pervenire, in eorum naribus debet non patere. « Si enim de conscientia nostra confidentes, famam nostram negligimus, sicut ait beatus Augustinus,crudeles sumus.» Imo, ut ego puto, nec conscientiam bonam habemus, si per nostram negligentiam incurramus infamiam. Quod si nos e contrario fama hominum laudat, et conscientia intus vituperat, similes sumus his qui in publico divites prædicantur, et in privato suo paupertatis angustia cruciantur.

Tu igitur, mi frater, appone diligentiam, inquire conscientiam.Testimonium ejus,quale sit,diligenter attende,quid de operibus,quid de verbis,quid etiam de cogitationibus tibi veraciter testetur,intende.Attende, inquam, utrum sit in opere sanctitas, in verbo veritas, in cogitatione puritas, in intentione simplicitas. Si conscientia tua, horum testimonio, sibimetipsi conscia fuerit, illud Apostoli, quod supra dictum est, rectissime dicere poterit : *Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ* (*II Cor.* I, 12). Si autem exemplo mali operis, aliquem destruxisti, verbo tuo alicui maledictum, seu convicium intulisti, cogitatione illicito cordis munditiam polluisti, si hoc fecisti, et nondum pœnitendo

(39) Totidem fere verbis hæc ait D. Augustinus, lib. *De bono viduitatis*, cap 22, t. VI, nov. edit., pag. 385, et hoc fusius.

satisfeceris, puto quod de istis non solum in conscientia non gloriaris, verum et confusione intima cruciaris. Sunt etiam quædam alia, de quibus plerumque nostra confunditur conscientia, id est superbia, ira, tristitia. Quæ omnia pius Deus a nobis auferat, et puram conscientiam conferat. Vale, et ora pro me.

EPISTOLA XXXIII.

Fratri Fr. Fr. O. salutem.

Quando in feriis Pentecostes ad nos, charissime frater, veniebas, vocasti me secreto, atque increpando dixisti : « Vos de me nullam curam habetis, sed me quasi aliquid vile et inutile projecistis. » Cumque diligenter inquirerem quare hoc diceres, respondisti : « Cæteris fratribus litteras vestras consolatorias frequenter dirigitis ; mihi vero, qui plus omnibus indigeo, qui tentationes multas sustineo, nullam consolationem **196** penitus exhibetis. » Quod ego audiens, increpationem tuam gratanter accepi, et si mihi vacaret imposterum, aliquam consolationem me facturum esse promisi. Verumtamen scire debes me frequenter tantis occupationibus implicari, tantis curis, quamvis minutis, intus et foris exagitari quod, secundum desiderium meum, non mihi vacat aut lectioni intendere, aut aliquid scribere, aut (quod melius est) orationi vacare. Sed quia per nuntium tuum, ut promissionis meæ memor esem, iterum admonuisti, quamvis, sicut dixi, multis impediar, charitate urgente, faciam breviter quod nonnisi. Nolo igitur, frater, miseris si varias tentationes pateris. Tentatio est enim vita hominis super terram. Hinc etiam scriptum est : « Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia et timore, et præpara cor tuum ad tentationem » (*Eccli.* II, 1). Ecce evidenter habes in hac sententia quid debeas facere. Jam enim ad Dei servitium accessisti, jam Deo servire, jam religiose vivere promisisti. Stare debes in justitia et timore, et animam tuam ad tentationem, non ad requiem, præparare. Plerique enim, cum ad servitium Dei accedunt, quia pro acquirendis virtutibus laborare refugiunt, Deo permittente, ad priora peccata redeunt. Si ergo tentationum laqueos cupis evadere, oportet te multos labores et cordis, et corporis sustinere. Quis enim potest sine labore, cor suum ad lamenta compungere, proprias voluntates abjicere, et aliorum voluntates bonas in omnibus adimplere ? Quis inquam, potest sine labore magno, studioque continuo, multiplices insidias diaboli plene cognoscere, et cognitas devitare ? Magnus est certe labor tentationum, et non contemnendus, sed tamen pro amore Dei patientissime tollerandus. At ne per tentationem cadas in desperationem, audi quid beatus Jacobus apostolus dicat : « Omne gaudium existimate, fratres mei, cum tentationes varias inciderits » (*Jac.* I, 2).

Magna est, frater charissime, tentationum utilitas, quia per tentationem vera possidetur humilitas. Multum enim, ut credo, superbia nostra se in altum erigeret, nisi, Deo permittente, eamdem superbiam nostram tentationum pondus deprimeret. Plerumque dum nullas foris tentationes patimur, gravius in corde per elationem periclitamur, et quia iniquitatem nostram considerare negligimus, magna quædam et incomparabilia de nobismetipsis sentimus, et cæteros quosque in comparatione nostra despicimus. Sed pius Dominus aliquando cum nostram misericorditer respicit elationem, ad correptionem nostram, super nos venire permittit carnis tentationem. Vult enim ut tentatio carnis deprimat elationem cordis. Vult ut infirmitatis nostræ conscii, de nobis abjecta et vilia sentiamus, quatenus minores quosque nobis per humilitatem præponamus. Bonum est etiam ut, quando tentationem aliquam sustines, professionem quam fecisti, ad memoriam revoces. Professus es castitatem, communionem (40), obedientiam. Quando professionem istam fecisti, diabolum graviter offendisti. Hanc professionem vidit et invidit. Et ideo contra singulas professiones, singulas adhibet tentationes. Contra professionem castitatis suggerit luxuriam carnis, contra communionis professionem alicujus rei accendit cupiditatem, contra virtutem obedientiæ opponit vitium inobedientiæ. Sed tu, frater mi, tene fortiter professionem, et devita caute tentationem. Si diabolus te impugnat, cave ne expugnet, cave ne superet. Resiste fortiter, pugna viriliter. Si intorserit concupiscentiæ jaculum, castitatis oppone clypeum. Si ad memoriam reduxerit præteritas actiones, præteritas delectationes, **197** tu econtra cogita inferni dolores, et pœnas horribiles. Si enim ignem gehennæ diligenter attenderis, ignem luxuriæ cito exstingues. Oportet etiam ut et intus conserves cordis affectum, et exterius [*supp.* aspectum], oculorum. Oculorum [*forte* Cordis] enim corruptus affectus, oculorum aciem ad illicita dirigit, et aspectus illicitus intus affectum corrumpit. Atque ideo debes et intus affectum purificare, et foris aspectum per disciplinam restringere. Cogita frequenter quanta sit munditia castitatis, quam grata sit Deo et acceptabilis. Hinc in Evangelio veritas dicit : « Sint lumbi vestri præcincti » (*Luc.* XII, 15.) Quid enim lumbos præcingere, nisi fluxum luxuriæ castitatis cingulo cohibere ? O munda castitas, quantum in alto resides ! O immunda luxuria, quantum in imo jaces ! Ecce castitas hominem Deo jungit, templum Dei incorruptum custodit. Luxuria vero hominem a Deo separat, diabolo sociat, templum Dei violat. Castitatis ergo virtutem amplectere, luxuriæ vitium perhorresce. Istius amæ pulchritudinem, illius fuge turpitudinem. Magna est certe et pulcherrima virtus castitas, si tamen cum castitate teneatur humilitas. Alioqui de sola castitate Deo placere non possumus, nisi etiam cum castitate, humilitatem veraciter habeamus. Imo plerumque magnos tentationum assultus castitas patitur, idcirco quia superbia de corde non expellitur. Si igitur de castitate vis esse securus, esto in humilitate fundatus.

Denique diabolus, quia per virtutem castitatis nos Deo placere considerat, etsi eam auferre non prævalet, tamen hanc inquietare non cessat. Hinc est quod vigilantibus nobis turpes cogitationes, si potest, immittit. Dormientibus vero, ad illusionem nostram (*f.* nocturnam), diversarum specierum formas assumit. Tanta est ejus nequitia, tanta invidia, ut non attendat quid de se faciat, quam vilium rerum formas accipiat, tantum ut nos alliciat, ut nos decipiat. At nos, seu vigilantes, seu dormientes, domini existentes, et ad Dominum tendentes, turpes cogitationes bonis cogitationibus repellamus, et nocturnas illusiones, signo sanctæ crucis muniti, nu latenus timeamus (41). Bonum est etiam ei qui castitatem custodire desiderat, ut in cibo et potu sobrietatem teneat, et orationi frequenter insistat. Postquam enim diabolus naturalis concupiscentiæ ignem ciborum abjectione paululum ardere conspicit, continuo in semetipso spiritum nequitiæ colligit, et ad accendendum concupiscentiæ ignem, toto conatu flatum tentationis emittit. Et ideo bonum est ut ignis concupiscentiæ aqua parcimoniæ exstinguatur, et diaboli flatus orationis spiritu repellatur. Multa sunt quæ ad conservandam castitatem plurimum juvant ; sed hæc tibi, frater charissime, sufficiant. Si autem de professione communionis et obedientiæ, adhuc vellem disserere, jam epistola modum excederet, et prolixior sermo lectori fastidium generaret. Hoc tantum breviter dico. Scire te volo quia quicunque post

(40) Id est paupertatem, seu proprii abdicationem.

(41) Hoc etiam suadet Hildebertus epistola 20 libri primi.

professionem communionis, aut equum, aut vestimentum, aut, quod minus est, obulum in sua proprietate retinet, nullam cum Deo partem, nullam cum sanctis ejus communionem, nisi digne pœnituerit, habere valet. Similiter qui post promissam **198** obedientiam prælati sui imperio, contumaci superbiæ renuit obedire, nullatenus Jesu Christi, qui factus est obediens usque ad mortem, conœres potest existere (42). Et ideo bonum est « ut nullam penitus habeamus proprietatem, ne sanctorum perdamus amabilem societatem, et obedientiam cum Jesu Christo Domino, usque ad mortem teneamus, » ut post mortem, obedientiæ fructum ab eodem Domino recipere valeamus. Vale, et ora pro me.

EPISTOLA XXXIV (43.)

Hildeberti episcopi Cenomanensis ad Urbanum II de cœmeterio Sancti Vincentii.

Sanctissimo Patri suo U. Cenomanensis episcopus.

Universis fidelibus, per spatiosum orbem longe lateque diffusis, clarescit antiquos Patres, ad vitandam urbium frequentiam, quædam solitaria loca elegisse, ubi ad honorem Dei corpora fidelium honeste potuissent sepeliri. Ad quorum imitationem, pia et discreta sanctorum antecessorum nostrorum sollicitudo, in suburbio nostræ civitatis, ex possessionibus Cenomanensis Ecclesiæ (44), quamdam abbatiam de Sancto Vincentio fundaverunt, ubi ipsi et successores sui, et canonici, et illi qui consistunt in ea parte civitatis quæ ad feodum episcopi noscitur pertinere, per succedentia tempora sepelirentur, seorsum regulariter parte cœmeterii retenta, ubi clerici ab aliis, sicut ordine, ita sepulturæ differrent dignitate, propter quod monachis illius monasterii, inter alia beneficia in Ecclesia nostra, quædam ab antiquo præbenda collata est, ut illi qui pro nostri animabus Domino Deo sacrificia specialius offerebant, firmo charitatis et familiaritatis vinculo nobiscum astringerentur. In eodem itaque cœmeterio, sine controversia, tam episcopi nostri quam canonici, a priscis temporibus, usque in præsentem consecuti sunt sepulturam. Cæterum noviter accidit quod, me absente, quidam canonicus noster moreretur; unde effectum est ut, dum canonici nostri ei debitum fraternitatis obsequium in ecclesia nostra, ut mos exigebat, persolverent, pauci eorum, semper pene discordiæ laborantes, illum adhuc viventum asserebant præcepisse quatenus in cœmeterio **199** de Belloloco sepeliretur. Cæteri vero fideles, qui confessioni ejus et unctioni interfuerant, testabantur illum inter fratres et Patres nostros apud Sanctum Vincentium sepulturam requisivisse; licet alias minime debuisset tumulari, nisi monachus, vel regularis efficeretur. Illi autem qui seditionem concitaverant, corpus defuncti, sancti et religiosi viri, ad instar sacrilegorum, in nostra urbe extra cœmeterium, in terra minime consecrata, sacra usurpantes obsequia, sepulturæ tradiderunt. Monachi vero, nostro adventu cognito, nostram humilitatem suppliciter multoties rogaverunt, ut eis, juxta consuetudinem Ecclesiæ nostræ, corpus canonici nostri redderemus. Super hoc igitur capitulum nostrum frequentius et diligenter misimus, ne nostræ scandalum inferretur **200** Ecclesiæ, fratri suo, contra antiquum morem, solitam denegantes sepulturam. Maxima quidem pars capituli nostro consilio pariter favebat, et præcepto; sed paucorum arrogantia, ut dictum est, rationi resistebat, et omnibus, me tantum excluso, qui corpus defuncti deferrent ad tumultum, minabatur supplicium. Sane monachi se sentientes prægravari, cum suam nec jure, nec prece, possent investituram obtinere, ad sinum misericordiæ vestræ, super his qui eos spoliaverunt appellaverunt. Idcirco, dulcissime Pater, hujus rei seriem veraciter vestræ beatitudini intimamus, humiliter exorantes, quatenus paupertati monachorum jus suum conservare dignemini, et perversorum pertinaciam vestra auctoritate conterere.

BREVE MONITUM.

Licet, antequam venerabilis Hildeberti epistolas prelo committeremus, nihil omiserimus ut omnes ordine quasque suo donaremus, fieri non potuit quin earum aliquæ sive in manuscriptis non relatæ, sive in editionibus omissæ nostram diligentiam effugerent. Has tamen, paucas licet, processu temporis, et diu post cæterarum absolutam impressionem amicorum auxilio satis feliciter recuperavimus, quas minus quidem ordinate cæteris maluimus attexere, quam studiosorum desiderio et utilitati subtrahere. Cum autem earum quædam diplomatum potius quam epistolarum stylum sapiant, veras et sinceras epistolas, primo loco, diplomata vero seu chartas posteriori collocandas curavimus, quibus eruditas in quasdam cl. D. Loyaulé notas subjecimus.

EPISTOLA XXXV (45).

Turstinum Eboracensem archiepiscopum de sua in eum amicitia certum facit, sequenihil unquam egisse, nec acturum quo illi ullatenus adversetur in ejus dissidio cum Rodulpho archiepiscopo Cantuariensi.

Turstino Dei gratia venerabili Eboracensi electo,

(42) Hildebertus hic loquitur, quasi verus esset monachus.

(43) Scripta an. 1099. Hanc epistolam suo loco non potuimus collocare, cum nobis tunc solum obtigerit, cum ultima hujus libri epistola actu typis mandaretur. Ipsam autem nobis humaniter ministravit R. P. D. Theodoricus Ruinartius noster, utpote unam ex epistolis, quas prælo proxime commissurus erat, ad Urbanum II directis, et quam non alterius episcopi Cenomanensis esse censuit, quam Hildeberti, cum nullus alius præter ipsum cathedram Cenomanensem occupaverit, ab anno 1097 ad an. 1099, quo hanc epistolam scriptam arbitratus est, et quam novissime et Chartulario abbatiæ Sancti Vincentii Cenomanensis accepit (a.)

(44) Celebris etiam nunc abbatia Benedictina, sub congregatione Sancti Mauri, abbate regulari gaudens.

(45) Hanc epistolam a schedis cl. D. Loyauté, nobis a cl. D. Logé commodatis, eruimus, quam

(a) † Vid. etiam op. Mabillon. tom. II, p. 408.

suo charissimo amico ILDEBERTUS humilis Cenomannorum sacerdos, non facile de amico diffidere.

Sicut Seneca testatur, et omni et nulli credere vitium est. Unde et nonnulla vos respicit culpa, si apposuistis animo vestro sinistrum aliquid de amico prius credere quam probare, prius diffidere de eo, quam in eo diffidendi invenire rationem. Mihi siquidem scripsistis in ore multorum esse quod legationem Cantuariensis ad domum papam susceperim, ut quem flectere ipse non potuit, mea, quæ vel nulla vel modica est, auctoritate flecteretur. Qua relatione vos vel leviter esse motum me non leviter movit. Sic enim significastis quod vel nunquam fuerim quem credebatis amicum, vel turpiter esse destiterim. Cæterum nondum ego hanc assumpsi audaciam, nondum decrevi justitiæ sic adversari, nondum ita persequi meipsum, ut humeros illi supponam oneri : quod portare nec facile est, quia apostolica resistit auctoritas ; nec honestum, quia impedit ratio ; nec utile, quia imminet periculi magnitudo. Quod si nihil horum obstaret, Apostoli tamen memor sum sic dicentis : « Si ea quæ destruxi rædifico, prævaricatorem me constituo » (*Gal.* II, 18). Nolite itaque credere, nolite opinari me esse mutatum, me ab eo qui fuerim dissentire. Veritatem loquor, animum meum loquor. Vivit Deus, et Dei Filius, et utriusque Spiritus, quia nec domnus Cantuariensis, nec pro eo aliquis a me postulavit, ut adversus Eboracensem Ecclesiam, causam ejus vel litteris commendarem, vel pro ea legationem susciperem. Sunt quæ ipse nobis indicavit, unde nostrum quæsivit consilium : sed quæ nihil omnino vestram vel spectant vel impediunt causam. De legatione quam antecessor ejus [*supp. forte* exercuit], sermo mihi et illi fuit, et de aliis quæ a vestro procul sunt negotio, apostolorum limina nequaquam ad præsens visitare disposui. Vicem mihi rependetis, si in nostra perseveratis amicitia. Ego enim nunquam amici immemor, nunquam desertor esse sustinebo. Vale. Epistolas meas mihi mittere nolite differre.

EPISTOLA XXXVI (46) (*a*).

Quod conjugatis qui simul voluntarie continentiam voverunt, a voto non liceat resilire.

M. (47) Dei gratia venerabili Redonensi episcopo, atque W. Andecavensi archidiacono, I. Cenomanensis episcopus, salutem.

De muliere quæ decumbenti viro, atque postulanti habitum monachi, non solum præstitit assensum, sed etiam voto continentiæ oblato, ipsa eum tradidit tonsurandum, nunc autem facti pœnitens, eumdem ad debitum thori poetulat reverti, nihil aliud nobis videtur quam quod Augustinus sic ad Ediciam scribens ait (48) : « Quod Domino pari consensu ambo voveratis, perseverantes usque in finem reddere debuistis. A quo proposito si lapsus ille est, tu saltem constantissime persevera. Quod te non exhortarer, nisi quia tibi ad hoc ipsum consenserat. Nam si nunquam tenuisses ejus assensum, numerus te nullus defendisset annorum. » Sane id quod mulier suam tuetur causam, scilicet quod per ministros Ecclesiæ nec assensum viro dedit, nec promiserit castitatem, si ad rescindendum continentiæ votum non intelligo suffragari, licet, si per eos fieret, ordinatius factum diceretur. Et hoc beatitudini vestræ scripsi, in eorum sententiam sine disceptatione transiturus quibus id quod melius est Dominus revelabit. Valete.

EPISTOLA XXXVI.

Quomodo intelligatur quod Deus quandoque punit peccatum in quartam et quintam generationem.

R., (49) venerabili magistro I., salutem.

Sententiam quam rogastis, sicut a diversis diversa

ipse forte eruerat e notis Jureti ad epist. 274. Ivonis Carnotensis, quam ipse ab Ant. Oisello jurisconsulto habuerat, et qui eam in vetustis membranis repererat. Varie autem in variis exemplaribus scribitur *Turstini* nomen ; modo enim *Turstinus*, modo *Turstanus*, vel *Tursthanus*. *Turstino* adhæsimus cum Jureto in notis ad præfatam Ivonis epistolam. Huic porro epistolæ occasionem præbuit grave dissidium inter Ecclesiam Cantuariensem et Eboracensem, quam Ecclesiæ suæ Rodulphus Cantuariensis sibi per omnia subjectam contendebat ; Eboracensis vero Turstinus, ut archiepiscopus, ab eo liberam suam prætendebat Ecclesiam ; qui tandem ita causa cecidit, ut ipse cum suis suffraganeis episcopis, et eorum cleris, omnem subjectionem exhibere coactus sit Cantuariensi archiepiscopo, tanquam totius Angliæ primati. De quo vide fusius Matthæum Paris in Willelmo Conquæstore, et Juretum, loco citato. In Chronica tamen Mailros apud Ingulphum rerum Anglicarum scriptorem, pag. 164, sic habetur : « An. 1121 Calixtus papa litteris suis regem Anglorum coegit Turstinum archiepiscopum suscipere, et sine exactione professionis in suum mox recipitur archiepiscopatum. » De hoc autem Turstino apud Henr. Knigthon, lib. II De eventibus Angliæ, p. 2385, sic habetur : « Thurstinus Eboracensis archiepiscopus eximius fundator monasteriorum Hagustadensis et Fontium, aliorumque octo, susceptoque habitu monachico apud Pontem Fractum in bona senectute obiit, cujus corpus post duos annos repertum est odoriferum et incorruptum. »

(46) E veteri codice ms. S. Albini Andegavensis, et schedis Baluzianis.

(47) Marbodo.

(48) Ep. 262 novæ edit., al. 199.

(49) Licet hanc epistolam in manuscriptis supra quindecim, quibus usi sumus, diligentissime perquisierimus, nec invenerimus, quia tamen illam inter epistolas, quas sagacissimus Antiquitatum indagator doctiss. D. Loyauté ut Hildebertinas collegit, et sicut cæteras sua manu descripsit, illam non omittendam duximus, maxime cum aliquid ad hanc sententiam accedens ex S. Hieronymo referat Hildebertus in suo Tractatu theologico, cap. 34, pag. 1190, ubi explicat quomodo Deus quædam peccata puniat in tertiam et quartam generationem. Quin et ipse etiam pœnas inferni describens, lib. De ordine mundi, versu, 358, pag. 1185, sic ait :

Est ibi caligo meruit quam patris origo,
Quinque per ætates condemnans posteritates.

Unde jure licet inferre hanc epistolam vere esse

(*a*) † Vid. *Spicileg.* tom. XIII. Istam epist. Dacherius tribuit Marbodo, Redonensi episcopo, non autem Hildeberto.

sumpsi, ita vobis intimare disposui, quid melius sit vestræ relinquens rationi. « Omnis qui occiderit Cain, septuplum punietur » (*Gen.* IV, 15), videlicet in septima generatione. Septem enim generationes a Cain usque Lamech qui occidit eum, fuerunt, qui in septima generatione mortuus est. Sunt et quidam qui hoc active legere volunt, dicentes : *Septimum* [f. *septuplum*] punietur, quia aut pro septem suis peccatis aliquis occisurus erat Cain, aut in septima generatione, ut dictum est. Est et alia sententia. Dixit enim Cain ad Dominum : « Omnis qui invenerit me, occidet me » (*ibid.*, 14). Cui Dominus : non sic; id est, non tam cito vitam finies, nec tam subito pœnas quas meruisti evades ; sed omnis qui te invenerit, sciet quod Cain qui occiderit, scilicet, qui fratricidium fecerit, qui tale ac tantum facinus peregerit, septuplum punietur, id est, per septem generationes pœnas patietur. Posuitque Dominus in Cain signum, ne occideretur ; vixit enim usque in septimam generationem. Tunc a Lamech, ut dictum est, interfectus est. Potest quoque et alio modo intelligi ; quod Cain scilicet, et in anima et in corpore pœnas esset passurus ; per tria namque anima, per quatuor vero corpus, sicuti alibi bene designatur. Est et adhuc alia. Cain septem dicitur peregisse peccata : Primum, quod non recte diviserit ; secundum, quod fratri inviderit : tertium, quod dolose egerit, dicens : Transeamus in campum (*ibid.*, 8) ; quartum, quod interfecerit ; quintum, quod procaciter negaverit, dicens : « Nunquid custos fratris mei sum » (*ibid.*, 9) ; sextum, quod seipsum damnaverit dum dixit : « Major est iniquitas mea, quam ut veniam merear » (*ibid.*, 13) ; septimum, quod nec damnatus, non egerit pœnitentiam. Unde recte dictum est : *Septuplum punietur*, quasi pro unoquoque peccato pœnam luiturus. Septem enim pœnas, dum vixit, solvit. Prima, fuit maledictio in eum super terram ; secunda, quod terra ei operanti non reddidit fructus suos ; tertia, quia vagus ; quarta, quia profugus ; quinta, absconsio a facie Domini ; sexta, quia in luctu ; septima, quia in timore fuit. Hæc vobis summatim scripsi, gravisurus si quid tibi placuerit. Vale.

†

EPISTOLA XXXVIII.

(Ex *Anecdot.* Muratorii tom. III, p. 216.)

Amico cui commendaverat Hildebertus et Stephanum et Radulphum Ecclesiæ Turon. decanum.

Salutem et obsequiorum devotionem.

Novit dilectio vestra Stephanum decessisse cum quo Q. V. Radulphus, noster quidem filius, vester autem decanus, in apostolica aclurus erat audientia, apud vestram pro eo interpellamus discretionem, quatenus pro eo impetretis, ne pro causa, qua Romam iturus erat, necesse sit eum ulterius fatigari (50).

†

EPISTOLA XXXIX.

(Ex *Anecdot.* Muratorii tom. III, p. 219.)

Ad ignotum quemdam de beneficiorum fideli et grata recordatione.

Salutem, et ætatem pariter, et consilio superare.

Eos qui obsequiorum sunt immemores, bruta etiam accusant, quæ benefactores suos et devotius sequi manifestum est, et velut in gratiarum actione eis assistere et blandiri. Quæ profecto te imitari, Domino Deo gratias ago, cujus consilio providisti ne beneficia vel obsequia ejus apud te irremunerata remanerent. Quod ego et laudo, et tibi gratias ago fidem in eo gerens, quod in futurum et majora providebis. De quo quid ipse plenius tibi indicabit, utpote qui preces meas, et consilium ad illos vidit in litteris meis, et legit, et intellexit.

DIPLOMATA

A VENERABILI HILDEBERTO CONCESSA.

I

(Ex Tabulario S. Albini Andegavensis, an. 1038.)

200 * *In gratiam monasterii Sancti Albini Andegavensis pro Ecclesia Sancti Audoeni prope Cenomanos.*

Hildebertus sanctæ Cenomanensis Ecclesiæ devotus sacerdos, dilectis fratribus Girardo abbati Sancti Albini et universæ congregationi sub ejus cura Christo Domino famulanti, salutem et pacem.

Quoniam ipsius veritatis voce proximum omnem tanquam nos ipsos diligere præcipimur, pia vestræ dilectionis petitiones charitativo suscipimus affectu. Cum enim alio anno miles quidam, nomine Fulcoius de Mortereis, conversationis vestræ propositum eligeret, addidit etiam dare vobis ecclesiam Sancti Audoeni, quæ mœnibus pene contigua est Cenomanicis, quam ipse et præcessores ejus innumeris annis hæreditario jure possederant. Qua in re cum pro ipso religionis incremento omnibus congratulandum sit fidelibus, exoratis tamen nos et suppli-

Hildebertinam. Quem autem designet littera R. initio præfixa, non alium esse putamus quam Radulphum Dunelmensem episcopum, ad quem epistola I lib. III, qui forte, cum Hildebertus illi scribebat hanc epistolam, nondum erat episcopus ; quam dignitatem non est assecutus, nisi anno 1099. Unde hic vocat eum simpliciter magistrum. Vide notas ad epistolam 1 libri III.

(50) Vide notam epist. 59 lib. II.